

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT—1978

A TARTALOMBÓL:

KALÁSZ MÁRTON
RÓZSA ENDRE
SÁRÁNDI JÓZSEF
TANDORI DEZSŐ
WEÖRES SÁNDOR
VERSEI

★

MANDY IVÁN:
A BÜTOROK

ORSI FERENC:
TERÉZ

THIERY ÁRPÁD:
VÁROSARC

★

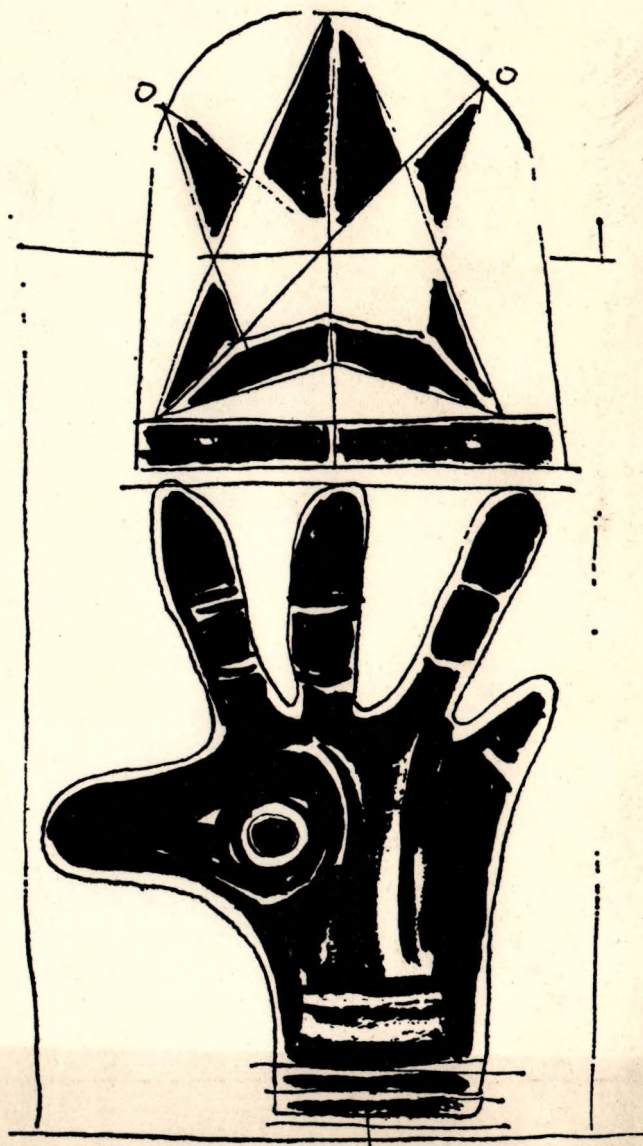
CSORBA GYÖZÖ:
BARANYA MEGYEI TÁRLAT

POZSGAY IMRE:
UITZ MŰZEUM PÉCSETT

★

KENYERES ZOLTÁN
MÉSZÖLY MIKLÓS
NÉMETH G. BÉLA
ESSZÉI

KERESZTURY DEZSŐVEL
BESZÉLGET
MEZEI ANDRÁS



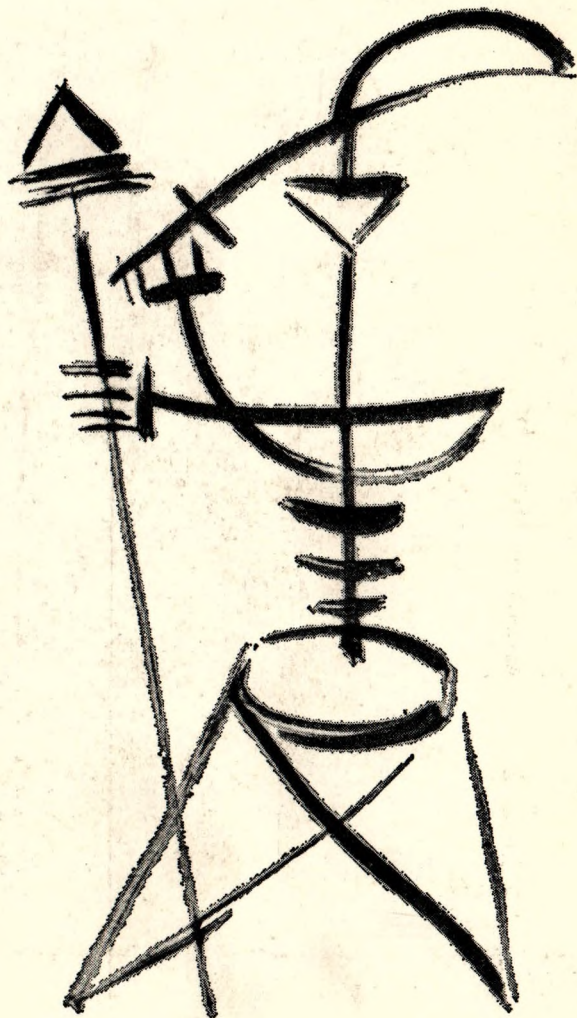
6,— Ft

SZAMUNK SZERZOI:

BALASSA PÉTER
BERTHA BULCSU
CZÉRE BÉLA
CZINE MIHÁLY
CSORBA GYÖZÖ
FUTAKY HAJNA
KALÁSZ MÁRTON
KALDI JÁNOS
KENYERES ZOLTÁN
KERESZTURY DEZSŐ
KERÉK IMRE
KESZTHELYI REZSŐ
LAZAR TIBOR
MANDY IVÁN
MEZEI ANDRÁS
MÉSZÖLY MIKLÓS
NÉMETH G. BÉLA
ORSI FERENC
PAPP ISTVÁN
PARTI NAGY LAJOS
POZSGAY IMRE
ROZSA ENDRE
SARANDI JÓZSEF
TANDORI DEZSŐ
THIERY ÁRPÁD
TÓTH ÉVA
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK:

MARTYN FERENC
UITZ BÉLA
VARGA HAJDU ISTVÁN







JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XXI. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM

1978. NOVEMBER

TARTALOM

WEÖRES SÁNDOR versei	- - - - -	995
MÁNDY IVÁN: A bútorok (elbeszélés, III.)	- - - - -	997
KALASZ MÁRTON versei	- - - - -	1104
SÁRÁNDI JÓZSEF versei	- - - - -	1006
ÖRSI FERENC: Teréz (dráma, I. rész)	- - - - -	1007
TANDORI DEZSŐ verse	- - - - -	1023
THIERY ÁRPÁD: Városarc (szociográfia, II.)	- - - - -	1025
TÓTH ÉVA verse	- - - - -	1029
KESZTHELYI REZSŐ verse	- - - - -	1030
LÁZÁR TIBOR verse	- - - - -	1031
KÁLDI JÁNOS versei	- - - - -	1032

*

Írószobám

KERESZTURY DEZSŐVEL beszélget MEZEI ANDRÁS	-	1033
--	---	------

*

POZSGAY IMRE: Uitz Múzeum Pécssett	- - - - -	1044
CSORBA GYŐZŐ: Baranya megyei Tárlat	- - - - -	1047
RÓZSA ENDRE versei	- - - - -	1049
KERÉK IMRE versei	- - - - -	1051

*

KENYERES ZOLTÁN: Vázlat Lukács György Ady-képéről	-	1052
NÉMETH G. BÉLA: A románcostól a tragikusig (<i>A műfaj-váltás és szemléletalakulás Kosztolányinál</i>)	- - - - -	1058
MÉSZÖLY MIKLÓS: Nyelvünk szüzre megy?	- - - - -	1066
PARTI NAGY LAJOS versei	- - - - -	1072

*

BALASSA PÉTER: A Bárány jegyében (<i>Nádas Péter regényéről</i>)	- - - - -	1073
CZÉRE BÉLA: Kolozsvári Grandpierre Emil: Hullámtörők		1079
BERTHA BULCSU: Tüskés Tibor: Sorskovácsok	- - -	1081
FUTAKY HAJNA: Takács József: Nincs válasz	- - -	1083
*		
CZINE MIHÁLY: Sipos Gyula: Hétvége	- - - - -	1085
PAPP ISTVÁN: Nagy Gáspár: Halántékdob	- - - - -	1086
A Jelenkor krónikája	- - - - -	1088

K É P E K

UITZ BÉLA rajzai	- - - - -	1003, 1005, 1046, 1065
(<i>Nádor Katalin fotói</i>)		
VARGA HAJDU ISTVÁN rajzai	- - - - -	1057, 1078

M ű m e l l é k l e t e n

1-2. UITZ BÉLA: General Ludd
(<i>Nádor Katalin fotói</i>)

A b o r i t ó n

1., 4. MARTYN FERENC: Napló XIX-XX.
2-3. UITZ BÉLA: General Ludd
(<i>Nádor Katalin fotói</i>)

J E L E N K O R

IRODALMI ÉS MŰVESZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodájánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Evi előfizetési díj 72 Ft.

78-4136 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György Igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

Alpesi románc

*Patak partján özvegy lakott,
hol a falu véget ér.
Házából reggel illatozott
a frissen sült kenyér.*

*Mégis került mind a legény,
igen rossz híre járt:
igézni tudott, már sokra hozott
nem-múló éjszakát.*

*Még gyermek-fejjel hajdanán
a patakhoz mentem én:
ő nagy pisztrángokat fogott
a habokból könnyedén.*

*Ahogy meglátott, sirva fakadt:
„Nem engedlek közel,
rám fogják, hogy megrontalak,
ha étkemből eszel.”*

*És láttam-e, vagy csak képzelem:
fogott pisztrángjai
levegőbe szálltak szárnyasan,
keringeni, játszani.*

*Úgy éreztem, rontásaival
testem-lelkem tele,
s esküszöm, azóta sem tudom,
hogy igaz-e, vagy mese.*

A képzelet

*Síkság tengere: kék ég!
Síkság bércei: felhők!
Mindent látni, ahol nincs:
pusztán erdei ösvényt,
kunyhóban csoda-kastélyt,
ág közt édeni táncot,
nyíltni az ujjhegyen almát,
mely megevésre sosem jó.*

Forgás

*Esteledik,
éjjeledik
hajnalodik,
reggeledik.*

*nappalodik,
alkonyodik,
vége sosincs,
váltakozik,*

*égen a tűz
körbe-pörög,
földi lakón
zára csörög.*

Indián dal

*Amerre lábunk kószált,
amerre táncunk lejtett,
a hegyeket hó borítja.
Egy sóhajvásnyai felhő,
erdő fölött vonulva,
kibontja páva-farkát,
majd mint a cukor elolvad:
ilyen a mi életünk is,
reggel kelünk és járunk,
és este ágyba fekszünk,
álmunk útját ki tudja?*

A bútorok

III.

(KÓRHÁZBAN)

Fehér pad a folyosó végén fehér ajtó előtt. Ott ültek egymás mellett betegek és hozzátartozók. A padon táska, szatyor, kis bőrönd. Mintha utazásra készülének. Hallgattak, köhécseltek, megfogták egymás kezét. Betegek és hozzátartozók.

A pad szigorú és jóságos. Nem tűri a hosszabb beszélgetést. Legkevésbé a fecsegést. De kinek van itt kedve fecsegni?

Egy fehérköpenyes orvos tűnt fel a folyosón.

A férfi a padon: Ez a Prókay?

Az asszony: Tudod, hogy nem a Prókay. Az kövér és bajuszos.

– Na, persze! Meddig kell még várni a felvételre? Ez a legpocsékabb az egészben.

Elbizonytalanodott a hangja. Úristen! Mi a legpocsékabb? Az éjszaka. Az utolsó éjszaka otthon.

Többször is felugrott, villanyt gyújtott.

Félőt.

Öt.

Odakint ácsorog valaki a sötét előszobában. Sovány, zöldesszürke arc, karikás szem. Öreg futballista abban a kinyúlt nyakaspulóverben. Elmosolyodik kissé bocsánatkérően.

Ő meg felült az ágyban. *Pista! Kormos!*

Félhat.

Ne húzzuk az időt! Borotválkozzunk! Ő még mindig kint álldogál. Mikor is halt meg? Két hónapja? Három? Képtelenség! Bármikor összeakadhatok vele. Bármikor és bárhol. Képtelenség! Ez a kórház is képtelenség. A műtét.

Az ajtóból visszanezett a bútorokra. Ahogy ott lapultak a sötétben. *Miért engednek el? Miért hagyják, hogy elmenjek? A sorozásra is így engedtek el. És egyszer a rendőrségre.*

Odakint a fürdőben az arcát vizsgálgatta. Egy beteg arca. Műtetre vár. Legközelebb már a kórház tükrében bukkan fel. Milyen a kórház tükre? A mosdó? Az ágy?

Kormos az előszobából: Nem kell berezelni! Mondd el magadban a Ferenccváros összeállítását. A régi bajnokcsapatét.

– Te voltál a jobbösszekötő!

Ápolók, nővérek, orvosok vonulása a folyosón. Tolókocsik. Üres tolókocsik.

Megint elkapta a rémület. A lábába is beköltözött. A karjába, a vállába. Levált róla a lába, a karja, a válla. Többé nem áll fel innen. Nincs ami felálljon erről a padról.

Hirtelen megkérdezte.

- Hány éves a Prókay?
- Ez miért fontos? Különben hatvan.
- Egész kis kórus a padról.
- Hatvan! Hatvan!

Bólintott. Ez valahogy megnyugtatta.

Elakadt a beszélgetés. Mintha rájuk szólt volna valaki. Ültek és hallgattak a várakozók padján.

Odabent már várta a szekrény. A kopottas, kórházi szekrény a kórteremben. Valamikor fehér lehetett, de most már meglehetősen megbarnult a homloka. A zár körül is olyan ritkás, barna foltok. Kiütések foltjai. Valamilyen ragályos betegségből. Az ajtó résnyire nyitva. Nem is lehet jobban kinyitni. Bezárni se lehet. Majd úgy kell betuszkolni a télikabátot, a zakót, a nadrágot. Ha ugyan akad még hely. Kabátok sötét tömege az akasztókon. Ingek, pizsamák a polcokon. Kalapok a felsőpolcon. Ki tudja, mióta! Már el is felejtették a gazdájukat. Akárcsak a ruhák. A cipők a szekrény mélyén.

Ő pedig közben már levetette a télikabátját. Benyomta a szekrénybe. Abba az áthatolhatatlan sötétségbe. Előreküldte, úgy vaktában. Ha befogadják – mehet a többi! Befogadták. Egy mogorva akasztón lógott, olyan idegenül.

Végigsimított a vállán. Igazított valamit rajta. A zsebe mindig begyűrődik. Mégse lóghat így begyűrt zsebbel!

Megmerevedtek az ujjai.

Gyufaskatulya... dohányszálak... golyók, üveggolyók!

De hiszen sohasem dohányzott! És ezek az üveggolyók! Ez egy idegen zseb! Idegen kabát idegen zsebel!

Tovább botorkált a keze. Érdes szövet, fémgombokkal. Kalauzskabát? Katonakabát? Vállnál beszakadva... Ki tudja, talán egy srapsziszilánk. De hát kié lehet? Miféle katonáé?

És ez se az enyém! És ez se! Ez se!

Tologatta, lökdöste a kabátokat.

Egy hang az ágyak felől. – Mindent berakott?

– Mindent.

Vaságyak vették körül. Éjjeliszekrények. Székek.

Asztal az ablaknál.

Kopások az asztalon. Kopások a székeken. Barna vonalkák, foltok. Kiütések foltjai. Himlő? Vagy valami más? A szekrénytől kapták el? Ők adták tovább a szekrénynek?

Fertőzés söpört végig a bútorok között.

Egy üveg a kórházi asztalon. Sötétlila üveg valamilyen folyadékkal.

– Magát ki operálja?

A vaságy szélén ült. Lelógatta a lábát, nem felelt. Kihúzta az éjjeliszekrény fiókját. Azt az üres bádogfiókot. Olyan csalódásfélét érzett. Miért? Mire várt? Egy üzenetre? Hogy az elődje itthagy egy cédulát?

A fiókokat húzogatta. Az üres fiókokat. Apró morzsák, kekszdarabkák. Színes papírfoszlány. Címkedarabka. Címke egy üvegen. Narancsörp, vagy valami más üdítő. Amit betegnek hoznak. Betegnek műtét után. Jönnek a hozzátartozók, kipakolják a holmikat.

Ő is kipakolt. Szappan, borotvakrém, fogkefe, szalvettába csomagolt evőeszköz.

A fiók hűségesen befogadott mindent. Szolgai alázattal.

A szekrényke üveglapján megjelentek a krimik. *Ezt vidd be! Ez jó lesz odabent!*

Végignyúlt az ágyon. Egy pillanatra lehunyta a szemét. Összerázkódott, ahogy felnézett.

Megfeketedett láb lógott ki az ágy rácsai közül. Elszenesedett, üszkös csonk. A szomszéd ágyból? Ebből az ágyból? Vagy nem is tartozik senkihez? Egy láb sötétlila, alattomos szivárgással. Közben már hallani lehetett azt a csöndes, mégis kissé kérkedő hangot.

– Ez már nem láb! A nyirokmirigyek! Tudja, kérem, ahogy a nyirokhártya áttör a bőrön...

Nem, ezt azért nem várom meg !

Levetette magát az ágyról.

Kiterített lepedők a mosdóban. Elsárgult lepedők a kötélén. Maga a mosdó homályos derengésben. Kádak az ablaknál. Hatalmas, szürke kád. Körülötte néhány kisebb. Oly ártatlanul fehérek, mint a csecsemők. A halott csecsemők. A szürke kádban pedig, mintha valaki a vállát dörzsölné egy kifakult törölközővel. Lassú, felesleges mozdulatokkal. Hiszen sose lép ki ebből a kádból.

A csapok csöpögése. A mosdó csapjainak egyhangú csöpögése. Bágyadtan szivárgó víz.

Kintről a tolókocsik zörgése. Tolókocsik vonultak valahonnan valahova.

Hokkedli a mosdó alatt. Sárga lavórok. A betegeknek, akik nem tudnak fölkelni. Odateszik az ágy mellé. A nővér belemártja a mosdókesztyűt, elindul vele egy lábszáron, egy háton, egy vállon.

Én is úgy fekszem ott mozdulatlanul. Az ágyam mellett a hokkedli, sárga lavórral. A mosdókesztyű végigcsúszik a vállamon, a hátamon. Átgördítenek egyik oldalamról a másikra. Mindjárt készen leszünk, bácsika!

A vécé kagylóján kuporgott. Majdnem belecsúszott abba az elképesztően alacsony kagylóba. A kagyló mellett elvadult, rőtszakállú klozetkefe. Néhány üres üveg címkékkel. És megint a csapok csöpögése.

Úgy, úgy, bácsika!

(SZOBARÉSZLET)

Miért rángatták ki a fiókokat? A vézna, kis, barna szekrényke fiókjait?

Egy levelet keresett az a férfi? Amit hozzá írtak? Vagy amit ő írt valakihez, csak éppen nem küldte el? És reggel egyszerre csak eszébe jutott az a nő. Az a levél. Kiugrott az ágyból, nekiesett a szekrénynek. A felső fiókkal kezdte. Cédulák, számlák, évek óta lejárt villamosbérlet, receptek. Levelek is akadtak, ó hogyné! Csak éppen az az egy nem került elő. Se a felsőből, se a középsőből, se az alsóból. Fényképek lehetetlenül előregegett arcokkal, kávéfoltos névjegyek, műsorfüzetek, meghívók, kettétépett naptárlapok, körömlő, ragtapasz, gyűrött zsebkendő, megkeményedett citrom, üres szemüveg-tok, mind előkerült. Csak éppen az a levél! Az nem, az istennek se!

Benyúlt az alsó fiók alá. Mintha még ott is lenne egy fiók. Csak éppen nem látja. A levegőben matattak az ujjai. Az üres levegőben.

Visszatolta a fiókokat. De csak azért, hogy újra kirángassa. Valósággal kitépte őket. A zsebkendő újra és újra a kezébe akadt. Az a vénséges citrom. A bérletek, a felszólítások, az adóintések.

De az a levél...! Pedig, ha elküldi, akkor még minden rendbe jöhet.

Olga néhány nap múlva válaszol. Legfeljebb egy hét. És akkor találkoznak. Kimennek a Szigetre, vagy máshová. Csak azt a levelet megtalálja!

Egy pillanatra felegyenesedett. Végigsimitott borotvátlan arcán. Ha újra megírná... Nem, egy ilyen levelet nem lehet még egyszer... Kedves Olga! Nem, ez képtelenség!

Megint nekiugrott a fiókoknak. Feltúrta mind a hármát. Aztán már magát a szekrényt lökdöste. Kihurcolta a szoba közepére. A vállánál fogva rázta.

A felső fiók váratlanul kizuhant. Nem emelte fel. Szinte megleégedetten nézte, ahogy ott hever a földön. Csak rajta! Jöjjön a következő! A következő! Egyszerre elfáradt.

Azok a fiókok a földön mindenféle lomok között. Valóságos szemétdomb. Lehajolt, mintha össze akarná szedni. Vagy inkább, hogy ő maga is bele-másszon abba a kupacba.

Felugrott. Kirohant a szobából.

A szekrény ottmaradt kifosztva.

(PADLÁSON)

Kilökték.

Kitették a szűrét. Ketten kapták el, úgy két oldalról. Megragadták a karját, vitték fölfelé a padlásra. Olykor megálltak, hogy egy kicsit kifújják magukat. Közben szemügyre vették az öreget. Az a hajlott hát! A penészzöld huzat rongyokban. Egyik karja félig eltörött. Egymásra néztek. *Nem akarsz beleülni? Foglalj helyet, kérlek! De igazán!* És csak röhécseltek. Felkapták, tovább vitték.

Lehet, hogy ő maga hagyta el a lakást. Ez a roskatag, gögös aggastyán. Amikor már nagyon rossz szemmel nézték. Amikor már elhangzottak bizonyos megjegyzések. Meddig kell még ezt nézni? Mi ez a lakás? Lomtár! Egy éjszaka elhagyta a szobát. Nekivágott a lépcsőknek bizonytalanul botorkálva.

Tudta, hol a helye.

A padláson. Igen, igen, odafent a lomok között.

Törött karja most már az ölében. És így még gögösebb, előkelőbb. Még így romjaiban is kimagaslott a többiek közül.

Az a társaság!

Nem, mintha panaszkodni akarna, akárcsak egyetlen szóval is, nadehát azért!

Bőröndök, megfeketedett zsineggel összekötözve. Félig szétesett kosarak, teletömve elsárgult újsággal, képeslappal. Ócska zakó az egyik kosár tetején, gondosan összehajtva. Félrecsúszott fedelű dobozok. Foghíjas gereblye. Ez meg, hogy került ide?! Bőröndök, kosarak, kopott ruhák – jó, rendben van. De egy gereblye!

Ettől dührohamot kapott.

Na, mindegy. El kell tűrni. Mint, ahogy mindent el kell tűrni.

Azért egyszer majd mégiscsak észreveszik odalent, hogy kit üztek el. Ha majd egyszer úgy igazán ki akarnak nyújtózkodni. Úgy istenigazából! Ahogy egy olyan divatos, filigrán, kis vacakon soha, de soha nem lehet! Igen, akkor majd eszükbe jut.

Ne áltassuk magunkat, nem küldenek küldöttséget. Na, nem! Soha többé nem kerül vissza a lakásba. Hiszen akkor be kéne ismerni, hogy alaposan

melléfogtak. Ahhoz pedig nincs bennük elég lelkiere. Gyáva népség! Szóval, ne is számítsunk ilyesmire! Nem ez az ábra.

Majd úgy egyenként felsurrannak. Óvatosan, titokban. És aztán beleülnek a karosszékekbe! Bőröndök, ládák, kosarak között, egyszer végre egy igazi karosszékre! Azt a törött karját rendbehozzák. Lényegtelen, kis műtét. Nem kell rá sokat áldozni. Ettől igazán nem riadhatnak vissza. Akkor aztán jól kinyújtózhatnak!

Ha valaki odalent eltűnik a lakásból, a többiek összehunyorítanak. Tudjuk, hová tűnt! Tudjuk, hová bújt!

De addig még várni kell.

(PINCÉBEN)

Vaskályhák odalent abban az áthatolhatatlan sötétségben. Sértődött vaskályhák. A telet őrzik. Az alattomosan lappangó telet.

Egyszerre felcsapódik az ajtajuk. Kihűlt hamu dől ki belőlük. Hideg lehelet.

Odafent a lépcsőházban elfonnyad a napfény.

Elszürkülnek a szobák. A szobákban az arcok.

Szúrós, kedélytelen hideg. Most már övé a ház. Kiszivárog az utcákra. Végigkúszik a városban. A kihűlt kályhák tele.

(EGY GYEREKVERS)

Ora, óra, falióra,
Hallod-e, hogy int a jóra?

(A PARTON)

Kivilágított szoba a Balaton partján. Az egyetlen fénypont. Az üvegfal mögött senki. A háziak égve hagyták a villanyt és elmentek.

A szoba várja őket. A háziakat és a vendégeket. Társaság érkezik. Egy olyan vidám kompánia.

A bútorok derűs várakozása. Az öreg falióra. Vidéki körorvos, aki úgy a falon lóg és mindig késik és mindig három percet. Az ebédlőasztal, a magastámlájú, laposfenekű székek, a parányi puffok a sarkokban. A kissé homályos tükör abban a megbízható barna keretben. Majd csak felmerül benne egy arc. Egy nő, ahogy úgy elmenőben megigazítja a haját. Egy férfi végigsimít a bajuszán. Vagy éppen csak megáll előtte, és egy pillanatra belenéz.

Mind várnak valamire.

Az óra, hogy egy kéz azzal a régi, megszokott mozdulattal megigazítsa. Az asztal, hogy megterítsék. A székek, hogy tologassák őket, miközben egy hang egyre azt ismétli.

– Asztalhoz, gyerekek! Miért nem ültök már le? Mi az, nem mertek leülni? (Türelmetlen taps.) Asztalhoz! Asztalhoz!

És akkor végre letelepednek a vacsoraasztalhoz. A háziasszony behozza a tálalt. És a tálban egy merevtekintetű, hatalmas halat. Csönd. Az áhítat csöndje. Felcsattan a taps.

– Uramisten, mi ez?!

– Mi lenne? Egy harcsa!

- Ugyan, Csulikám! Ez egy bálna!
- Tengeri szörnyeteg!
- A Csuli fogta?
- Mikor fogtad, Csulikám?
- Még él!
- Ne beszélj, butaságot!
- Esküszöm, hogy megmozdult!
- Na, légy szíves...
- Gyerekek, ehhez olyan borom van!
- Bravó, Csuli! Bravó!

Ezekre a hangokra várnak a bútorok. A vacsora hangjaira. A vendégekre.

Ahogy jönnek a sötét parton egymásbakapaszkodva, nevetgélve. A kavics megcsikordul a lábuk alatt. A házigazda befelé tereli őket. Befelé, gyerekek! Befelé! Vagy azt akarjátok, hogy éhenhaljak?

Semmit se hallani. Se a házigazda hangját, se a kavics csikorgását.

Mi történhetett?

Már régen itt kéne, hogy legyenek. Vendégekkel, vagy vendégek nélkül. Hiszen csak egy kis parti séta. Egy kis mozgás vacsora előtt. Járunk egyet, aztán asztalhoz!

Ki ül itt asztalhoz?

Mégis... mi történhetett? Talán mégse csak egy kis esti séta a parton? Talán kimentek az állomásra az esti vonathoz? Várnak valakit. Egy megpénészedett nagynénit Pestről. Egy régi, jó barátot. Ismerőst.

Igen, lehet, hogy kimentek a vonathoz.

Vagy összekaptak útközben. A házigazda és a felesége. Egy aprócska megjegyzés. Egy szó. Közük csúszott, mint egy gonosz kis kavics. Kirobbant a veszekedés. Dűtől fuldokló, sötét, vad veszekedés. Régi sérelmek, vádak. Az asszony zokogva elrohant. A férfi nem ment utána. Ott állt egyedül a sötétben, és csak hallgatta azt az egyre távolodó zokogást. Aztán a csönd. És akkor már semminek semmi értelme. Elinduljon valamerre? Minek? Hazamenjen? Minek? De hát itt se maradhat így mozdulatlanul, megmerevedve.

Hát akkor?

Valaki elmegy az üvegfal előtt és benéz. Puhakalapos, szakállas férfi. Megáll. Egyszerűen nem tud továbbmenni. A bútorok a kivilágított szobában. Külön szemügyre vesz minden darabot. Az asztalt, az órát, a tükröt.

Ez egy színpad!

Így indul a darab. Első felvonás, első szín. Polgári ízléssel berendezett szoba. Égve hagyták a villanyt. Senki se tartózkodik a szobában.

A szín üres.

(A HALOTT)

Egész jól megférték egymással. A bútorok és a halott. Elzuhanva hevert a kertre nyíló szobában. Arccal a szőnyegre borulva, oly békésen, mint aki végre menedéket talált. Kinyújtott karja mellett vidám piros-fehér öntözőkanna. Alighanem a kertbe indult így kora reggel. De hát elvágódott, és a víz kilocsant a kannából a szőnyeg virágaira.

A bútorok körülállták. A zöld terítővel letakart ebédlőasztal, a magastámlájú, enyhén sértődékeny székek, a dohánybarna szekrény.

Valahonnan a konyha felől pirítottkenyér szagát lehetett érezni.

A nyitott ajtón beáradt a nedvesen csillogó napfény. Az áttetszően kék ég. A meghitt, nyári reggel. Maga a nyugalom.

Aztán majd becsapódik egy ajtó

dobogás, lépések,

sikoly,

kiabálás,

zokogás,

egy nő ráborul a halottra, eszelősen rázza a vállát,

telefoncsörgés,

különféle alakokkal telik meg a szoba,

mentőautó szirénája,

és megintcsak rázzák, rángatják a halottat.

(SZÁLLODÁBAN)

Az üres szoba csöndje. A szekrényajtó becsukva. Összehajtott, ócska paplanok a szekrény mélyében. Üres fogasok.

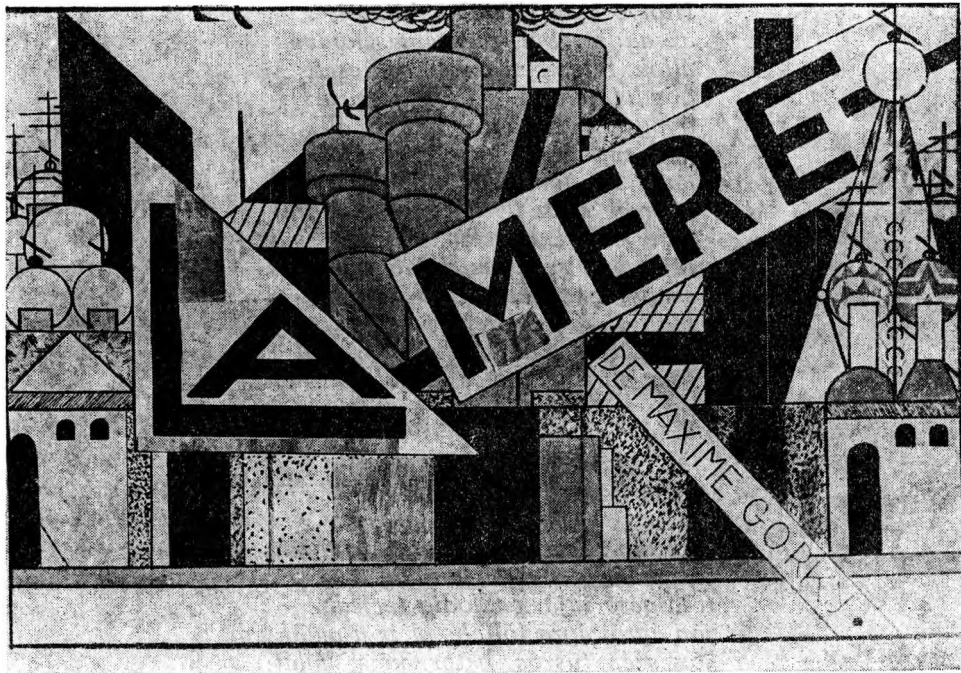
Az asztalon telefon.

Megvetett ágy plümóval.

Sóhaj szakad fel a csöndből. Mély átható lélegzés.

Honnan tört fel?

Magából a szobából? Az üres szállodai szobából?



Ámen-hang

*Föl-le, magad, a fölvonó
zajtalan gyóntatószékében, isten
hangja az aknában, gyorsuló suttogása:
földrelozok, földrelozok – a nap
huszonnégy életében bármikor
belelétközve ily magányba, miatyánk-
körforgásba, a digitális óra
ketyegésével sok-sok épületen át
vagy az időzített a fölszín alatt –
földrelozok, földrelozok, még mit jelent
idegben e játék, a hallucináció
vigasza a valónál hasztalan erősebb –
a megoldás páternoszttere már érem nélkül leér,
egy ámen-hang akna porába préselődve.*

Hirtelen kijutok

*Hunyorogva hirtelen kijutok
az aluljáróból, megtámaszkodva
állok, fejemben térgeknek esett
gondolatokkal, s dúlt-merevre
gyógyszerezetten – aki itt áll,
istenem, érzed, egyre gondol:
hadd ne gondolna semmire –
ha már csak ily megkaszaboltn!
s jó vagy! hirtelen valami –
fejemben szélvész, zajló nyírfa,
szaporázza kicsi talp-zöldjeid,
lódítják a megvert gondolatot;
nekifutva száll, egész raj kiszáll –
főnt porlik! fényedbe dőlt pirulák.*

A földigérő fa

*Aki álmodban éjente mesét mond,
jól mondja: nő az alvilág
földigérő fája, padlódig terjedez –
jön ágról ágra föltel, akár a mákszem,
jön szép tűszős, bátor, kicsi halál;*

*itt élünk fehéren, éjente fátyol
 nélkül, kedveseid, túl a földigérő fa koronáján;
 melyikünk kezét jön kérni a mákszem –
 aki mesét mond, jól mondja, neked kell
 megmondanod majd, melyikünk adod s nem adod;
 mászik éjente ágakon, piheg a mákszem,
 mesebeli kérő halál; jár közelebb
 s közelebb, neked jobb lesz mint sietni –
 ébredj, mielőtt ideér s meg kell adnod a választ.*

Én is azok közül

*A világ túl egyenetlen nekem, hogy
 csak úgy odaálljak elé s mondjam: madame,
 anélkül hogy elbotolnék, gödrömbe esnék –
 én is azok közül való vagyok, akiknek,
 míg elől boldogan bandzsítanak, a ló
 hátulról lelegeli virágcsokrukat –
 s vehetném még képletesebbre is; de hát
 szép volt, emlékezve a pohár bort,
 amit nem ittam meg vele, magasra tartom,
 száraz szájamon nyelvemmel végighúzok,
 hisz nem sérül meg rajta meleg emlék;
 vitézül folytatom, férfi, a gondolatainkat,
 amikben ragyogtunk, lassan mególmósodtunk,
 éjig leplezetlenné vált tusakodásunk.*



Valaki kopog?

*Kertem szokványos őszi képe
szokványos hasonlatokkal
már megíratott
Egy másik kert jár az eszemben
hol se rügyek se levélhullák
nincsenek évszakok
Közepén dühös máglya dohog
elhamvadnak rajta
régi szenvedély-bútorok
Éljenek a boldogok Uram
én üres és szomorú vagyok
Nagytakarító ösztönöm
talán valaki kopog?*

Búcsú

*Apám helyett apám lehattél volna
választott szüleje a választott tiúnak
de asszonyos hiúságoddal
egy néember csapdájába estél
hogy mindennel szakíts
mi férfi-múltadra emlékeztet
Sosem voltál a magad ura
Ídes konok akarata tartott fönm
míg fönntarthatott
értelmet sugallva tétova életednek
Még jó hogy nem látja mivé lettél –
holtában sem nyughatna szegény
Azt mondod kiraboltalak?
Önszántadból adtad a részed
Nem öröm e háztulajdon
Inkább felelősség Például irántad
Tudj majd hova menni
ha netán utcára kerülnél*

*Otthonom immár nekem sincs
csak menedékhelyem*

Teréz

TELEVÍZIÓDRÁMA

Előjáték

1851. szeptember 22-én, hétfőn a pesti „Újépület” mögött az épület talával határolt kivégzőnégyszögben 32 akasztófa áll. Teljes kivégzési parádéval felsorakozott hadbírói és hóhéri apparátus feszít egy fekete posztóval letakart asztal mögött.

Megperdülnek a posztóval letakart dobok. A főhadbíró hivatalos okiratot vesz fel asztalról. A dobolást leintí.

FŐHADBÍRÓ: A császár nevében! A hadbíroság ítéletet hirdet! Az 1848—49-es években kitört lázadás vezetői, irányítói és oly részesei fölött, akiknek működése lázadásra, felségsértésre, hűtlenségre és a fölséges császári ház elárulására, valamint az alattvalói kötelességek súlyos megszegésére bűjtogatta, vezette a megtevesztett néptömeget.

A hadbíroság kötéllel végrehajtandó halálra ítélte a jelenleg szökésben lévő Almássy Pált, gróf Andrássy Gyulát, Balogh Jánost, gróf Batthyány Kázmért, Beöthy Ödönt, Csernátönyi-Cseh Lajost, Gorove Istvánt, Guyon Richardot, Hajnik Pált, Házmán Ferencet, Horváth Mihályt, Irányi Dánielt, Bárá Jósika Miklóst, Kmetty Györgyöt, Korniss Károlyt, Kossuth Lajost, Ludvig Jánost, Madarász Lászlót, báró Majthényi Józsefet, Mérei Mórt, Mészáros Lázárt, Oroszhegyi Józsat, Perczel Mórt, Perczel Miklóst, Puky Miklóst, Rákóczy Jánost, Sárosy Gyulát, Somogyi Antalt, báró Splényi Lajost, báró Stein Miksát, Szemere Bertalant, Szontágh Samut, Tánácsics Mihályt, gróf Teleky Lászlót, Vetter Antalt, Vukovics Sebőt!

(A főporkoláb a nevek olvasásakor egyenként tőri el az asztalon lévő pál-

cákat és sorba odadobja egy-egy akasztófa elé.

Ismét megperdülnek a dobok.)

FŐHADBÍRÓ: (a dobolás után folytatja)

A törvények értelmében mindazon személyek, akiken most távollétükben jelképesen végrehajtottuk a megérdemelt halálbüntetést: törvényen kívül helyeztetnek. Bárhol a Habsburg császárság területén elfogatnak, a hatóságnak csak a személyazonosságukat kell megállapítania, és a most jelképes ítélet értelmében az illetőket hat órán belül fel kell akasztania — nyilvánosság előtt! Aki bármelyikükről bármit megtud, köteles azonnal értesíteni a legközelebbi zsoldárt vagy katonai parancsnokságot. Ha valaki ezt elmulasztja, különösen ha ezen törvényen kívüli egyéneknek segítséget nyújt, cinkosság vádjával hadbíroság elé állíttatik és a felségsértők cinkosait sújtó legszigorúbb büntetésben fog részesülni!

(Dobok peregnének újra, elsötétedik a szín.)

I.

1853. március 15. A helyszín egy pesti, józsefvárosi ház kissé zsúfoltan, de nagyon célszerűen berendezett lakókonyhája. Ez a helyiség egyben varroda is. Az ablak előtt nagyobb asztal áll. A bejárati ajtó — egyetlen ajtó! — a hátsó falon. Kis üvegén át kertre lehet kilátni, amelyet deszkakerítés, bezárt kapu rekeszt el a külső világtól.

Rakott tűzhely, a tűzhely fölött szerény edényes-polc. Az ablakkal szemközi oldalon kétkétfő függöny. Egyszerű ágy van mögötte, amelyhez kis gyermekágy simul lábtól. Egy láda és fali polc is van itt, ruháimuknak és néhány könyvnek.

A „varrodában” féligkész, vagy lepel-lel letakart egészen kész ruhák lógnak. A sarokban vasalódeszka. Kora reggel van. Az ablakon rés nélküli fatábla, az ajtó külső szárnya bezárva. Teljes sötétség.

A rakott tűzhely tüzelőterének ajtaja előtt egy asszony térdel. Apró gallyakat tördel, a parázs fölé rakja, fújja a parazsat, amíg a gallyak tüzet fogva fellobbanak.

Ekkor áll föl és egy gyertyával tüzet fog a parázs fölött lángoló gallyakról, majd az asztalon lévő gyertyatartóba helyezi a gyertyát. Fagyúgyertya vibráló fényénél láthatjuk a helyiséget. Az asszony — Teréz — becsukja a tüzelőtér ajtaját, leveszi a karikákat a tűzhely lapjáról és a tűz fölé húz egy fazekat. Ezután az asztalhoz lépve ellenőrzi az ablaktáblát, az ajtóhoz lépve a külső szárnyat, majd ezután félig elhúzza a kékfestő függönyt.

TERÉZ: (sürgetően) Siessél Mihály, már melegszik a kávé!

MIHÁLY: (kilép a függöny mögül. Ötvennégy éves, dús bajuszt és szakállt viselő magashomlokú férfi, egyszerű, kopottas posztóruhában, lábán nemezzel megtalpalt gyapjúharisnya) Csudálatos ez a kávéillat...

TERÉZ: Ma korábban kell lemenned a kukódba. (az asztalra tesz egy bögrét)

MIHÁLY: (néhány mozdulattal megroppogtatja izmait) Miért?

TERÉZ: (kissé ingerülten) Miért? Miért! Még szeretnék elintézni valamit... nyugodtan!

MIHÁLY: (nézi az asszonyt) Elintézni? Mit?

TERÉZ: (Mihályra néz, aztán kitölti a kávéját a bögrébe) Legalább ma idd melegen...

MIHÁLY: (bizonytalanul) Miért sürgetsz annyira?

TERÉZ: (kitérően) Szivart már nem mertem venni...

MIHÁLY: Pedig egy ilyen napon dukálna. Még mindig nem mondtad meg, hogy mit akarsz elintézni, miért sürgetsz engemet?

TERÉZ: (elszántan, de próbál megnyugtató lenni) Az első beharangozásra várok egy asszonyt.

MIHÁLY: (kezében megáll a szája felé emelt bögre) Miféle asszonyt?

TERÉZ: Akitől tanácsot akarok kérni.

MIHÁLY: (leteszi a bögrét) Milyen tanácsot?

TERÉZ: (fellobban) Hát milyen tanácsra van nekem szükségem most?! Fél éjszaka ezzel téptük egymás lelkét!

MIHÁLY: (határozottan) Megmondtam, hogy ebben a dologban csak Davida doktorhoz fordulhatsz!

TERÉZ: Üzenetet hagytam nála tegnapelőtt. Tegnap késő estig hiába vártuk!

MIHÁLY: (dühösen kiissza a kávéját) Ki az az asszony?

TERÉZ: Valaki, akihez a magamfajta helyzetben tanácsért lehet folyamodni!

MIHÁLY: Mit mondtál neki?... Mit tud rólad?!

TERÉZ: Még semmit. Éppen csak egy cédulát hagytam neki, hogy ma reggelre várom.

MIHÁLY: Ezért vitted át Budára a kis Lajoskát? Ezért nem lehet idehaza a negyedik születésnapján?

TERÉZ: Nem ezért. Március tizenötödike van! Amióta Libényi, az a szerencsétlen szabólegény késsel támadt Ferenc József-re Bécs kellős közepén, százával tartanak házkutatást a szabóknál.

MIHÁLY: (komolyan, kissé sértődötten) Teréz! Az én elveimmel nem áll össze, hogy mindenféle „asszonyságok” hozzá merjenek nyúlni a feleségemhez!

TERÉZ: A doktor, aki végső reménységem volt, nem jött. Mi mást csinálhattok?!

MIHÁLY: Bízunk kell Teréz! Nem lehet véletlen, hogy a sors oly sok csapását túléltük.

TERÉZ: A sors! Mihály, nem lehet mindent a sorsra bízni! (majdnem sír)

MIHÁLY: (könyörögve) Teréz! Drága Teréz! És ha éppen fiunk születne! Fiú, akire rábizhatnám mindannak folytatását, amit én parasztként, takácslegényként, segédtanítóként elkezdtem...

TERÉZ: De én addigra negyven éves lennék!

MIHÁLY: Még szépen fölnevelhetnénk...

TERÉZ: De mi lesz veled Mihály?! Hiszen csak a személyazonosságodat kell megállapítani és hat órán belül felakasztanak! Árvának, lelencnek szüllessen a világra?

MIHÁLY: Megértem, hogy ilyenkor változik az asszonyok lelkivilága, de ez csak az állapottal jár.

TERÉZ: Ne az én lelkivilágomon elmélkedj, Mihály! Kibírnám azt is, hogy újjal mutogassanak rám az emberek; ime a híres Táncsics felesége, lám ez is ringyó lett, miközben az ura bujdokol valahol!

MIHÁLY: De én tudom az igazságot, ha itt lesz az ideje, felfedem...

TERÉZ: De a policáj is megkérdi ám, hogy ki a gyerek apja? Kutatni kezdnek újra és újra!

MIHÁLY: *(megfogja Teréz kezét, csilapítóan magyarázza)* Hidd el, mire a gyerek megszületik, fordulhat a világ. Összel lesz a császár koronázásának ötödik évfordulója. Olyankor amnesztiát szoktak adni, hiszen itt az ideje. A policáj csak komoly összeesküvések után kutat.

TERÉZ: Komoly összeesküvések után?...

MIHÁLY: Ilyen pedig nincs. A politikus az más!

TERÉZ: Ismerted te Noszlopy Gáspárt?
MIHÁLY: *(megdöbbentve)* Mi történt vele?

TERÉZ: Tudod, hogy kicsoda?

MIHÁLY: Nagyszerű ember! Gerillavezér, kormánybiztos volt!

TERÉZ: Hát Jubál Károlyt ismerted-e?

MIHÁLY: Kossuth gyerekeinek nevelőjét?

TERÉZ: Komoly ember volt?

MIHÁLY: Rábizta volna másként a gyerekeit Kossuth?

TERÉZ: Kimélni akartalak, de meg kell mondanom: tizenkét nappal ezelőtt három társukkal együtt fölakasztották őket az Újépület mögött.

MIHÁLY: *(megdöbbenten)* Öt embert, egy nap alatt... itt Pesten?! Most!

TERÉZ: *(a ruhaanyagok közül kivesz egy kissé meggyűrődött újságot és Mihály elé teszi)* Március harmadikán...

MIHÁLY: *(elfűlőan olvassa)* Noszlopy Gáspár hírhedt bandita, Jubál Károly... Andrássy Károly földbirtokos... Sárközi Sándor ügyvéd... Nagy Albert banditavezér... *(felnéz Terézre)* Mindenható... Hát ez van odakint?

TERÉZ: Olvasd tovább: folyik a kutatás az összeesküvés többi tagja után!

(kirobban) Erre szüljek én gyereket?! Mi az én legfontosabb dolgom évek óta? Kockáztassam mindazt, amit eddig sikerült mentenem? Hagyjalak pusztulni téged?!

MIHÁLY: *(nézi Terézt és boldogan átöleli)* Akkor mégis él valahol a szabadság lelke!

TERÉZ: *(megrökönyödve)* Mit beszélsz?

MIHÁLY: Ezek akkor mégis valamit csináltak!

TERÉZ: *(lesöpri magáról Mihály kezét)* Ezek igen... De én semmit sem tudok! Csak reszketve, csikorogva a rettegéstől, éjjel-nappal őrizlek, hogy ne lássam egyszer a te nevedet is az ilyen hírekben.

MIHÁLY: Teréz! *(próbálja újból megölelni az asszonyt)*

TERÉZ: *(kitér az ölelés elől)* Te ötvennégy éves vagy, én harminckilenc. Számolj Mihály! A gyerekeket föl kell nevelni... vagy temessem el mint az első hármat?!

MIHÁLY: *(zavartan)* Hiszen csak arról álmodom, hogy mit nevelnék belőle, ha fiú lenne...

TERÉZ: Ha nem vezetné nyomra azokat, akik a hurkot a nyakadba vetnék! *(megkondul odakintről a harang)* Űr-isten! Mondtam, hogy siess! *(kapkodva vesz elő egy csomagot a tűzhely hamuzójából)* Gyertya van benne! Vidd magaddal!

MIHÁLY: Az újságot is... *(kintről kutyaugatás)*

TERÉZ: *(már húzza is el a kétkestő tüngönyt)* Hallod, már itt lehet a kapunál! *(a könyvespolc alatti ládát elhúzza, csapóajtót emel fel. Mihály a rejtékhelyhez lép, készül lemenni, kezében a gyertyáscsomag és az újság)* A vizet, kenyeret, szalonnát már az este bekészítettem...

MIHÁLY: *(már a lejáróban)* Gondold meg Teréz, én... Legalább azt ígért meg, hogy megvárod Davidát.

TERÉZ: Ne kínozz vele! Hát nem én lennék a legboldogabb... *(csukja be a csapóajtót, gyors mozdulatokkal tolja helyére a ládát, eligazítja a tüngönyt, elteszi Mihály bögréjét, körülpillant a helyiségben és elszántan kinyitja az ajtót.)* Vigyázz! Hallod, vigyázz! Nyughass már, kiskutyám!

MEYERNÉ: *(Fázósan, kis bundában bejön és a helyiséget felmérve tekintetével, a tűzhelyhez megy)* Haragos kutyájuk van.

TERÉZ: *(becsukja az ajtót, nyugodtnak látszik)* Ha magányosan él egy asszony, legalább egy kutya vigyázza. *(leveszi az ablaktáblát, eltűjja a gertyát)*

MEYERNÉ: *(kis szünet után, miközben az ablakból áradó fénynél még jobban körülnéz)* Hajnalban föltámadt a szél. Még ha mozog az ember, csak-csak, de egyhelyben álldogálni...

TERÉZ: Pedig vártam az asszonyságot... elszunnyadtam kissé, még a kávé is kifutott. *(gyors mozdulatokkal lábost tesz a tűzhelyre, tejesköcsögből tejet tölt, aztán felegyenesedve kérdi)* Sötéten, vagy világosan szereti? *(cserép cukortartót helyez az asztalra)* Cukrot, ahogyan ízlik...

MEYERNÉ: *(nézi minden mozdulatát)* Hát így él kend Táncsicsné asszony?

TERÉZ: *(odafordul)* Hogyan élhetnék? Világosodásra jönnek a varrólányok. Dolgozunk vakulásig, krajcárokért.

MEYERNÉ: *(a fogasokon lévő ruhákat nézi)* Jó kuncsaftjai vannak?

TERÉZ: Egyik ilyen, másik olyan. Teljesítem a kívánságait, ez a dolgom.

MEYERNÉ: *(nagy sóhajjal)* Mekkora fordult a világ! *(miután Teréz nem akarja megérteni a célzást, folytatja)* Öt éve ilyenkor, ezen a szent napon, mennyire ünnepeltük kendteket. En a hajóhidnál találkoztam a hintóval. Majdnem elsöpört a sokadalom! Éppen egy vajúdó asszonyhoz siettem. Jézus-Máriám, mekkora rivalgás támadt az egyszerű polgárok között, amikor elterjedt, hogy a kend ura „kendnek” szólította a városháza dísztermében a tekintetes és nagyságos urakat!

TERÉZ: *(tapintatosan félbeszakítja az asszony áradozását)* Úgy látom a tej megmelegedett *(új bögrét vesz le a polcról, az asztalra teszi, a cukortartó mellé)*

MEYERNÉ: *(otthonossá válva)* Majd én megadom a színét... *(fogja a bögrét és töltögetni kezd a tűzheleynél, aztán az asztalhoz viszi, bőven rak bele cukrot és kényelmesen leülve, kevergeti)*

Így! Most éppen jó... *(megkóstolja a kanállal)* Tudja Táncsicsné, csak úgy eszembe jutottak a dolgok, amíg odakint várakoztam. Hiszen, amikor népképviselő lett az urából, kendnek is kijárt a „tekintetes asszony” titulus!

TERÉZ: Mi sohasem éltünk vele.

MEYERNÉ: *(vállat von, kiissza a kávé)* Akkor bizony, nem gondoltam volna, hogy egyetlen konyhában fog élni, aztán az lesz a varrodája is.

TERÉZ: Így hozta a sors...

MEYERNÉ: *(bizalmaskodón)* Lesz még más világ is asszonyság-lelkem! Egy-szer csak hazajöhet az ura a külszögből! A nép még mindig emlegeti!

TERÉZ: Ebben a házban senki sem emlegeti.

MEYERNÉ: Nem mondom, hogy valami szép dolog itthagyni az asszonyt egy kislánnyal. Dehát azt is meg kell érteni, ha valaki elmenekül a halálos ítélete elől. Én lassan már mindent megérték. Pláne az ilyent.

TERÉZ: *(figyeli Meyernét)* Iszik még egy bögrével asszonyság?

MEYERNÉ: *(Teréz arcát túrkészi)* Most nem kívánok többet. Ahová megyek, ott reggelivel szoktak várni. *(kissé elterpeszkedve)* Hát miért hívatott olyan sebbel éppen erre az időre?

TERÉZ: Tudja, mint afféle varróné, egy kicsit én is úgy vagyok, mint... Szóval nekem is meg kell értenem bizonyos dolgokat.

MEYERNÉ: Tudom én azt, maga előtt is levetkeznek az asszonyok!

TERÉZ: Aztán sok mindent el tud fődni egy ügyes varróné, de mindent mégsem — egy bizonyos idő után! Érti mire gondolok?

MEYERNÉ: *(figyeli Terézt, kis szünet után)* Sejttem...

TERÉZ: Hogy a dologra térjek. Van egy nagyon jó kuncsaftom, igen rendes asszony. Az is egyedül maradt...

MEYERNÉ: *(bólogatva)* Egyedül... Abból lesz a baj, ha egy asszony egyedül marad.

TERÉZ: Egy darabig csak-csak segíthetnék rajta szabással-varrással, a szoknya bővítésével...

MEYERNÉ: *(mintha felháborodna)* Aztán segítek én? Ugye erre akar kilukadni?

TERÉZ: Valahogy így gondoltuk.
 MEYERNÉ: Kitől hallotta, hogy énhozzám lehet futni ilyesmiben?
 TERÉZ: Egy régebbi kuncsaftom dolgát is az asszonyság igazította el.
 MEYERNÉ: Ki volt az?
 TERÉZ: Kegyed is megtartja az effajta titkokat, higgye el — én is. Ha nem tudnám, hogy az illető teljesen megbízható, mit gondol szót kezdenék én érte?
 MEYERNÉ: *(nézi Terézt)* Táncsicsné, ha nem mondja meg pontosan, hogy ki az illető, akár el is mehetek. *(áll föl)*
 TERÉZ *(kissé megriadva, de leplezi)* Én jótállok érte. Értse meg a helyzetét! Az ura valahol messze, talán Amerikában! Értse meg, hogy az a szegény asszony nem várhatja az urát egy kakukkfőkével!
 MEYERNÉ: *(Terézt fürkészve)* De oda van érte!...
 TERÉZ: A hasonló sors közel hozza egymáshoz az embert. Szerencsés az asszonyság, hogy az isten megkímélte az ilyentől.
 MEYERNÉ: *(leül, mintha meglágyult volna előbbi keménysége)* Egyszer úgyis a jószívem lesz a vesztem. Pedig mekkora rizikó az ilyesmi!
 TERÉZ: És... mégis mit kérne az asszonyság?
 MEYERNÉ: Meg lehet az ilyesmit fizetni? Hiszen én is börtönbe kerülhetek. *(hirtelen)* Ismerte az urát is?
 TERÉZ: Sokat beszélt róla. Isten a tudója, miként magyarázná meg annak a tisztaszívű embernek!
 MEYERNÉ: *(kis gondolkodás után)* Az olyan tisztaszívűek rettenetesen összetörnek az ilyesmiben, mert azt várják, hogy a másik is olyan legyen mint ők. Aztán nem gondolnak az asszonyi természettel, pláne ha érzi, hogy jön az öszülés ideje. *(hirtelen)* Hogy áll az az asszony pénz dolgában?
 TERÉZ: Hogyan állhat egy magányos asszony, aki úgyszólván kegyelemkenyéren él most.
 MEYERNÉ: *(a fogason lógó ruhákat nézi, tapogatja, közben Terézt lesi)* Szép anyagok. Melyik azé az asszonyé?
 TERÉZ: Honnan tellene neki ilyen kelmékrel!

MEYERNÉ: Akkor én meg hogyan lehessenek biztos abban, hogy megkapom a pénzemet.
 TERÉZ: Azért én jótállok.
 MEYERNÉ: Kendnél talán élükön állnak a körmöci aranyak a ládafiában?
 TERÉZ: Asszonyság, értse meg: a hozzatartozói sem tudhatnak róla! Úgy kéne intézni! Apródonként tisztességgel megadja, csak hirtelen szakadt rá ez a baj.
 MEYERNÉ: De hát hol lakik, hogyan csinálhatom?
 TERÉZ: Arra gondoltunk, hogy itt, ma este.
 MEYERNÉ: *(a csodálkozástól szóhoz is alig jut)* A mindenit! Ennyire sürgős? Kend olyan biztos volt abban, hogy én ráállok?
 TERÉZ: Hallottam én az asszonyság szívéből, jóakaratról.
 MEYERNÉ: *(kissé telcsattan)* Azt csak felejtse el! *(körülmenyesen körülnéz)* Hát?! *(a kékfestő függönyhöz lép, el-lebbenti, miközben Teréz mereven figyel, aztán végigtutattja tekintetét a szobán)* Ha muszáj, akkor itt is lehet... *(elgondolkodik)* A szomszédok?
 TERÉZ: Majd mondok nekik valamit...
 MEYERNÉ: Tüzelő legyen bőven! Lehet, hogy itt kell maradnunk pirkadatig.
 TERÉZ: *(kissé meghökkenve)* Egész éjjel?
 MEYERNÉ: *(ridegen)* Ezzel jár. Na, ide figyeljen Táncsicsné. *(kotorászik a táskájában)* Itt van kétféle szer. Ezt, a kisebbik zacskóban lévő, beleönti egy icce borba, aztán óránként rázogatja. Erre a nagyobbik zacskóra majd este lesz szükség. De orvosféle meg ne lássa! *(Teréz bizonytalanul átveszi a zacskókat)* Ha annyira nincs pénze az illetőnek, akkor is most adjon nekem öt forintot, aztán egy hét múlva újra ötöt és így apránként letörlesztheti. *(Teréz köténye zsebéből előveszi zsebkendőjét, pénzt számol)* *(Mezernének)...* Hallja, ennyi az összes pénz!?
 TERÉZ: Majd megkapom...
 MEYERNÉ: Hát tudja asszonyság, örülnék ha nekem egyszer ilyen barátném akadna, mint kend annak az illetőnek! *(elteszi a pénzt, kilép az udvarra.)*

TERÉZ: Kikisérem a kutya miatt... *(megy Meyerné után, kintről csak néhány vakkantás hangzik. 25—30 év közötti, nagyon rosszul öltözött asszony, csapzott, kócos, dideregve áll meg az ajtóban és benéz. Teréz visszsaérkezik.)* Mi baja, Grosszmanné?

GROSSZMANNÉ: Mindig ugyanaz! A szombati fizetésből már egy fitying sincs *(jön Teréz után, aki becsukja az ajtót)*

TERÉZ: A maga hangját is hallottam az éjjel.

GROSSZMANNÉ: Megint rájött a féltékenység, vagy mi a franc! Először keserveskedik, hogy a szívem majd bele szakad, aztán meg kizavart az éjszakába! A fáskamrában húztam meg magamat. A lelkem is kifagyott.

TERÉZ: Mindjárt jönnek a lányok, addig dőljön a meleg tűzhelyhez.

GROSSZMANNÉ: Táncsicsné! Mit akart itt a bába?

TERÉZ: Ez az asszony? *(kis szünet után)* Ruhát varratni.

GROSSZMANNÉ: Nagy angyalcsináló ez.

TERÉZ: Most láttam először.

GROSSZMANNÉ: Táncsicsné... *(bizonytalanul, de kissé kényszerítő hangsúllyal)* Annak a gyertyának az árából tudna valamennyit adni.

TERÉZ: Látja, hogy nem jönnek a ruhákért.

GROSSZMANNÉ: Csak egy icce bort szeretnék venni magamnak. Ha nem melegítem át a belsőmet, megint elkap a betegség. Legalább a bor melegítsen.

TERÉZ: *(gondolkodva)* Ha már úgyis megy a kocsmába, nekem is hozzon.

GROSSZMANNÉ: Magának? Ünnepe van?

TERÉZ: Ma négy éves a kislányom. Ha meghozzák az ismerősök, hát valamivel meg kell kínálnom őket *(bontogatja a kendőt)*

GROSSZMANNÉ: *(odalesve)* Melyikből hozzak? Homokit vagy tabánit?

TERÉZ: Maga melyikből vesz?

GROSSZMANNÉ: A homoki olcsóbb, három krajcár.

TERÉZ: Nekem is abból hozzon *(pénzt vesz elő, Grosszmanné elteszi és sietve indul. Teréz utánaszól)* Várjon! Korsót is adok.

GROSSZMANNÉ: *(az ajtóból)* Van nekem akkora korsóm, majd szétmerjük *(sietve eltűnik)*.

(Teréz körülnez, kint újra megkondul egy harang, gyorsan rendet tesz. Kint-ről kutyavakkantások hallatszanak. Az ajtóhoz lép és kinéz. Lányhangok csilapítják a kutyát: „Vigyázz, hát nem ismersz? Vigyázz, de nagy a hangod!” Megjelennek az ajtóban a varrólányok)

VERONIKA: *(18 éves forma, komolyabb lány)* Jó reggelt, asszonyság!

HELEN: *(14—15 év körül lehet, boszszankodik)* Március közepén ilyen időt! Az ember akárhogy fordul, mindig a szemébe fúj ez a hideg szél. *(törölgeti könnyező szemét)*

VERONIKA: Régen láttam az utcákon annyi katonát meg zsandárt, mint ma reggel.

HELEN: Apám is rosszul ébredt. Csak azt hajtogatta: öt esztendeje ezen a napon bolondult meg a világ!

TERÉZ: *(erélyesen)* Lekabátolni, lányok! Gyerünk munkához, sürgős dolgunk van. *(az asztalra tesz két ruhát, egy színes, divatos anyagból készültet, meg egy feketét)* Helén, rakd be a vasalókat melegedni, készítsd a deszkát is, aztán láss hozzá eltisztázni ezt! *(teszi eléje a csaknem kész színes ruhát)* Veron, ezt a feketét dolgozd el, majd én is segítek!

HELEN: *(az öntöttvas vasaló-testeket a sütőbe rakja, majd a vasalódeszkát veszi elő a sarokból és a tűzhely mellett a falhoz támasztja. Kint-ről kutyaugatás, Teréz felugrik, az ajtóhoz lép és kisiet a helyiségből)* Legalább nap-palra elzárhatná azt a dögöt. Hiszen itt vagyunk mi is. Nincs mitől félnie „Vigyázz! Hallod, Vigyázz?” — hallatszik kint-ről Teréz hangja. Az ugatás elhallgat. Az ajtón belép egy harminc év körüli keszeg asszony, mögötte Teréz, majd utána egy téliessen útra öltözött negyven év körüli parasztember. Nyakában tömött átalvető, oldalán tarisznya, kezében fűtykösnek beillő bot)

TERÉZ: *(szabadkozva)* Délre ígértem kedves asszonyság. Addigra meg is lesz. *(közben gyanakvó, bizalmatlan pillantással méri meg a parasztem-*

bert, aki megérzi ebből a gyanút, és az ajtó mellett félrehúzódik)

MÁTÉ (a parasztember) Nem akarnék útban lenni...

ASSZONYSÁG: Délre! Délre! Tudom én azt, de ki tudta, hogy ekkora kravalt csinálnak a zsandárok városszerte? Az uram szaladt haza, hogy korábban kell indulnunk. A hidnál mindenkit úgy megegregíroztatnak, hogy három órába is telik, amíg a budai rokonnainkhoz érünk.

TERÉZ: (lopva ismét Mátéra néz, fel emeli a színes ruhát) Láthatja kedves asszonyság, hogy csak kevés eltisztázni való van rajta és máris vasalhatjuk.

ASSZONYSÁG: (kapkodva kiragadja Teréz kezéből a ruhát, nézegeti, maga elé illeszti) Ide... (Terézhez hajol, majd Mátéra pillant)

MÁTÉ: (megérti a helyzetet) Odakint megvárom, amíg érkezése lesz Tánicsicsné asszonyságnak. (kilép az ajtón, becsukja)

TERÉZ: Ki ez az ember?

ASSZONYSÁG: Itt ólálkodott a kerítésnél, tőlem instálta, hogy maguk hol laknak. (ismét a ruhát igazgatja maga elé) Azokat a miegymásokat, amiket megbeszéltünk ide a kebelhez és a csipőhöz...

TERÉZ: (türelmes figyelemmel) Hogyne asszonyság! Csak azokat utoljára, közvetlenül a vasalás előtt szoktuk a ruhába rejteni. (kissé bizonytalanul) Az a parasztember név szerint kérdezett engem?

ASSZONYSÁG: (a ruhaillegetésből, vizsgálódásból felpillant) Név szerint, „Tánicsicsné-asszonyság” — így mondta. Hogy hol lakik? Akkor tíz órára el tudja küldeni? (hangzik türelmetlenül, de odakintről kutyaugatás hallatszik, minden eddiginél erősebben, majd a megrúgott, megütött kutya vonítása)

TERÉZ: (az ajtóhoz ugrik) Vigyázz! Jézusom! Zsandárok! (nyitja az ajtót, hogy az udvarra menjen, kintről kemény hang parancsokat osztogat: „Két ember odamegy! Maga, velem jön!”)

ASSZONYSÁG: Zsandárok? Mit keresnek itt? (Veronika nyugodt, de gyors

mozdulatokkal összehajtogatja a gyászruhát és az asztal alá rejti.)

RENDŐRBIZTOS: (elállja az ajtóban Teréz útját) Ki itt a háztulajdonos? (belép, miközben Teréz visszahátrál az asztal mellé és figyel, hogy a biztos — kalappal a fején, pálcáját hóna alá csapva — a zsebéből egy iratot vesz elő)

TERÉZ: Pör alatt van a ház.

RENDŐRBIZTOS: Ki pörli és miért? (pillant föl a papírból)

TERÉZ: A kincstár zár alá vette, én pörölöm...

RENDŐRBIZTOS: Maga a kincstárt? Hát kicsoda maga?

TERÉZ: Tánicsics Mihályné.

RENDŐRBIZTOS: Azt mi nagyon jól tudjuk. (kutató biztonsággal) A Grosszmann nevű bérelőjük lakása hol van?!

TERÉZ: Az udvarból nyílik, de mit akar tőlük?

RENDŐRBIZTOS: Majd megtudja. (az ajtóhoz lép és kiszól) Hozza be azt a megpakolt parasztot!

MÁTÉ: (belép a helyiségbe, mögötte egy zsandár)

ASSZONYSÁG: (most tér magához) De kérem! Én csak direkt, mert sürgős dolgom van, beszaladtam ide az új ruhám miatt. Kérem én tisztességes polgár asszony vagyok, akárki igazolhatja!

RENDŐRBIZTOS: (rejtélyesen) Sor kerül rá!

ASSZONYSÁG: Nahát! Micsoda disznóság! Az ember ideszalad, mert sürgősen szüksége van az új ruhára, és akkor talán még itt is akarják tartani?! (A rendőrbiztos nézi az indulatos asszonyt, de még nem szól. Hőkkenetnyi szünet után) Az én uram a Hónig Péter! Géptulajdonos, a Hónig és Fiai vegyeskereskedelmi üzletnek! Ő szállít még a Kammerer tanácsoséknak is!

RENDŐRBIZTOS: (I. Zsandárhoz) Ismer maga valami Hónig és Fiait? Szatócsék vagy micsodák?

I. ZSANDÁR: Igenis! Nagyon rendes polgárok! (vág a tekintetével Hónigné felé)

RENDŐRBIZTOS: (jegyzetfüzetet vesz elő, írja) Hónig és Fiai... (felpillant az asszonyra) Maga elmehet.

ASSZONYSÁG: *(kapkodva)* Köszönöm!
Táncsicsné, tíz órára! *(kisiet)*

RENDŐRBIZTOS: *(miután becsukódott mögötte az ajtó, pálcájával Terézre mutat, majd Mátéra)* Maga ide áll a falhoz és nem mozdul! Kend egy ölre melléje, nem mozdul! *(Máté egykedvűen a falhoz áll, ahová a biztos mutat)*

TERÉZ: Legalább azt engedje meg az úr, hogy befejezzük a munkát ezen a ruhán.

RENDŐRBIZTOS: *(ellentmondást nem tűrően)* A lányok varrhatnak. Maga ott marad a falnál, mozdulatlanul! *(körüljárja a helyiséget, elrántja a kékfestő függönyt, láthatóvá válik a könyvespolc, a láda, az ágyak, majd hirtelen Mátéhoz lép)* Hát kend? Mit ad, mit vesz, mit cipel ebben? *(böki meg az átalvetőt a pálcájával)*

MÁTÉ: Csak azt, ami az úton szükségeltetik a magamfajtanak.

RENDŐRBIZTOS: Az „úton”? Hova utazik kend, mivel utazik kend, miért utazik kend?

MÁTÉ: Siklóstól szekereztem Pestig, innét megyek haza, ha végeztem a dologgal. *(Teréz a „Siklósról” szóra Mátéra pillant)*

RENDŐRBIZTOS: Utazási engedély? *(tartja a kezét. Máté higgadtan leteszi a földre az átalvetőjét, kigombolja ködmönét, és egy hivatalos formájú, hajtogatású papírlapot ad át. A biztos nézi a papírt)* Tarnóczi Máté... *(kint-ről Grosszmanné rikácsoló ordítása hallatszik: „Talán a szoknyám alá dugtam. Arra is kíváncsiak, hogy ott mit találnak?” — kiabálja. A biztos hirtelen zsebébe süllyeszti Máté útlevelét és kisiet az udvarra, hallatszik a hangja)* Ne rikácsolj te! A kutya se kíváncsi arra, ami a szoknyád alatt van! *(I. Zsandár az ajtóhoz lép, hogy becsukja a biztos után, de elbámulva a kinti látványon nem néz befelé)*

TERÉZ: *(Mátéhoz halkan)* Tarnóczit mondott?

MÁTÉ: Azt...

I. ZSANDÁR: *(hirtelen befelé fordul)* Nincs susmus, nincs traccs! *(körülnéz szigorúan, aztán becsukja az ajtót és a bentlévőket figyeli, majd Terézhez fordul)* Hát hol tartják mostanában azt

a csudálatos diszkardot, amit az ura kapott?

TERÉZ: Miféle diszkardról beszél?

I. ZSANDÁR: *(gúnyosan)* Hát amit a Mózes-hitűek ajándékoztak neki! Amikor öt esztendővel ezelőtt úgy megszállta a kend urát a hazafias buzgalom, hogy még a zsidókból is nemzetőr csapatot verbuvált! Röhögte is őket a tősgyökeres német polgárság, ahogy a kend ura azzal a szent Péter szakállával az élükön defellírozott. *(gúnyosan elneveti magát)*

TERÉZ: *(nem válaszol)*

VERONIKA: Zsandár úr, szükségünk lenne a ruhához miegymásra. Idehozhatom?

I. ZSANDÁR: Honnan?

VERONIKA: Csak a fogas alatti polc-ról.

I. ZSANDÁR: *(kegyesen)* Lehet. *(Veronika az asztaltól a polchoz megy és két műmellest és egy csípőtömést akar az asztalhoz vinni)* Megállni! Megmutatni azt a „miegymást”? *(Veronika megáll és mutatja a holmikat. A férfi kíváncsian markolássza a műmelleket és a csípőtömést)* Mi a fenék ezek?

VERONIKA: Ezek itt Hónigné asszony-ság keblei, ez meg a csipeje lesz, ha szépen belevarrjuk a ruhájába.

TERÉZ: *(halkan, rendreutasítóan)* Veronika!

I. ZSANDÁR: *(rámered a tömésekre, majd a kezére, aztán újra a lány kezében lévő holmikat bámulja)* A kirilejzumát! Hát ez kőcbul van nekije?

VERONIKA: *(egykedvűt mutat)* A pénz ezüstből, ez meg itt kőcből.

I. ZSANDÁR: *(kipukkad belőle a nevetés, szinte rázkódik tőle)* Hát hogy a Hónignénak... *(Veronika az asztalhoz ül és kezdik bedolgozni a töméseket a ruhába. Helénre is átragad a Zsandár röhögése. Teréz a Zsandárt nézi, aki bámulva, rázkódva, göcögve, követi a varrónők mozdulatait, aztán Mátéra néz, tekintetük találkozik, de a parasztember arca egykedvű, neki nincs nevetnivaló kedve)*

RENDŐRBIZTOS: *(nyitja az ajtót a zsandár mögött, egy pillanatig elképedve nézi a röhögő embert, aztán pálcája gombjával oldalba dőfi. Az igyekszik elfojtani a röhögést, miközben kinlódva próbál feszesen állni)*

Mi az ördögtől van magának nevet-hetnékje?

I. ZSANDÁR: Alázatosan jelentem... *(kipukkad a nevetése)*

RENDŐRBIZTOS: *(Körülnéz, keresi a nevetés okát és értetlenül néz a Zsándár-ra)* Szedje össze magát! Na mi van? Mit csináltak? *(I. Zsándár a föléhez hajolva sűg valamit, aztán beleprűszköli a nevetést a biztos fölébe)* Barom! *(sziszeget)* Kimegy és beküldi a két kutatót! Az udvaron vigyázza azt az eszelős ringyót. Jót tesz magának, ha kiszellőzik odakint. Mars! *(A zsándár tiszteleg és kimegy.)*

A rendőrbiztos körülnéz, szótlanul az ajtó mellé húz egy széket, rátelepedik és sorbaveszi a szobában lévőket. Mátén kezd, aztán a lányokra esik a tekintete, akik zavartan öltögetnek, Teréz a falnál állva szembenéz vele) Tarnóczy!

MÁTÉ: Itt vagyok kérem.

RENDŐRBIZTOS: Miért jött ide? Éppen ide?

MÁTÉ: Bekopogtam, mivel siklósi volnék, aztán gondoltam errefelé inkább talállok szállást a kis pénzemért, mint a Duna-parti fogadóknak.

RENDŐRBIZTOS: Aztán kapott?

MÁTÉ: Ha kaptam volna, akkor nem az udvaron találnak az urak.

RENDŐRBIZTOS: *(hirtelen rácsap a kérdéssel)* Legutóbb mikor volt itt?

MÁTÉ: Pécsen, Mohácson gyakorta megfordultam, de itt először hagy nyomot a csizmám patkója.

RENDŐRBIZTOS: *(előveszi Máté útlevelét, tanulmányozza)* Most milyen dolga hozta olyan messziről éppen ide?

MÁTÉ: Örökségből kifolyólag vagyok itt. Mert az én apám *(úgy magyarázva, hogy Teréz is megértse)* Tarnóczy Nándor nagyharsányi telkes jobbágys és bírósgot viselt ember volt... *(Teréz észleli a szavak jelentőségét)*, aki a telkének a felét egy bizonyos illetőre íratta, mert akkor azt úgy látta jónak. Namármost, keresem azt az illetőt, hogy az örökség dolgában szót értsünk vele. Hát ezért vagyok én most itt a siklósi parancsnokság útlevelével.

RENDŐRBIZTOS: Szóval a vagyona ügyében jár-kel?

MÁTÉ: Az örökségem ügyében... *(II. és III. Zsándár bejön.)*

RENDŐRBIZTOS: *(csak ülve Terézhez)* Mielőtt a kutatást elkezdenénk, fölszólítom, adjon elő minden olyan tárgyat, holmit és értéket, amit törvényellenesen szerzett, vagy a törvény tilalmával szemben rejteget!

TERÉZ: Olyan az én házamban nincs. Én nem rejtegetek semmit! *(hangzik földhaborodottan, de Mihálynak is szólóan)*

RENDŐRBIZTOS: Na emberek, megtettük, amit a törvény parancsol. Kezdjék el!

II. ZSANDÁR: *(int a társának)* Gyérünk! *(az ágy, a gyerekágy mellé lép és kutatni kezd. Feltúrja a bevetett ágyat, földredobja az ágyneműt és a szalmazsákban kutat, vállig mélyesztett kézzel)*

TERÉZ: *(határozottan a rendőrbiztoshoz lép)* Szóljon az úr az emberére, hogy ne mocskolja az ágyi ruháimat!

RENDŐRBIZTOS: *(fölsáll)* Ha kényes a lepedőjére, kimoshatja. *(hirtelen)* Hol tartja a szappant?

TERÉZ: *(tétován)* A szappanomot?

RENDŐRBIZTOS: Azt kérdeztem.

TERÉZ: *(az ágyban kutató zsándár mellé lép, felnyitja a ládát, abból veszi ki a szappanokat)* Ennyi van.

RENDŐRBIZTOS: *(elveszi tőle és nézegeti, szagolgatja a szappanokat. II. Zsándár a fogasokon lévő ruhák között kutat)*

VERONIKA: Azok a mi ruháink!

RENDŐRBIZTOS: Hát aztán! *(szaglászva tovább a szappant, hirtelen Terézhez)* Hány emberre mos kend, hogy ennyi szappant tart a háznál?

TERÉZ: *(higgadt keménységgel)* Ket-tőre. A kislányom és én élünk itt.

RENDŐRBIZTOS: Hol veszi a szappant?

TERÉZ: Ahol a pénzemért kapok, vagy ahol hitelt adnak a tisztességemre.

RENDŐRBIZTOS: Mennyiért adják ennek darabját?

TERÉZ: Kivel, hogyan alkuszom meg az áraban.

RENDŐRBIZTOS: A Grosszmannékkal hogyan szokott dűlőre menni? Na gyorsan mondja!

TERÉZ: A Grosszmannékkal? Mi közük nekik az én szappanomhoz?

RENDŐRBIZTOS: *(gúnyosan)* Kiderül... kiderül... minden kiderül. *(hirtelen Mátéhoz)* Rakja csak ki kend is szépen mindazt, amit ezekben a szütyőkben hordoz országszerte!

MÁTÉ: Ahogy rendeli az úr. Csak hova? *(Terézhez)* Asszonyosság kedves, ha valami konyhai vászonnemű lenne...

TERÉZ: *(a tűzhelynél száradó asztalterítőt leveszi)* Ezt tudom adni, ha nem átalja.

MÁTÉ: *(átveszi, nyugodt mozdulatokkal kezdi kicsomagolni a zsákot)* Köszönöm asszonyosság. *(II. Zsandár a gyerekekágyat turkálja, III. Zsandár pedig a lányok kabátját kutatva néhány papírdarabot, levélke formákat válogat ki és bogarássza)*

HELEN: *(riadtan)* Azokhoz magának semmi köze!

RENDŐRBIZTOS: *(odatordul)* Mit nyihogsz itt? Na ide azokkal a papírokkal!

HELEN: Azok engem illetnek... Azok az én... *(elkeseredetten próbálja a Zsandártól elvenni, de az a Rendőrbiztosnak adja és félre löki a sírásra fakadó lányt)* Az én titkaimhoz maguknak semmi köze!

RENDŐRBIZTOS: Titkok!? Na lássuk! *(elkezdi olvasni a leveleket, arcán gúnyos, megvető mosoly. Máté közben egykedvűen rakosgatja a konyharuhára a kolbászokat, szalonnát, egy sonkát, egy cserépcsuprot, ami hólyaggal gondosan le van kötve, s egy kerek sajtót. A biztos zsebreteszi a leveleket, és Máté kirakott holmiját veszi szemügyre)* Kend tán kirakodó vásárra jött?

MÁTÉ: Jöhöttem, hiszen most kezdődik Rákos mezején a József napi országos vásár.

RENDŐRBIZTOS: A tarisznyát!

MÁTÉ: *(engedelmesen kinyitja)*

RENDŐRBIZTOS: *(beletűr)* Fegyver van kendnél?

MÁTÉ: *(nyugodtan)* Van.

RENDŐRBIZTOS: Adja elő!

MÁTÉ: *(a falhoz támasztott botja után nyúl és nagyobbajtja szerb bicskát húz elő a csizmaszárból)* Itt vannak.

RENDŐRBIZTOS: Más nincs?

MÁTÉ: Amilyen veszedelmet bottal, bicskával nem háríthatok el, azt már az eszemmel bírhatom csak le. Az-

tán az eszemet a tenyerembe fogni nem tudhatom.

RENDŐRBIZTOS: Pimasz! *(ordít rá)* Ebben mi van! *(bőki át botja hegyével a hólyaggal lekötött cserépedényt)*

MÁTÉ: Akácméz...

RENDŐRBIZTOS: Egy csuprot! *(Int Teréz felé. Az asszony az edényes polcra levesz egy csuprot és szóltanul átnyújtja. A férfi a III. Zsandár felé fordul)* Öntse át ebbe azt a mézet! *(A zsandár letépi a hólyagot a mézes-edényről és csorgatni kezdi a mézet a másikba, koppan valami az edény tetején)* Allj! *(beletűr az edénybe, és egy aranypénzt vesz elő)* Ezért kit ütött le?!

MÁTÉ: Radics Milenkótól kaptam a siklósi vásárban.

RENDŐRBIZTOS: Kapta? Egy aranyat!

MÁTÉ: A Tulipán nevű tehenemért.

RENDŐRBIZTOS: Ha tisztességes úton jár, miért dugdossa így a pénzét?

MÁTÉ: Mert nem tudhatom, hogy más is tisztességes úton jár vajon.

RENDŐRBIZTOS: *(nézi a mézes aranyat, majd belecsapja a csuporba, és dühösen törli a kezét a kékestő tüggönybe, azután a láda és a könyvespolc felé lép)* Ezeket a könyveket meg honnan lopták! *(kimarkol egy fogásnyit, betűzi a könyvek gerincét! Goethe! Voltaire! Cabet! Nocsak! dobja az ágyra a könyveket)*

TERÉZ: *(támadásba vált, hiszen a könyvespolcnál van Mihály rejteke)* Hát idefigyeljen, maga gyilkos! Én nem idegen leveleket olvasok, én nem mások magános ügyeit kurkászom gyereklányok bohókás soraiból! Én könyveket olvasok, ha marad időm! *(az ajtóhoz ugrik, kicsapja az ajtószárnyakat)* Emberek, Szomszédok! Jöjjenek ide! Csak jöjjenek ide! Nézzék mit művelnek itt a zsandárok! Emberek, jöjjenek Táncsicsékhoz, nézzék a szegyet, hogy ne felejtsek el!

RENDŐRBIZTOS: Fogják le ezt a boldond némbert! *(otthagya a könyvespolcot és a ládát — Mihály rejtekének lejárója könyvékét. A zsandárok Terézhez ugranak, a kinyitott ajtóból rángatják vissza, az egyik próbálja befogni Teréz száját, a másik az ajtót csukja be)*

MÁTÉ: *(a biztoshoz, keményen)* Ha úr, az úr: adjon parancsot az embereinek, hogy eresszék el azt az asszonyt! Paraszt se emel kezét senki asszonyára tiszta fővell! *(Teréz mellé áll, akit már elengedett a zsandár)*

RENDŐRBIZTOS: A szentségit! Kitor a parasztjából a „lovag”!

MÁTÉ: *(hideg nyugalommal)* Az úrnak dolga van. Végezheti. Én igazoltam magamat, kérem az útlevelemet, mert akad még Pesten fiskális, aki ismeri a törvényhez vezető utat.

RENDŐRBIZTOS: *(fojtott dühvel veszi elő az útlevelet)* Itt van „Tarnóczy Máté”! Nem felejttem el ezt a nevet! *(A földre dobja a papírt)*

MÁTÉ: *(egykedvűen lehajol, felveszi az útlevelet és összehajtogatja, elteszi)* Lehetséges, mivel vannak olyan nevek, amiket sohasem tud elfelejteni az ember!

RENDŐRBIZTOS: *(háta fordít Máténak, kiabálja)* Folytatni emberek! *(palcájával lesöpri a polcra a könyveket)* Ezt a fertályt kopogtassák csak meg alaposan!

III. ZSANDÁR: *(A levert könyvek közül diadalmasan felmutat néhány gyertyát)* Gyertya! Gyertyát találtam!

RENDŐRBIZTOS: *(odalép)* Csak ennyit!?

III. ZSANDÁR: Eddig!

TERÉZ: *(odaugrik a kutatókhoz, a zsandárok és a könyvespolc közé tolakodik, és a ládának támaszkodva ordítja, örjöngve)* Talán még gyertyám sem lehet?! Holdfénynél nem varrhatok a hosszú téli éjszakákban! *(A biztos kezéből kikapja a gyertyát)* A szemembe is döfködjének bele, ha irigylik tőlem a világot.

DAVIDA DOKTOR: *(benyit az ajtón, a kitűnően öltözött úriember egy pillanatilapra dőbenten áll a feldúlt lakás közepén, körülpillant, tekintete találkozik Terézével, a Rendőrbiztos és a Zsandárok nem látják meg, háttal állnak)* Mi történik itt? Táncsicsné asszonyság! Hiszen azt üzentem tegnapelőtt, hogy maradjon ágyban, amíg nem jövök.

RENDŐRBIZTOS: *(csodálkozó arccal, zavartan leveszi a kalapját)* Alázatos szolgálja doktor úr!

DAVIDA: *(hűvösen)* Jó napot! *(oda-*

megy Terézhez, a homlokára teszi a kezét, megfogja a pulzusát, csóválja a fejét, szemével jelt ad, hogy bizzára magát) Ejnye Táncsicsné, miért nem hallgat az orvos szavára? Lányok! Tegyük rendbe ezt az ágyat, mindent, hogy a beteg lefekhessék.

TERÉZ: *(táradtan, kissé reszketve, de megértve a doktor jelzését)* Nem, ne! Ők csak fejezzék be a Hónigné ruháját! Istenem, hány óra lehet? Veronika csináljátok gyorsan! *(leroskad az ágyra)*

VERONIKA: Meglesz asszonyság!

DAVIDA: Ez az asszony súlyos beteg! A legszigorúbb ágynyugalmat rendeltem neki!... *(határozott mozdulattal int a Rendőrbiztosnak, hogy menjenek ki a hálórészből és elhúzza a kékléstő függőnyt. Máté közben összecsomózza a konyhai kendő négy sarkát, a bugyorba kötött élelmiszert a fal mellé helyezi, a két mézes csuprot a polcra teszi és begombolkozik, indulni készül. Az orvos az ajtóhoz inti a Rendőrbiztost)* Elmondaná komisszárius uram, hogy mit jelent ez?

RENDŐRBIZTOS: Doktor úr kérem alázattal a Vajda-féle gyertya és szappangyárban lopások voltak. A nyomok ide vezettek. A házban lakó Grosssmann Józsefet már lefoglalták és elrendelték a házkutatást, meg az orgazdák kinyomozását.

DAVIDA: De mi köze van ehhez Táncsicsnének?

RENDŐRBIZTOS: A leghatározottabb parancsot kaptuk, hogy itt is kutasunk, orgazdák után...

DAVIDA: Küldje ki az embereit!

RENDŐRBIZTOS: *(int nekik)* Odakint a kapunál! *(a két zsandár sietve elmegy)*

MÁTÉ: *(lapos átalvetővel a nyakában elindul)* Veronika kisasszony, üzenem az asszonyságnak, később még visszajövök. Áldás békeség tekintetes urak! *(kilép, választ sem várva)*

DAVIDA: Ki volt ez?

RENDŐRBIZTOS: *(zaklatottan)* Semmi, egy siklósi paraszt. Beszéljen doktor úr! Valamit rosszul csináltunk?

DAVIDA: Ezt a házat a Prottmann ügyosztály figyelteti! *(súgja)*

RENDŐRBIZTOS: *(dermedten)* A helytartóság... a bécsi policájminisztérium?

DAVIDA: *(bólint)* Nem tölem tudja!

RENDŐRBIZTOS: *(rémülten)* Uramisten! Mibe másztam én bele! Ha rám fogják, hogy a városi rendőrség összekeverte a császári policájminisztérium ügyeit... Köszönöm doktor úr! *(indulna kifelé)*

HELÉN: Policáj uraság! *(siet oda)* A levelemet! Adja vissza!

RENDŐRBIZTOS: *(zavartan matat a zsebében, aztán odaadja a levelet)* Doktor úr, alázatos szolgálja és *(suttogva)* köszönöm szépen. *(elsiet)*

DAVIDA: *(becsukja utána az ajtót, odalép a lányok asztalához)* Siessenek, mert lehet hogy patikába is kell menni. *(belép Terézhez a függöny mögé)* Szerencsére a komisszár feleségét is én kezelem!

TERÉZ: *(reszkette)* Hála isten, csak orgazdasággal gyanúsítottak!

DAVIDA: Pihenjen asszonyság. Máris írom a receptet.

VERONIKA: *(helyet ad az orvosnak az asztal egyik szélén)* Helén, készítsd a vasalódeszkát, nézd meg a vasalókat!

HELÉN: *(a sarokból előhossa a vasalódeszkát)* Ez a deszka is mutatna annyit ebben a ruhában, mint Hónigné. Hogy neki vigyázni kell a tisztességére! Azért küldözget minden sátoros ünnepen ajándékot a zsandároknak? A Kammerer tanácsosék! A nagyapáméknál volt kosztos, kvártélyos diák a „tanácsos úr”. Talán még ma is tartozik...

VERONIKA: *(betejezi a varrást és felállva nézegeti a ruhát)* Asszonyság kérem... megnézi mielőtt vasalni kezdem?

TERÉZ: *(kilép a függöny mögül)* Helén hozzál be vizet mielőtt elviszed a ruhát.

TERÉZ: Megbocsásson doktor úr, de én szeretném kivasalni. *(kiveszi Veronika kezéből a ruhát és vasalni kezdi)*

HELÉN: *(vödörrel a kezében kimegy)*

DAVIDA: *(betejezte az írást, átadja Veronikának)* A Szent István patikába vidd. Várd meg, amíg elkészítik és hozd el. A patikárius a receptet fogja csak ott, ráírtam: majd én bemegyek és kifizetem.

TERÉZ: De doktor úr...

DAVIDA: Majd megadja kedves Tánccsicsné, ha lesz miből... *(tréfásan)* Nem féltem én magunkat Tánccsicsné, mert aki az asszonyok hiúságából meg az emberek betegségéből él, annak meglesz a mindennapja ameddig ember él a földön.

TERÉZ: Ne hasonlítson össze doktor úr! A tudományt az ilyen kézi ügyességgel... *(észreveszi Máté batyuját)* Ez a jóember meg itthagya a cók-mókját...

VERONIKA: Azt mondta: később visszajön még...

TERÉZ: Mit akarhatott? *(nézi a bugyrot, aztán félre teszi a vasalót)* Hajtogasd úgy össze, hogy ne gyűrődjék meg útközben! *(Veronika átveszi)* Nem haragszik doktor úr, ha dolgozom... *(előveszi az asztal alá rejtett gyászruhát)* Az ilyen ruha bárhogy szeretnének megfelekedezni róla: mindig sürgős, ha sor kerül rá.

DAVIDA: *(kissé fanyaran)* Lássa asszonyság: a varrónéra akkor is szükség van, ha az orvos már nem tehet semmit a „nagy tudományával”.

TERÉZ: *(keserűen)* Akiért ezt viselik, még élhetett volna...

DAVIDA: Az orvos az életért esküdött föl azon szavakkal, ahogy Hipokrátesz előírta. Csakhogy vannak olyan idők, amikor a földi törvény erősebb ennél az eskünél...

HELÉN: *(nyitja az ajtót, hozza a vödöröt)* A kutyát bezárták a faskamrába...

TERÉZ: *(idegesen ugrik fel)* Kiengedem! Annak...

VERONIKA: Majd én szabadon engedem, ha elretesztem a kaput. *(a becsomagolt ruhát az asztalra teszi és öltözni kezd)*

HELÉN: Mit mondjak a Hónignénak? *(kezd ő is öltözködni)*

TERÉZ: Várd meg amíg felpróbálta és kérdezd meg, hogy megfelel-e?

HELÉN: Biztosan fönnakad valamin, mert kritizálni azt tud!

TERÉZ: Csak hallgasd meg azzal, hogy ha valami nem tetszik, kijavítom. *(a lány kezébe adja a csomagot)* Engedjen meg doktor úr... jobban szeretem, ha én reteszkelem be a kaput. *(kikíséri a két lányt, az udvar felől)*

kutyavakkantások, aztán ismét megjelenik az asszony az ajtóban, becsukja és most már mer igazán kétségbeesetten viselkedni) Úgy vártam a doktor urat tegnap...

DAVIDA: Jöttem volna, hogyan ígertem, de máshová hívtak. Későre járt, amire ideérhettem volna...

TERÉZ: Jött volna, akár éjfélkor is!...

DAVIDA: *(megnyugtatóan)* Ejnye Tánccsicsné, de megijedhettünk! Mondja el szépen mi a baja, azon a riadalmon kívül, amit az előbb láttam?

TERÉZ: Doktor úr... *(eltullad a hangja, kerüli Davidá tekintetét, fojtogatja a sírását)*

DAVIDA: *(csendesesen)* Talán tudnék segíteni, ha elmondaná a panaszait.

TERÉZ: *(kibuggyan belőle a sírás)* Az én panaszaimat?...

DAVIDA: *(halkan)* Csak nem másról van szó? *(mutat körbe a föld felé, jelezve, hogy ő tudja: itt van valahol a közelben Mihály)*

TERÉZ: *(könnyeivel küszködve)* Énrólam van szó, de az most nemcsak engemet jelent...

DAVIDA: *(furcsálló pillantással)* A kislány jó helyen van, magát meggyógyítjuk. Erősebb a szervezete, mint sok fiatalé...

TERÉZ: Az én bajom... *(suttogja)* Éppen az, hogy olyan a szervezetem, mint sok fiatalé *(ismét a könnyeivel küzd)*

DAVIDA: *(kutató tekintettel, bátorító mosollyal)* Adjon hálát érte az istennek...

TERÉZ: *(halkan, sóhajtva)* Eddig mind a négyszer hálát adtam érte... *(próbálja elhalkítani a sírását)*

DAVIDA: *(sejtő riadtsággal kérdi)* Úgy van?

TERÉZ: *(csak bólint, és hangtalanul sír)*

DAVIDA: *(kibillen eddigi feyelmezett nyugalmaiból)* Mióta?...

TERÉZ: Hat hete...

DAVIDA: *(csendesesen)* Ez komolyabb bárminél, mint amire gondolhattam volna. Ez... Ez... *(kezébe rejti arcát, hogy ne kelljen Teréz síró vergődését látni és gondolkodhassék)*

TERÉZ: *(leküzdve zokogását Davidára néz)* Ez az én bajom doktor úr.

DAVIDA: *(csendesesen, de igen nagy nyomatókkal)* Teréz asszony végig-

gondolták, hogy mit jelent és mire vezethet az állapota?

TERÉZ: Remegek minden pillanatban. Iszonyatos álmaim vannak...

DAVIDA: Az álmokat elfújja az ébredés. Hiszen nem titkolhatja sokáig. Remélem nem vették még észre! Rajtam kívül tud valaki róla?

TERÉZ: *(kapkodva)* Hogy észrevették-e? Azt nem mondják a szemembe addig, amíg nem látszik rajtam.

DAVIDA: *(kétségbeesetten)* Négy évig sikerült elrejtetni az urát. Amióta tudom, hogy itt bujtatja, mindenkinél jobban csodálom, de ez most végzetes lehet.

TERÉZ: *(bizonytalanul)* Ha azt mondom, hogy valami idegen... egy beszállsolt katona... elvégre én is követhetek el bűnt!

DAVIDA: Maga nem olyan asszony, akiről Prottman policájfőnök és az emberei ezt elhiszik. Éppen a tisztessége adja kezükbe a bizonyítékot arról, hogy tudja, ismeri a halálra ítélt és halálra keresett Tánccsics Mihály búvóhelyét.

TERÉZ: Úristen! Olyan időket élünk, amikor a tisztesség adhat hóhérekre valakit!...

DAVIDA: Teréz asszony! *(halkabban)* Tegnap váratlanul behívtak a bécsi policájminisztérium alá tartozó Prottmann ügyosztályra. Pontosan tudták, hányszor voltam itt és semmi kétségem arról, hogy a mai látogatásomat is jelenti valaki.

TERÉZ: Talán már azt is tudják, hogy én...

DAVIDA: Azt már tudták, hogy üzent értem, mert beteg.

TERÉZ: Veronikában majdnem teljesen megbíztam!

DAVIDA: Talán az én környezetemben van valaki... a lány csak átadta a levélkét... Veronika tudhatja, hogy itt rejtőzködik?!

TERÉZ: *(szinte indulatosan)* Azt a doktor úron kívül senki sem tudja!

DAVIDA: Akkor még jó. Belőlem nem veszik ki.

TERÉZ: Erről faggatták?

DAVIDA: Szerintük valahol Magyarországon tartózkodik a halálra ítélt Tánccsics, mert a külföldi emigrációról pontos listáik vannak. Ott nem akad-

- tak a nyomára, tehát idehaza kell lap-
pangania.

TERÉZ: Maga... a doktor úr mit mon-
dott erre?

DAVIDA: Orvos vagyok, ha beteghez
hívnak, megyek. Minden paciensem
szerepel a gyógyítási naplómban. Tán-
csics Mihály nevű beteget nem talál-
hatnak ott. Erre rám csaptak: egy
„Czékus” nevű betegem vajon volt-e?

TERÉZ: Czékus? Már arról is tudnak,
hogy Czékus?!

DAVIDA: Megmagyarázná, hogy ez a
név mit jelent?

TERÉZ: Ha nagyritkán szerét ejtjük,
hogy Mihály láthassa a kislányt, ak-
kor mindig távoli jóbarátnak, „Czékus
bácsinak” nevezzük. Így szólítja a kis
Lajoska is: Czékus bácsi!

DAVIDA: *(elgondolkodva)* Értem..

TERÉZ: Mit ért? Mondja, hogy én is
érthessem!

DAVIDA: ... Amióta az a háborodott
Libényi János merényletet követett el
a császár ellen, országos hajtóvadászat
indult. Százával börtönözik be Ma-
gyarországon és Erdélyben mindazo-
kat, akikről feltételezik, hogy valami-
féle összeesküvéshez közük van. Mit
gondol milyen nagy fogás lenne, ha
Prottmann jelenthetné Bécsbe, hogy a
két évvel ezelőtt halálraítélt Táncsics
Mihályt, akit jelképesen már ki is vé-
geztek, ime előkerítette. Aztán még
csak azt sem kéne bizonyítania, hogy
összeesküvő, bár minden tortúrát sza-
badon megpróbálna annak elhitése-
re: ime Táncsics Mihály eleven vesze-
delem maradt!

TERÉZ: *(elkínzott, keserves mosollyal)*
Nézzenek körül... ebből a műhely-
konyhából eleven veszedelem fenyegeti
a bécsi Burgban trónoló császárt?!

DAVIDA: Libényi János is egy szabó-
műhelyben fente a kését Ferenc József
szívének. *(legyint, hasonló mosollyal)*
Egy orvos kollégámtól hallottam May
János esetét, aki miután nem val-
lott; a kínzások elől úgy menekült,
hogy felgyújtotta maga alatt a szal-
mazsákokat a tömlőcben. Elképzelheti:
vajon mi készíthet egy embert arra,
hogy az önkéntes tűzhalált vállalja in-
kább.

TERÉZ: *(kemény arccal hallgat)*

DAVIDA: Bocsásson meg, ha fölzaklat-
tam...

TERÉZ: Legalább tudom, hogy mi vár-
hat arra az emberre, akit kettőnk kö-
zös gyöngesége most ilyen újabb ve-
szedelembe sodort.

DAVIDA: Teréz asszony, önmagára nem
is gondol?

TERÉZ: *(megrendülten)* Magamra? *(re-
ménykedve)* Akar, tud rajtam segíteni
a doktor úr?

DAVIDA: Nem ámithatom, nem vigasz-
talhatom, bármennyire is szeretnék se-
gíteni.

TERÉZ: *(nyeli a könnyeit)* Az... az a
patikaszer, amiért Veronikát küldte...

DAVIDA: Jámor család volt. Magával
kellett négyszemköz beszélnem.

TERÉZ: Értem... *(csüggedten)* Akkor
mit csináljak azzal az orvossággal?

DAVIDA: Talán nyugodtabban alszik,
ha esténként bevesz egy evőkanállal
abból a főzetből.

TERÉZ: Nyugodtan alszom?!

DAVIDA: Értse meg kedves Teréz asz-
szony: én az életre esküdtem föl.

TERÉZ: *(óvatosan, de zaklatottan)* Ha
találnék olyan ügyes asszonyt...
olyan bábát... Nem magamért! Csak
az ő biztonsága miatt.

DAVIDA: *(indulatosan)* Eszébe ne jus-
son! Az efféle ravasz asszonyságok
kapzsiságukban örökké zsarolnák!
Vagy ami még rosszabb: kiadnák tit-
kát a bécsi policájnak!

TERÉZ: Hiszen ők is törvény elé ke-
rülnek?!

DAVIDA: Egy bujkáló forradalmár, egy
halálraítélt „lázado” vérdíjaként az
ilyenek bűne fölött könnyen szemet
húnyanak. Csak ezért merne vállalkozni
rá, aki megtenné.

TERÉZ: Uramisten!... Erre nem gon-
doltam!...

DAVIDA: Táncsicsné!... Csak nem
árulta el máris magát rémületében?!

TERÉZ: *(szinte reszketve)* Ki segíthetne
rajtam, hogy az uramat... hogy az
én jó uramat ne kelledjen a bitófán
látnom!!!

DAVIDA: Teréz asszony, odahaza, Len-
gyelországban — hiszen tudja, hogy
onnan menekültem ide — éreztem ezt
a tehetetlen kiszolgáltatottságot, ami-
kor a gettók peremén fellobbantak a
pogromok tüzei. Gyerek voltam, apám

a férfiakkal imádkozott, anyám földbevéajt verembe rejtett bennünket. Ott éreztem hasonlót, amikor rohanó lépek dobogtak fölöttünk és mi ott feszültünk a sárban és bűzben reszketve. Akkor esküdtem meg az életre. Akkor fogadtam meg, hogy én életre kezet soha nem emelek! *(töprengve)* Ajánlanám, hogy megpróbálom valahol vidéken elhelyezni. De pap, tanító, kántor, kocsmáros, boltos mind az ő szemük. Versengve jelentik, ha idegent látnak. A zsandár meg jutalmat, eléledtetést akar, hiszen ott is szaglászna, ahol semmi sincs.

TERÉZ: Eddig ezen a küszöbön még mindig nyomot vesztettek. Hogyan is merném kockáztatni a próbált bizonyost a csaknem biztos elbukásért.

DAVIDA: *(keserűen, miközben indulni készül)* Látja Teréz asszony hova jutottam az én „nagy tudományommal”? Csak abban tudok segíteni, hogy eljövök, ha hívat. Hívasson bármikor, ha úgy gondolja, hogy „azonkívül” — valamilyen segíthetek. Magamtól nem jöhetek, nehogy azt vélje: küldtek valamiért, vagy valóban nekem is olyan csapdát állítanak, ami elől nem térhetek ki, de akkor fogadjon úgy, ahogy az olyanokat szokta!

TERÉZ: Megértettem doktor úr...

DAVIDA: *(indul kifelé)* És ne haragudjon rám...

TERÉZ: *(kíséri, az ajtót nyitva hagyja, kintről néhány vakkantás, majd Teréz indulatosan jön be a nyitott ajtón és emelt hangon mondja — hogy Mihály is meghallhassa — a nyomában belépő Máténak)* Láthatta kend, hogy nem szállásra való az én kis hajlékom! Mit ácsorog, ólálkodik a kerítésennél reggel óta?

MÁTÉ: *(csendesesen)* Tarnóczi Máté volnék, Tarnóczi Nándor egykori nagyharsányi bíró fia.

TERÉZ: *(rideg, kemény tekintettel)* És most eljött, hogy visszakövetelje a vagyonát!

MÁTÉ: Azt mondtam: az örökség ügyében jöttem.

TERÉZ: Hát akkor nézzen körül, nézze meg mi illeti itt magát és vigye amit tetszik. Vagy írást akar, hogy Táncsics Mihály lemond arról a fél telekről, amit Tarnóczi Nándor örökségként rá-

íratott, hogy a siklósiak népképviselőjévé választhassák?!

MÁTÉ: Van nekünk írásunk Táncsics Mihálytól.

TERÉZ: Akkor meg mit akar?

MÁTÉ: Hiszen azért „ácsorgok”, „ólálkodok” erre hajnal óta, hogy szólhassak arról, amiért Nagyharsányból útrakeltem. De eddig nem volt lehetséges.

TERÉZ: *(éberén figyelve Mátét, hűvösen)* Akkor üljön le, hallgatom! *(leül, varrni kezdi újra a gyászruhát)*

MÁTÉ: *(leül)* Röviden szólva: gyakorta kérlek odalent, hol lehet Táncsics Mihály...

TERÉZ: *(visszafojtott indulattal)* Talán én mondjam meg, amit én is csak szeretnék tudni?! Ha azért jött, hiába koptatta a csizmatalpát.

MÁTÉ: Én nem kérdeztem, csak mondtam: sokan kérnek, mégpedig olyanok, akiket vagy nem ismerünk, vagy a magunk módján nagyon is jól ismerünk. Aztán az ilyen koratavaszbán, a nagy munkák előtt, még van ideje a parasztembernek azon töprengeni: ki kér, kitől és miért?

TERÉZ: *(keményen)* És kend mért kér és minek?

MÁTÉ: Hogy az asszonyosság is tudja, hogy kérlek odalent és aszerint tegyen, ha valamit tehet.

TERÉZ: *(ingerülten)* Mit tehetnék én? Magányos asszonyként, apró gyerekkel! Láthatta, a policáj mit mivelt fényes nappal itt! Tegyek valamit? Én tegyek? Hajigáljak fejszét, kapát a forgószelebe, hogy utána vércseppeket keressek a porban, hátha megsebeztem a láthatatlan boszorkányokat?! Ennyire tán még futná az én erőmből, de többre nem.

MÁTÉ: Hiszen én is tudom, hogy égháborúkor pocsolyába kell bújni és nem jegenye alá állni. Ám, hogy ne érje váratlanul a mennykövek cikázása: figyelni kell az árulkodó felhőket.

TERÉZ: Jól megtanulta kend a szavak forgatását.

MÁTÉ: Mesterem volt a jó, aki egy régi könyvből oktatott, amiben ilyen példalózásokat olvashattam: „A jobbágyok sokat szenvednek, az állaténál is rosszabb a sorsuk, pedig az urak min-

- den gazdagságukat nekik köszönhetik...”
- TERÉZ: *(kissé meghatódva)* Ezt a könyvet valaha az uram írta... Engem is ebből tanított meg olvasni.
- MÁTÉ: Látja asszonyság, egy jó magról hány hajtás ered?
- TERÉZ: Ha jó földbe hullik a mag...
- MÁTÉ: Egymagában a föld még nem adna termésthözó fát a belévetett magból. Gazda is kell hozzá, hogy gyümölcsöt hozzon!
- TERÉZ: *(nézi a beszélő embert, mikor Máté elhallgat, kis szünet után sóhajtva töri meg a csendet)* De a gazda nincs többé.
- MÁTÉ: Ahogy az isten elrendelte. De a jó gazda elmondta, leírta, hogy melyik magról mi kelhet ki, ha itt az ideje. Miként viseljek gondját annak a drága növénynek, amit azokra bízott, akiknek tán lehetőségük van ahhoz, hogy akkor is óvják, ha ónosasó borítja a tavaszi rügyeket.
- TERÉZ: Hiszen éppen maguk hányták a szemére, hogy azért választották követüknek, mert sokat ígért, „de a sokbul — a kend újságjából látjuk — még csak valami sem lesz”?! — Így szólt a levelük?
- MÁTÉ: Jól emlékezik asszonyság-lelkem. Szóra, így.
- TERÉZ: Amikor megírta panaszait az újságban, akkor meg Kossuth vágta oda: „Ha nem nézném, hogy ön Tancsics Mihály, akkor a törvény kezére adnám!”
- MÁTÉ: S látja, azok az újságok most oly becsben állnak mint a Biblia. Csak míg a Bibliát a templomba vihetjük: az ő újságlapjait préházak mélyén vesszük elő, hogy betéve megtanuljuk, mire a papiros eltöredezik, s a betűk megfakulnak... *(szünet után)* Ezért mondtam én asszonyság-lelkem, hogy „örökség ügyében” jöttem. Nem az apám fél jobbágy telkéről szóló írást követelem én vissza, hanem annak a nem rozsdálló örökségnek a percentjét akartam elhozni, amit Mihály gazda ránk hagyott... *(gyorsan szedelőzködni kezd)* Használják úgy a híradást, ahogyan lehetséges... *(indul az ajtó felé)*
- TERÉZ: *(kapkodva áll föl)* A holmija!... Jóember! Tarnóczi Máté!
- MÁTÉ: *(hirtelen kilép az ajtón és elköszön)* Áldás, békesség! *(kintről kutya-vakkantás sem hangzik ezúttal, az ajtót becsukja maga után)*

(Folytatjuk)

Philip Marlowe egy Szép Ernő-vers mögül néz

*„A rendes kávéházból jöttem ki késő éjjel,
Az ajtóban megálltam, mély lélegzetet vettem,
Felgyűrtem a kabátom gallérját, széjjelnéztem.*

*Jól esett a hűvösség és jól esett szememnek
Az utcai lámpák . . . intése és felettem
A csillagok ragyogtak, s ennek mindig örülök.*

*Elfelejtettem, kik közt ültem és mit beszéltünk
.
Kiknek sorba megnéztem kezét, ruháját, arcát.*

*Van úgy hogy nem bírok már az emberekre nézni,
Hangjuk sérti a fülem, a testszín táj szememnek,
S lelketlen szemgolyóik járása összeborzaszt.*

*Elkezdttem menni. Keztyűm felhúztam a kezemre
S néztem . . . Nem tudtam hova menjek,
Mentem mert csöndes éj volt és jól esett a járás.*

*.
Nem is sétáltam; mentem, de nem tehettem róla.*

Mentem, mint egy darab lécs

*Egy ház előtt eszembe jutott, hogy laknak benne,
Külön familiák
Maguk alá gyűrték félkarjuk, felhúzták lábuk,
Elalúdtak. A fejök van legmesszebb egymástól.*

*Reggel fölkelnek. Fűtés, zörgés és rendetlenség.
Az ember járkál, áll és megnézi ráncos ágyuk,
Aztán az órát. Sebbel-lobbal elmegy hazulról.*

*A hivatalba megy, vagy a törvényszékre megy fel.
Vagy elindítja boltját.
Soha el nem meséli, mit álmodott az éjjel.*

*Egy narancs sáros héjja került aztán utamba.
Cipőim jobbra-balra futtatták, húzták, tolták,
Míg megúntam s lerúgtam a járdáról örökre.*

*A fejem fölemeltem s a hűvös égbe néztem,
De semmit sem gondoltam az égről, csak felnéztem
.....*

Súroltam egy lámpát is, nem vigyáztam azért sem ...

*Elhagytam volt a villák vasrácsait is, végig ...
Mit szólanék, ha mézes hárfával, rózsafényben
Kinyílna most a mennybolt, akár az Operában
S ... lejönne hozzám tizenkét angyal*

*S egyszerre kezdenének beszélni, össze-vissza:
Hogy vagy? Sokat búsultál? Mitől vagy olyan fáradt?
Ugye csúnya volt minden? Örülsz most? Hitted volna*

*... De már a hídon voltam, míg ezen spekuláltam,
A ligeti tó hídján ... félig elfáradva ...
..... az éji vizet nézni ...*

*Fölemelkedtem, mert nem akartam gondolkozni.
Végigmentem a hídon s megint*
A Weingruber-kioszkot kezdtem szemügyre venni.

*..... A nyár elment. A terraszi teli puszta asztallal,
Az asztalokon székek. Cipőim lassan visznek ...
..... és fák jönnek két oldalt némán.*

..... Mint rabok a rabsétán
Fák, jobbról-balról fák s nem hallottam semmi hangot.

*Menni, olyan jó menni. Meddig lehet így menni?
.....*
Elhagyni a ligetet, a várost és határát.

*..... Itthagyni a lakásom, sok könyvem, sok nadrágom,
Barátot nevem, minden emlékem.*

A fák közt
..... hosszú fasor. Hol a vége, még nem látom."

Városarc

II.

Távolabbról kell indulni.

Veszprém mostoha sorsú város. Pozsonyra, Bécsre, Prágára, Zágrábra, Strassburgra és más városok történelmi fejlődésére és szerencséjére gondolva döbbenetes felidézni, hogy Veszprémet a történelmi idők folyamán huszonöt alkalommal rombolták le, égették fel. Cserélt gazdát.

Néhány esemény a súlyos megpróbáltatások közül.

Az oligarchák garázdálkodása idején Csák Péter, az ország első zászlósur, bírása és nádora, aki gyűlölte a Németújváriakat, fegyvert fogott Németújvári Péter veszprémi püspök székhelye ellen. 1276 augusztusban kirabolta és lángba borította a székesegyházat, az iskolát, a káptalani épületeket. Az őrseget lemészároltatta, a káptalan tagjai közül sokat megöletett. A kincseket és drágaságokat, amiket a nemesek és főurak megőrzés végett idehoztak, továbbá magának az egyháznak az ékszereit, aranyát, ezüstjét, edényeit, ruhaneműit, kárpitjait és az összes tudományba vágó könyveit megrabolták, az okiratokat megsemmisítették. Az oltárokat lekopasztották, a prépostokat, espereseket, kanonokokat és miséspapokat meztelenre vetkőztették, lóhoz kötve körülhurcolták, és közülük, a szolgálkat is beleszámitva hatvannyolcat meggyilkoltak. Ezután a székesegyházat és az iskolát felperzselték.

Megsemmisült a híres káptalani iskola, melyről a király 1276-ban eképpen írt feljegyzéseiben: „A veszprémi iskola a többi magyarországi egyházak iskolái között, tanítóinak kitűnősége és tanulóinak nagy száma miatt úgy tűndöklök, mint Párizs iskolája a franciaországi iskolák között.” Az intézetben a jogtudomány tanítására helyezték a hangsúlyt, bár jellege szerint a szabad művészetek iskolája volt. A pusztítás idején a káptalan tagjai közül tizenhatan a kánoni és a római jog doktorai voltak, akik a diplomájukat Bologna, Padova és Párizs főiskoláin szerezték. „Az összes tudományokból való” könyveknek egy hatalmas termet, sekrestyét betöltő készlete is elpusztult, elveszett, miként a káptalan tagjainak magánkönyvtára is.

Mátyás halála után, 1490-ben Miksa osztrák főherceg jogot formálva a magyar trónra, betört az országba. Veszprém könnyen a birtokába jutott. Egy évre.

Mohács után egy évvel a Ferdinánd-pártiak megrohanták és elfoglalták Veszprémet. Három év múlva a Zápolya-pártiak visszafoglalták. A város 1537-ben ismét Ferdinánd híveivé lett, majd Török Bálint, Pápa ura ostrom alá vette és iszonyatosan feldúlta. Egy év múlva Ferdinánd hívei visszafoglalták. E két ostrom alatt rombadőlt a középkorban kialakult városépítészeti kultúra.

A nép teljesen elszegényedett.

1538-ban a veszprémi káptalan panaszt tett a királynál, amelyben leírta, hogy a város tíz mérföldes körzetben elnéptelenedett s a várat a ki-

rály spanyol katonasága szállta meg. „Lehetséges – írja a káptalan –, hogy Felségedet valaki arról győzte meg, s Felséged mivel Veszprém az egyházmegye székhelye, könnyen el is hihette, mintha Veszprém fallal körülvett s ily nagyszámú katonaság kényelmére és eltartására szükséges házakkal és tárgyakkal rendelkeznék. Pedig Veszprém hasonlít inkább faluhoz, melyben a mostanában lerombolt káptalani épületeken kívül alig van harminc ház, ha ugyan ezeket a sárból készült szalmafedelű helyiségeket háznak lehet nevezni. És a spanyol hadak erre a szűk, szoros és nyomorúságos helyre jöttek. Vagy ezeknek kell elmenniök, vagy a káptalan lesz kénytelen jobbágyostól megszökni. Miért is a káptalan Krisztus és a Boldogságos Szűz szerelmére kéri a királyt, hogy távolítsa el Veszprémből a spanyol katonaságot...”

1552 május végén Ali pasa tíznapos ostrom után elfoglalta és kirabolta Veszprémet. Csak a várat javíttatta ki, a várost pusztulni hagyta. A városban összesen három ház maradt.

1566-ban leégett a vár és a székesegyház. Salm gróf visszafoglalta. Ez időben a falakkal körülvárt vár nagyjából megfelelt egy nagyobb hajó fedélzeti alapterületének. Hossza háromszázkilencvenöt méter volt, legnagyobb szélessége nyolcvannyolc méter.

1593-ban Szinán pasa érkezett harminc ágyúval és ötvenezer katonával. A veszprémi vár védőserege ezerkétszáz felfegyverzett és hadviselt emberből állt. Az 1570-es évek várépítő munkáját a pasa két hatalmas faltörőkos bevetésével megsemmisítette. A védők a vár elhagyása előtt (Eytzing zászlótartó feljegyzései szerint) a piacon hetven mázsa puskaport ástak el, amelyet röviddel a vár elfoglalása után kanóccal felrobbantottak. Zeidler Mátyás írja, hogy a várost a törökök és a zsoldos seregek egyaránt zsarolták, a vidék nyomorúsága nagy volt. Ki égeti fel holnap? Török, osztrák zsoldos vagy magyar katona? Egyre megy. „Veszprém magas hegyen fekvő, meglehetősen erős vár. Itt van az egykor igen díszes püspöki templom is, a törökök azonban lóistállónak használták.” A tizenhetedik században a város és a vár sokszor cserélt gazdát. 1683-ban a vár katonasága 179 huszár, 300 hajdú és 9 tüzér, a város épületeinek fele a katonák tulajdonában volt.

Veszprém később Rákóczi oldalára állt. Lipót 1702-ben rendeletileg leromboltatta a magyarországi erődítéseket. Így pusztult el Veszprém hősi korszakának szimbóluma: a bástyákkal, tornyokkal megerősített vár erőd-műve. Lerombolták a kis- és nagykaput, a Vigyázótorony kivételével a tornyokat és külső védőműveket. Két évvel később a Pét és Berhida között táborozó Heister labanc generális – bár előbb oltalomlevelet adott a város és a káptalan részére – sereget küldött a város ellen. A vérengző császáriak kifosztották a székesegyházat, a lakóházakat, embertelen kegyetlenségeket követtek el. Végül felgyújtották a még épségben maradt épületeket. Rom és hamu maradt Veszprémben. Heister pusztítása után a püspöki palotát gabonaraktárnak használták, míg Ritschau várparancsnok le nem bontotta. Néhány évvel később a maradék veszprémi lakosságot pestisjárvány tizedelte meg.

A szatmári békekötés hozta meg Veszprémnek a nyugalmat és a békés fejlődés lehetőségét.

Gróf Volkra János Ottó püspök 1711 októberben telepítette meg Veszprémbe a piaristák tanítórendjét. Jellemző a nyomasztó századok

utáni fellélegzésre, hogy gróf Eszterházy Imre csupán két évig volt Veszprém püspöke, mégis két nevezetes esemény fűződik a nevéhez. Barokk stílusban felépíttette a székesegyházat, és egyezsége lépett a veszprémi polgárokkal, ugyanis a városi lakosság gyarapodása, főleg a német telepesek egyre nagyobb száma szükségessé tette a földesurak és a város közötti jogviszony rendezését. Az új megegyezés szerint a városi lakosság tized helyett tizenharc, a nemesek tizenkét forintot fizettek évenként, de a piaci és a vásárjövödelmek az uraságot illették meg, a ház eladáshoz-vételhez és az idegenek betelepedéséhez pedig továbbra is szükséges volt a „földesuraság” beleegyezése.

1746-ban mozgalom indult a királyi város rangjáért. A hosszú perlekedés nem járt sikerrel. 1785-ben II. József utasította el a veszprémi polgárság kérését. 1792-ben kérvényüket parancssal küldték vissza: többé ne háborgassák a királyi trónt! A város küldöttei 1794-ben újabb kérvényt adtak át Bécsben a királynak, aki azzal utasította el a veszprémi polgárokat, hogy a város „folytonos viszályban” él a földesurakkal. Kurbély György püspök kedvezően fogadta a polgárság kérvényét, sőt 1815-ben Veszprém dicső múltjára és érdemeire, földrajzi fekvésére és 13 ezer lakosára való tekintettel támogatta is, a király mégsem emelte Veszprémet a szabad királyi városok közé.

A múlt század vége Veszprémben a tűzvészek évtizede volt. 1877-ben a Temetőhegyen 117 ház égett le. 1893-ban még ennél is nagyobb tűz pusztított.

A korabeli laptudósítás szerint 1893. április tizenharmadikán reggel ködös idő volt Veszprémben, de nyolc óra után feltámadt a szél s kitisztult a levegő. A szél egyre erősödött, délre már orkánszerű lett, „... az utcán járókat szinte megakadályozta az előrehaladásban”. A városi közgyűlés azon a napon vasútügyben rendkívüli ülést tartott. A városatyák a kereskedelmi miniszternél járt küldöttség beszámolóját hallgatták. Három óra negyven perckor megszólalt a Tűztorony vészharangja. Szép Károly városi tűzór a tűzet jelző piros zászlót a Cserhát felé tűzte ki. A tűzoltók be sem várva a fogatokat, az I. számú kiséget a mai Kossuth utcán vonszolták fölfelé. A Cserhát a város iparosnegyede volt. A szűk utcákkal szabdaltszikkaláton háromszáznegyven ház állt. Három-négy kivétellel mind nádfedélű. A tűz Pap János takács házában keletkezett. A házban még egy szabó s egy csizmadia lakott. Víz nem volt. Az öreg hidrofór negyedóra múltán bedöglött, módszeres oltásról szó sem lehetett. A „völgyi kútból” dézsaszámra hordták fel a vizet. A kerek kutak mélysége meghaladta a húsz métert. A vizet később már a Sédből kellett felhordani. A korabeli újságíró szerint „a kép leírhatatlan: ébenfa zongora, a palánkon koporsót adnak át, egy iparos virágcserepekkel a kezében rohangál, az emberekot nehéz kihajtani a házakból. Más utcák is égnek. A fatelep, a posta- és táviróépület zsindeley teteje. Az orkán felgyújtotta a nagyvásártér házait. Ég a Szarvasfogadó és a Kossuth utca mindkét oldala...” Másnap délből a jutasi major gyulladt ki, majd újabb tűz a Cserhátban, mely a Cigánydomb és a kórház felé terjedt. Sokan kocsira ültek és az esti vonattal elmenekültek. A térkép szerint a tűz az egész várost behálózta. Utcák égtek el. Kétszáz ház. Sokezer mázsa gabona és bőr. Több halott volt.

Ilyen mostoha történelem, ennyi vész után a második világháborús veszteség csekélynek tűnik. A várost nyolcvanhat kisebb-nagyobb légitámadás

érte. Csaknem kétezer ház rongálódott meg, ezek közül százhatvankettő lakhatatlanná vált. Veszprém közművei közül a villamos erőművet és a vízművet százszázalékos, a városi kórház ötvenszázalékos kár érte. A háborús eseményeknek Veszprémben kétszázötven polgári halottja volt.

Hatalmas és szomorú emléketemő.

Hogyan alakulhatott volna a város további sorsa, ha Csák Péter nem rombolja le, s egyes források szerint a várossal együtt az ország első főiskoláját-egyetemét is? Ha a labanc Heister, ígéretét betartva komolyan veszi a saját maga által aláírt oltalomlevelet? Ha a város polgársága valamelyik uralkodótól mégiscsak megkapja a királyi város rangját? Ha a nyugati vasútvonalat nem a várostól kilométerekre vezetik el? Ha az egykori városi törvényhozásban fordított az arány: nem három polgár és kilenc pap, akik közül a püspök titkára két szavazattal rendelkezett?...

Szónoki kérdés, mégis foglalkoztat: mi vetette vissza Veszprémet? Csupán a mostoha történelmi sors? Az egyház világi hatalma, mely különösen a tizennyolcadik századtól kifejezetten a városi polgárság rovására növelte vagyonát és befolyását? Bizonyosan. De ennél is nyomasztóbb lehetett a szellemi megaláztatás. Századunk elején egy, báró Hornig Károly veszprémi püspök által támogatott antológiában ez olvasható: „Változik s újul minden Veszprémben, csak a királyhoz törhetetlen hűsége a régi. Az 1901. november 1-én leleplezett Erzsébet szobor az egyik tanúsága, a másik az 1908. szeptemberi királynapi lelkesültsége, amely alattvalói hódolattal ünnepelte körében nemes és nagy királyát, I. Ferencz Józsefet...”

Negyvenötben Veszprém cserbenhagyott, megalázott város volt. Megyeszékhely, de fele annyi lakossággal, mint az ugyancsak nevezetes történelmi város: Pápa. A kormány a hatvanas években elismerte Veszprém város megyei helyzetének nevetséges, sőt megalázó voltát, ezért a városfejlesztéshez szerény, ám a korábbiakhoz képest csillagászati anyagi erőt biztosított. Az elmaradottság fokát mi sem húzhatta alá siralmasabban, mint hogy a város a kormánytól, a megyétől kapott pénznek csak egy részét tudta felhasználni. A negyedik ötéves tervet és az ötödik ötéves terv első éveit Veszprémben súlyos pénzmaradványokkal zárták.

A felszabadult ország gyanakodva nézett Veszprémre.

Az úri Magyarország hatalmának képviselői: fasiszta politikusok, miniszterek, magasrangú hivatalnokok, gyárosok, földbirtokosok, nyilasok túlnyomó többsége elmenekült az országból. Az új társadalomban a régi uralkodó rendszert – mint intézmény – tulajdonképpen a katolikus egyház képviselte. A szegény osztályok szemében, érzelmeiben az egyház kétértelmű szerepet töltött be. A vallásos szegények szemében megmaradt az ember előtt megválaszolatlan kérdések titokzatosságának, megfoghatatlanságában hús lelki támasznak, sőt valamiféle végtelenségnek, amelyben fájdalom nélkül elveszhet az ember, másfelől azonban az egyház a hosszú népgyötrellem, a társadalmi szenvedés egyedül itt maradt megtestesítője lett.

Az érzelme nem szabadultak el, de a múlttal szemben érzett ellen-szenv, harag és gyűlölet egy része a katolikus papságra zúdult. A politikai vezetés hivatottnak érezte magát a társadalmi igazságszolgáltatásra.

Veszprém akkor tizenötezer főnyi lakosságának háromnegyed része katolikus vallású volt. Negyvenöt előtt a tanítók-tanárok döntő többsége egyházi szolgálatban állt. A diákság nem egészen tíz százaléka járt csupán állami iskolába. Erre a szellemi-ideológiai – valójában politikai – folyto-

nosságra szólított fel Mindszenty József hercegprímás ismert, felszabadulás utáni első körlevele, és ebből a folytonosságból következett a papság egy részének politikai élénksége, mely még az iskolák államosítása idején is nem lebecsülendő ideológiai ellenállást jelentett.

Növelte a gyanakvást más körülmény is. Veszprémben a felszabadulás idején – leszámítva a faárugyárat, a gyakorlatilag leszerelt és elszállított fémművet, a városi közművek és manufaktúrák munkásait – gyakorlatilag számottevő ipari munkásság nem volt. A legerősebb háborús évek egyikében, 1941-ben az egész megyében összesen tizenegyezer ipari munkás volt, ezek bázisa azonban Ajka, Dúdar, Pét, Fűzfő, Pápa – a bányászat, a vegyipar és a textilipar megyei központjai. Az új társadalmi rend fő pillére, az ipari munkásság, politikai gyűrű módjára vette körül Veszprémet, de a városhoz nem volt köze. A megye akkori városai közül a munkásság rokon-szenve a nyolcezer lakossal nagyobb Pápáé volt, amely ha nem is országos jelentőségű, de Veszprémmel szemben mégiscsak forradalmi munkásmoz-galmi hagyományokat mondhatott magáénak.

Az ellenszenv – vagy mellőzés? – tulajdonképpen csak ötvenhat után, a konszolidáció éveiben kezdett megszűnni.

(Folytatjuk)

TÓTH ÉVA

Van Gogh vallomása

Volt idő

*amikor még képeimben kívántam üdvözülni
és üdvözíteni ezt a megválthatatlan világot
a búzatöldeket a varjakat a rács mögött
és a rácson kívül vergődő boldog boldogtalan
testvéreimet fákat tárgyakat*

napraforgókat csillagokat egyaránt

Most már tudom

főművem folytonos halálom

azt kell végérvényessé tökéletesítenem

Ezek a véremmel bepingált vásznak

amikről tegnap éhen halhattam volna s holnap

*milliomosok talán fognak díszleni gombolyaggal játszó cicák
helyett*

ezek csupán

a szenvedés melléktermékei

Levéltervezet Per Bengtssonnak

Most éppen annyi nagyon-zöld
 falevél van, amennyi pohár bor,
 és körülbelül olyan sok hópehely is,
 mint szemed örökös jövése Északról,
 a nagy gigantikus vérontása
 az én szokványos tavasz virág-
 élményeimre, madárhangjaimra,
 évszak-hivatásos közösülés-
 kényszeremre. És küldhetném-e
 Hozzád jelenlegi délkörömet?
 Mehetnek-e stockholmi széles
 ágyad köré innen lepkék?
 püspöklilák, sárgák, feketék
 és szintelen színükben káprázatosak?
 elröpülgetve azt, amivel csak
 alszol. 'Am' hol is lehetsz, ha
 lélegezgetsz még? Havat és zúzmót
 eszel malabár lányokkal eszkimó jég-
 kunyhóban, hogy a hideglelés
 torrósága legyen rajtad? Anyag-
 álom-rögeszme? Fenyves-eszed
 szőke szomorúsága mosolygott
 reám a búcsúvacsorán Budán,
 vadpüreleves kanalizása közben,
 túlságosan rőt szavakat váltva,
 és csaknem könnyezettünk az étlap
 tartalmán, 'mint-ha-már' a holnapi
 repülőjárat elezi töseődésén,
 szuperszónikus kerekdedségén
 távolodtunk volna szét;
 bandális szivartüstben, őszülő
 konyakban (a 'lenézés' bizonytalan
 rettegésével) ködös lovag-
 lásaidhoz és kifejezéstelenül
 bátor festményeidhez . . .

Per, szeretem a neved, Per.

Per!

*Megtettünk mindent a
 tehetségtelenségért; mindent,
 amit tehetséggel lehet.*

*Igen . . . Nemcsak 'holdfényes'
 idegekkel; nem is 'légtornász'-logikával.*

*Hisz' jobban tudjuk a tudásnál:
kilátástalanul ragyogó
mocsok és kínlódás az öröm;
irgalmatlan a hajlandóságunk
a szél-uralta
jegesedésre . . .*

*'Élsz-e még vajon?' És ha - - -
Ott van-e agyadban az agyad?
Meg 'hangulatod' finoman hányaveti
tragédiája? Magammal harmatos
füvön tájékozódok mostanában;
orgonák között, nefelejcssek
között, hegyoldalakon, levendula-
alkalmakban, istenien érzélgős
felhő-időben, miközben óriási
pupillájú és buja hajú szerelemre
képzelek, 'hihetelenül' értve
a helyét, ahol nincs.*

*Per, úsztasd „ide” a jéghegyeket,
a jéghegyeket, mert 'mintha' el-
fogyna 'már' a piramisok alól
az arany-temetkezésbe vesző
sivatagok teste - és levelem
folytatása, fáraó-díszes
közhelye.*

L Á Z A R T I B O R

Fagyott vízisten

*Hatalmas tükör a tó
sirály nézegeti röptét
fáj ez a belőlem hasított suhanás
az arcomra fagyott sikoltás hava
sugássá dermed a kiáltás
elkéssett prédikációk bolyongnak
törött lábú nádasok vidékén
a szemgödrök kalitkáiban
madár-nyíl pillantása repdes
az ülőfákon mindanyiunkért imádkozik
sámán öcsénk fogadott fiunk
kevesen értjük elleledt tohászát*

Irkalap

*Jönnék, jönnék. Mintha csak haza.
Hozza őket minden éjszaka.*

*Olykor Hold süt. Olykor hó szakad.
Elhozza az éj a holtakat.*

*Mily tündéri, fiatal sereg!
Legtöbben, im, huszon-évesek.*

*Szüzi csontjuk világít, vakít.
Bizonyítják:ők is valakik.*

*Segítenek. Tesz-vesz valahány.
Száznál többet elnyel a szobám.*

*Kezük faág. Arcuk irgalom.
Elrendeznek mindent a falon.*

*Akár Hold süt, akár hó szakad,
nem múlnak el. Jönnék újra csak.*

Kármán József panasza

Nézd csak e tanuló hadat, a maga-üzést! Tízezren és tízezren hajtják magukat éjjel és nappal, mert oklevél kell a státuszhoz, a több fizetéshez. De nézd e sereget később, az oklevél szerzése után! Alig-alig találod a régi lángot. „Meg-tompul az elme.” „Kimagyarázhatatlan elalélás” szinte mindenfelé. A szépség és műveltség igénye szélbe-száll. Ha a tegnapi tanulók lelkébe nézel, feléd vicsorít egy iszonyatos, kopár siva-tag. S hallod – szünet nélkül – a farkasok ordítását.

ÍRÓSZOBÁM

KERESZTURY DEZSŐVEL BESZÉLGET MEZEI ANDRÁS

(Elhangzott a Magyar Rádió műsorában 1978. szeptember 29-én.
A sorozatot Albert Zsuzsa szerkeszti.)

— Kedves Keresztury Dezső, úgy látszik, mintha egész életed munkásságát egyetlen gondolat határozná meg: Te a szépség hasznának nevezed ezt a vezérlő gondolatot, hirdetve, hogy ami szép, hasznos is. Tanulmányköteted címéül ezt választottad. Ha jól sejtem, családod foglalkozásának hagyományától is ennek a gondolatnak a jegyében szakadtál el. — Mielőtt még megkérdezném, hogy mikor és hol kezdődött el a te pályafutásod, itt látom írószobádban — ebben a kamaraerdei házban, ami tudom, hogy negyven éve az írószobád —, itt az íróasztalodon látok egy verset; ha jól ki tudom betűzni, „Így éltem” a címe. Megjelent már valahol?

— Nem jelent meg, ez lesz új verseskötetem címadó verse, s épp azért nem akartam megjelentetni; egy kicsit rázós vers is.

— Én éppen azért jöttem, hogy megtudjam, hogyan is éltél?

— Nincs bent minden, de a lényeg bent van ebben a versben.

— Felolvassnád?

— Jó.

„Jártam csillagos házban, menekülttáborokban,
még előbb rothadásban, hol rám is égett a folt.
Hogyan? Hisz álmodozó gyanútlanúsággal
költészet káprázatában értem el a férfikort,
s azokhoz álltam, akik borzadva, megkinzottan
kitartottak, végezvén mit rájuk szabott a sors.
Nem virtus, kaland után jártam sárban, mocsokban,
valami parancs hajtott, bérem csak lelki zsold:
tisztesség jó érzése, hogy segíthettem ottan,
hol iszonyat volt csupán, s minden remény kiholt:
ember farkasa, ember büszkén vagy alattomban,
küldöttként tizedelte a felbolydult akolt,
a ami még megmaradt. Nyilván tájékozatlan
voltam stratégiákban, taktikákban, koholt
vádak útvesztőjében, s közben, mert óhatatlan,
rám is freccsent a kosz, mit a csatorna kavart.

Így éltem infámis korszakokba szorultan.
Ezért sem panasz, sem gőg nem volna indokolt.
Inkább szemrehányás, hogy bár úgy hittem, óvtam,
arra ki ott velem járt, hoztam veszélyt, pokolt.
De a számok kifordultak, szuka lett a felhasadt kan,
ami tarkaság volt, szürkeség, és bestia-mámor a gond.
Ha marsoltam, társakkal, ha daloltam, tiszta dallal:
nem sírtam, volt barát ha az útfélről gúnyolt,
vagy ellenségként jött rám, magát emelve azzal,
mint tündér szörnyeteg, mocsárba csaló kobold.
Vacogva bár, megálltam. Dermedten béna sakkban,
ha láttam, hogy az igazság másnak csak játszma, sport,

s mikor az ünnepek görögtüze kilobban,
a világ diszruhája toprongy, folt hátán folt.
Az üdvtan visszaélés csak ama hatalommal,
mit istenként bízott ránk, ki az ember fia volt.

Hányszor vágtam neki, s hökölttem megtorpantan.
Lebukom? Milyen kés öl? hol vérzik át a golyos?
Évszakra évszak fordult, mustosan, kiforrottan,
s vértanunak mondta a hóhér, akiket meggyilkolt.
Lelkünket elvérezni sebzé az átkozott tan;
de élet éled a testben, amit a feldarabolt
tetemből összeilleszt a termő lét azonnal,
mert mindig újra kimosdik szennyéből az égi bolt.
Hogy hitelesen mondjam, első személyben mondom:
Élek, túléltem; lehet, a végzet pártfogolt;
talán ilyen parancsok vannak gén-programomban;
valami cél felé visz a rajtam túli komp.
Bánkódok a bankódókkal, örülök, ha vigalom van.
Lehet pusztán rögeszme, de az átháritásnál jobb.
Nem vagyok több a töbinél, csak elvégzem a dolgom.
Míg monoton dobok dobolnak, s kél-száll a Nap, a Hold."

— *Ennek a versnek a keletkezés-története tulajdonképpen az életed.*

— Minden lényeges mozzanata visszanyúlik a gyerekkoromba, s átível egész életemen, amelyik most már közeledik a hetvenötödik évhez.

— *Maradjunk a gyerekkorodban.*

— Zalaegerszegen születtem, éspedig egy amolyan kis-dzsentrí családból. Ezek nagyrészt olyan köznemesek voltak, akik a gazdálkodás mellett még valamilyen értelmiségi foglalkozást is űztek; voltak köztük ügyvédek, mérnökök. Apám kiváló autodidakta, rendkívül sokoldalú ember volt; — azt hiszem, tőle örököltem az élénk szellemi érdeklődést — kitűnő gazdaként egy kis mintagazdaságot csinált a saját örömeire; kertészet, szőlészet, méhészet stb. Ügyvéd volt egy ideig, s aztán mikor Zalaegerszeg az anyagi tönk szélére került, mert elgründolták, gazdálkodták mindenét, feléje fordult a közbizalom, őt választották meg. Hamarosan kitört az első világháború, s abban példás buzgalommal, szorgalommal és pedantériával helytállt; s össze is omlott a végén.

— *Amit elmondtál, arról győződött meg, hogy szüleid, nagyszüleid átélhették a hasznos tevékenység szépségét. Erre te előálltál azzal, hogy a szépség hasznát is kéne szolgálni. Itt van a te nagy pálfordulásod. Mit szólt ehhez a nagyapád, mit szólt ehhez az édesapád?*

— Apámnak szegénynek már nem volt módja megélni ezt a fordulást; öregapám még élt, vele volt néha apró-cseprő vitám.

— *De ezt meg is írtad, bocsáss meg, hogy a fejedre idézem saját soraidat: „mert művük a föld, eke, tiszta vetés, ügyes asztal, ápolt szőlő, füstölgött nagyapám, s ér az is annyit, mint a művészet, a versfaragás.”*

— A vers úgy folytatódik, hogy fölemelt egy szőlőfürtöt és nézte arany fényét a bölcs agg. Akkor már nagyon öreg ember volt, nyolcvankét éves. Egyébként igazad van: én sose tudtam átélni azt, amit úgy neveznek, hogy önmagáért való szépség. Ilyen szépség nincs. Csak olyan, ami az életet formásabbá, értelmesbé teszi.

— *Mégis, honnan jött az, hogy te ne gazdálkodó ember legyél, hanem irodalommal, művészettel foglalkozzál?*

— Azt hiszem, ebben sok minden összejárt. Emberi példák is. Volt például egy igen kiváló tanárom, aki kitűnően tanította a magyar irodalmat; aztán

keresztanyám, aki ennek a kisdzsentrinek a legnemesebb fajtájából való volt, több nyelvet tudott, beutazta az egész világot, szép könyvtára volt s olvasta is. Ebben a kerti házban lévő könyveimnek nagyrésze az ő hagyatéka.

— *Miben különbözött ez a nemesebb dzsentrí attól a dzsentrítől, melyet oly sokan ostromoztak?*

— A nemességet nem tekintette kiváltságnak, hanem egyfajta kötelezettségnek. Az az ember, akinek az Isten lehetőséget adott rá, hogy kiművelhesse magát, hogy többet lásson, köteles kis falujával is törődni! Anyai dédapám, akinek malomkő-asztalatát — ez külön nagy történet — sikerült idementenem az én diófám alá, három megye táblabírája volt, de olyan ügyvéd, aki minden falujabeli szegényember ügyét is elvállalta. Öregapám, aki amellet, hogy volt birtoka, mérnök is volt. Egy ideig a község bírója is, mert megválasztották, fölkerítették rá, intézte a falu ügyes-bajos dolgait, tehát együtt élt a néppel — ahogy én is együtt éltem, együtt fociztam, tanultam a falumbeli gyerekekkel. Megvolt az a másik kötelezettség tudás is, hogy oda, abba a kis világba a nagyvilág jó dolgait is el kell hozni. Apám újságot is írt; nem publicisztikát, hanem arról írt cikkeket, hogy hogyan kell jól művelni a szőlőt Zalában, Göcsejben, az agyagos, savanyú földeken; hasznos mesterségekre tanította tehát a körülötte lévő közönséget, és voltaképpen ennek szolgálatában őrlődött is föl.

— *Ez magyar közösség volt, de milyen kultúra hatott erre a magyar szellemiségre?*

— Két erős forrása volt annak a nem magyar kultúrának. Az egyik: a latin hagyomány. Ezt ma már nem mindenki tudja. Nekem Berzsenyi Dániel volt az első nagy költő. Nekem igazi nagy, mély élményeim Berzsenyi Dániel és Vörösmarty Mihály. Mind a kettő ezen a latinos kultúrán nevelődött. A szomszédságban, Nemesgulács mellett van Tapolca, ott született Batsányi, akiről nagyon kevesen tudják, hogy nemcsak a magyar politikai költészetnek első vezető alakja, hanem az utolsó európai jelentőségű latin költő is volt. Dédapám könyvei közt megtaláltam Horatiust meg a latin klasszikusokat, akiket nyilván olvasott. De ott volt Czuczor Gergely, és ott volt Petőfi is, és bármily furcsán hangzik, öregapám könyvtárában megvoltak Táncsics Mihály összes művei. Ez jellemző ennek a világnak demokratikus ellenzéki voltára.

— *A latin kultúrában benne van a görög is, főként az etika, s főként számodra. Nem tudom, állíthatom-e, hogy bizonyos értelemben te jelenség is vagy a magyar irodalomban, mert azokkal az elvekkkel, amelyeknek elkötelezted magad, tulajdonképpen sértetlenül jártál a történelmi szakadékok szélein, s egy kicsit naivan, egy kicsit hittel, talán becsukott szemmel is, de jól vetted az irányt. Ezzel az örökséggel, ezzel az elkötelezettséggel kerültél ki Németországba, mikor is?*

— 1928-ban. Ez a másik rétege a nem-magyar művelődési hatásnak. Én magyar—német szakos Eötvös-kollégista és egyetemi hallgató voltam; másodéves koromban, 1924-ben kikerültem egy évre Bécsbe, aztán még egy évre kintmaradtam. Óriási élmény volt Bécs: az osztrák kultúra a maga rendkívüli összetettségével, antik, barokk, klasszikus német, olasz és francia hatásokkal...

— *És modern hatásokkal...*

— És rendkívül modern hatásokkal is, mert hiszen ott találkoztam a nagy modern költőkkel, ott bolondultam bele majdnem a német romantika nagy reneszánszába; de ugyanakkor ott volt utóvirágzásában és egész freudizmus, a mélylélektan. Egy ideig, míg el nem borzadtam a boncolástól, ideggyógyász is akartam lenni. De ott volt az egész, mély és komoly, katolikus kultúra is. Majdnem elmentem bencés szerzetesnek. Egy igen okos jezsuita azonban azt mondta: Édes fiam, sajátmagát a kolostorba is magával viszi. Ezen elgondolkoztam, hazajöttem, egy nyarat a badacsonyi gyönyörű völgyben töltöttem, ide-oda járkálva, őskövekkel, családokkal s a rokonsággal találkozva, s őszre kigyógyultam. Nekiültem és megírtam a magyar klasszicizmusról szóló doktori értekezésemet.

— *Orvos akartál lenni, és megijedtél a vértől, de boncnok lettél, csak nem corpusokat, hanem műveket boncolgattál.*

— Ez megmaradt, ez a vizsgálódó, magát az anyagba fúró ösztön: megmaradt apai, nagyapai, dédapai örökségként, de nevelődött is az Eötvös-kollégiumban, ahol arra tanítottak minket nagy mestereink, — én különösen Gombocz Zoltánnak köszönhetek sokat, de főképpen Horváth Jánosnak —, hogy mindig magát az anyagot kell vizsgálni. Ha valamire büszke vagyok, arra vagyok büszke irodalomtörténészként is, esszéíróként is, hogy én sose írtam három könyvből egy negyediket. Általában a forrásokat néztem meg; mindig oda irányítottam a tanítványaimat is; legutóbbi könyvem is, a Kapcsos Könyv hasonmás kiadása, ill. a hozzáírt Utószó voltaképpen csupa apró-filológia, bár lélekidézés. Mert megnéztem magát a forrást, találtam meg a könyv titkait.

— *De maradjunk azért még Németországban. Ami egész életedet és életünket, sőt az egész világ életét meghatározta, akkor már csírázott Németországban. 1928-ban ráérezte-e azokra az áramlatokra, amelyekből aztán a szörnyűségek ki-
nőttek.*

— Nem voltak azért azok olyan idegenek: foglalkoztam velük már itthon is, de ott átéltem, éspedig a német műveltség központjában, Berlinben, a hatalom átalakulásának teljes folyamatát. De erről beszéltem már néhány éve a tv-ben; a szöveg megjelent a Jelenkorban. Itt elég ennyi: előttem játszódott le egy órási történelmi változás, s ebből rendkívül sokat tanultam. S azt mondtam: nem maradok Berlinben, mert ami ott van, tűrhetetlen.

— *Hányban volt ez?*

— Harminchatban jöttem vissza; akkor már meglehetősen világosan kirajzolódt, hogy mi készül; ez még világosabb lett, amikor a Pester Lloyd szerkesztőségében dolgoztam, ahova azért a világ minden részéből összejöttek az egyébként zárolt hírek is.

— *Bocsdss meg, a tanulmánykötetedet Aranyról, az elsőt, akkor már megírtad?*

— Igen.

— *Ezekben az időkben, melyeknek a politikai eseményeit idézőjelbe térvé — mellékesen élted át, hiteddel már Arany felé fordultál?*

— Nemcsak Arany felé; én akkor azt az egész nemzedéket fontosnak tartottam; doktori disszertációm címe „A magyar nemzeti klasszicizmus esszéirodalma”. Ebben a „nemzeti klasszicizmus” is sokat vitatott tárgy, meg az „esszéirodalom” is. Az én nemzedékemet, a Nyugat úgynevezett második nemzedékét esszéíró nemzedéknek is szokták nevezni; az esszé számunkra, egy egész nemzedék számára Szerb Antaltól Cs. Szabóig, de Illyésig költők s mások számára is valóban — ahogy Németh megfogalmazta — a nyilvános tanulásnak; az én esetemben még külön a megfogalmazott dolgok személyes hitelének a műfaja is volt. Az esszé azért vonzott engem olyan nagyon, mert abban nem lehetett másokból puszkázní; ott személyesen át kellett élni valamit, hogy arról hitelesen tudjak beszélni. Voltaképpen minden munkám, még a kritikai kiadások sajtó alá rendezése is, valami nagyon személyes kapcsolódást és hitelességet jelentett.

— *Tehát ez jelentette mondjuk az életed közepét. — De ne kalandozzunk el, ebben a pillanatban Magyarországon vagyunk 1935—38-ban.*

— Én nem tájékozatlanul jöttem azért haza, sőt tájékozottabban a hazai viszonyok között is, mint az itthoniak. Berlinben rendkívül nagy távlatot adott nekem a Magyar Intézet és az az „Ungarische Jahrbücher” című folyóirat, amit ott szerkesztettünk. Ez a világban szétszórt teljes magyarságról információt adott.

— *Írtál verseket már akkor?*

— Fiatal koromban arról ábrándoztam, hogy majd valamikor költő leszek; írtam is meglehetősen sok verset, főként Bécsben. Ott, ahogy mondtam, válságba

kerültem. Elérkeztem egy olyan pontra, amikor azt mondtam, hogy vagy cár vagy kalaposinas; költőként csak kalaposinas lehetek; tehát megcsináltam, amit Arany is megír a Bolond Istók második énekében; elégette ifjúkori munkáit. Én is elégettem mindent. Csak később tört fel, Berlinben, egy-egy elhallgathatatlan vers. Ezek közül egy-kettőt itthon megmutattam Gyergyai Albertnek, aki a versekkel együtt elvitt Babitshoz; Babits elfogadta két versemet és lovaggá ütött a Nyugatban. Akkor aztán évente legfeljebb négy-öt verset írtam, ha muszáj volt.

— *Anikor a Pester Lloyd szerkesztőségében rovatvezető voltál, ha jól tudom, a kultúrrovatot vezetted.*

— Először csak a tárcát. Ezt vállaltam el, amolyan mellékfoglalkozásként, hiszen az Eötvös-kollégium tanára voltam. — Keményről készültem könyvet írni, meg egy Bevezetést az irodalomtudományba, egy módszertani könyvet; ilyenféle terveim voltak; meg tanítottam is; azért nem könnyű dolog volt az Eötvös-kollégiumban megfelelő szinten megjelenni a diákok előtt. Aztán ahogy kibontakozott Magyarországon a német veszély, úgy dőltek ki mellőlem az öreg rovatvezetők; vagy azért, mert kiöregedtek, vagy azért, mert zsidók voltak. Lassan kénytelen voltam vállalni több rovat irányítását, mert én értettem még leginkább hozzá: így lettem kulturális rovatvezető. Ami viszont már az első, általad említett, szakadékszélére-kerülés volt. Mert... .

— *Az első szakadék — bocsáss meg — Németország volt. Azt megúsztad, mert nem úgy jöttél haza Magyarországra, mint mondjuk egy magyar Göbbels, ugye?*

— Nem, nem!

— *A második veszély most érlelődött, de hogy miben érlelődött, azt te még nem tudhattad. Legfeljebb sejtethetted, hogy akikkel megismerkedsz a Pester Lloyd-ban, azok milyen veszélybe kerülhetnek, és azokért milyen veszélyekbe sodrod majd magadat is.*

— Hadd tegyek itt egy kicsi kiegészítést. Én belekerülhettem volna abba a veszélybe, hogy engem is magával sodor a náciizmus, mert hiszen sokban rokon volt a hazai helyzet. Hitlert nem lehet a versailles-i béke nélkül elképzelni. mint ahogy egy csomó, nagyon derék, becsületes magyar ember nacionalista radikalizálódását sem lehet elképzelni a trianoni békeszerződés nélkül. De én ott — már Bécsben elkezdődött ez — találkoztam József Attilával, találkoztam emigránsokkal, Berlinben is sok mindenkivel találkoztam, aki gondolkodni tanított.

— *Politikusokkal is találkoztál?*

— Hogyne! Emigránsokkal: mint Komjáth Aladár; Lukács Györggyel, Déry Tiborral jó barátságban voltam, s az erdélyi Méliusz Józseffel is. Németekkel: én például a két Strassert is ismertem, akiket Hitler szétapostatott, de ismertem vezető jezsuita pátert is, aki éles ellentétben volt a jobboldallal és a ballal egyaránt. Magam is sokat vitatkoztam. Egy példát hadd említsek. Rosenberggel összerúgtam egyszer egy nyílt vitában, és azt mondtam neki, amit Ön mint a huszadik század mitoszát kifejt, a legnagyobb zagyvaság és embertelenség. Akkor persze még lehetett vele ilyen tenorban beszélni. Hogy azonban ezt megmondhattam neki, ahhoz hozzátartozott, hogy akkor már elég sok politikai könyvet is elolvastam. Azután hát olvastam a Mein Kampfot is, és ismertem egy sereg Hitler-rajongót; azonkívül akkor már megkezdődött a magyar jobboldal paktálása a nációkkal. Berlinben fel-feltűnt Rajnis, Makai, Fiala, Oláh, s annyian mások. De én ott megismerkedtem a nagy szovjet filmekkel, a nagy szovjet rendezőkkel, az egész nagy szovjet művészettel is, hogy megint a szépség hasznára térjünk vissza. Azokkal, akiket később a zsdanovi korszakban mint proletkultosokat és formalistákat...

— *Eizensteintől kezdve Majakovszkijig.*

— Eizensteintől Majakovszkijig. Mindnyájuk műveit ismertem, ennek következtében nekem a marxizmussal kapcsolatban is bizonyos távlatom lett. A zsidó-

kérdés közlőre érintett, mert nagyon sok zsidó barátom volt. A családom elég zárt magyar világ volt, amelyben néha még rossz néven is vették, hogy mit barátkozom ezekkel a zsidógyerekekkel. Nem, nem, apám nem; anyám mondott néha ilyeneket. Mikor miniszter lettem, akkor is azt írta: azok a te zsidó kommunista barátaid nagyon rossz irányban befolyásoltak téged. Ezek a kérdések tehát mint élő, valóságos problémák, nagyon is izgattak. Amikor hazajöttem Magyarországra, akkor én a magyar nemzeti radikális és a velük rokon ideológiákkal szemben már meglehetősen immunis voltam. Nem beszélve arról, hogy az itthoni megosztottságokon kívül álltam. Nagyon szerettem József Attilát, igen becsültem Ignót Pált, de nem értettem, miért gyűlölik életre-halálra a Válasz körét. Nagyon igazat adtam József Attilának, aki Fábián Dániellel elment, „ki a faluba”. Frakciójával éles vitákat folytatott, hogy nem lehet a mezei népet, a falusiakat, a parasztokat kihagyni a reform-mozgalomból; erre meg is kapta a narodnyik-vádat: különösen, mikor népies hangvétellel, Kalevala-tónusban kezdett verseket írni. — Egyetértettem vele abban is, hogy öngyilkos politika az, ha Magyarországon is a kommunizták és a szociáldemokraták egymás legfőbb ellenségei, mikor pedig antifasiszta egységfrontot kellene létrehozniok. — Az én hazatérésem veszélye az volt, hogy gyanússá leszek. Nagyon sok vonatkozásban az is lettem. A kommunista vonzalmúak azt mondták: ez egy konzervatív, jobboldali úrigyerek, aki Szekfünek a Magyar Szemléjébe dolgozik, — nem lehet ez igazán jó. A másik oldalon pedig azt, hogy a Nyugatba, Magyar Csillagba dolgozik, Illyés szövetségese, tele van zsidó barátokkal, nem lesz ez jó. Meg is kaptam annakidején! Az Egyedül Vagyunkban például éles cikk jelent meg az Eötvös-kollégium-beli cselekedeteimről: hogy megrontom az ifjúságot és balra viszem, hogy zsidókért kiállok és egyéb hasonlókat teszek...

— *Belekerültél egy örvénybe; hová ragadt? Hogyan kerültél tulajdonképpen túlzok-e, ha azt mondom, hogy belekerültél a magyar ellenállásba?*

— Megvallom őszintén: véletlenül kerültem bele; én nem voltam semmiféle szervezetnek tagja, egyszerűen az volt az érzésem, ez tisztesség dolga: itt ártatlan embertársaimat, barátaimat, ismerőseimet bántják; megismétlik, amit Németországban végigtapasztaltam, csak még radikálisabban, mert most már nem érnek rá, most már levetik az álarcot, és nyersen, vadul ütnek — tehát az volt az érzésem, a tisztesség azt követeli, hogy mindent elkövessek ez ellen. Ideológiai szempontból is tudatosodott ennek a harcnak a szükségessége, de a veszélyessége is. Nem szerettem hőssé stílizálni magamat; én ezt egy kicsit utópistán csináltam, naivan bizván a tisztesség parancsában: ezt kell csinálni. A Pester Lloydban azt csináltam például, hogy a lap kulturális rovatát teljes egészében Goethe, Humboldt német humanista szellemében vezetem. A német emigrációnak egyik utolsó menedékhelye volt a lap. Németországban a Pester Lloyd egy darabig rendkívül népszerű is lett; minthogy mégse illett volna, hogy egyetlen szövetségésüket kitiltsák az országból, a nácik egy ideig eltűrték, bár nehezen, de végül kénytelenek voltak kiltani bennünket. Hazai vonatkozásban is így tettünk. Azokat a magyar írókat, akiket magyar nyelvű lapok már rég nem mertek közölni, minden további nélkül közöltem németül a Pester Lloydban.

— *Kiket?*

— Elég itt egy példa. Mikor Papp Károlynak a „Hószobor” című kötetét szerkesztettem, özvegye segített; összehordott sok minden anyagot. Nekem ilyen vonatkozásban jó memóriám van és emlékeztem rá: hiányzik négy olyan Papp Károly novella, amik közül három biztos remekmű, mert én azokat a Pester Lloydban közöltem. Ezt a három novellát csak ott lehetett megtalálni.

— *És visszafordítottad...*

— Az özvegy fordította vissza magyarra. A „Hószobor”, aztán „A kölyök” című novella is, s még egy harmadik. Az is hozzá tartozott, hogy például Papp Károly, aki akkor már nem közölt és nem adott senkinek, nekem mindig elküldte

a novelláját; valamilyen módon szeretett, becsült, én is szerettem, becsültem keménysége és halálraszántása miatt is.

— *Mikor ezt csináltad a Pester Lloydban, akkor még nem tudtál a koncentrációs táborokról, a leszámolásokról?*

Mindenről tudtam és nemegyszer föl voltam készülve rá, hogy: na most kész. Például mikor bevonultak a németek. Azt hiszem: valami módon nyilván szükség volt rám, túl kellett élnem. Mikor a németek megszálltak minket, akkor Otlikkal az élen körülbelül öten a vezérkarból, akik szabadon maradtunk, megszüntették a munkát.

— *Milyen vezérkarból?*

— Volt a lapnál egy szerkesztőségi vezérkar: hármat elfogtak azonnal, szegény Kecskeméti Györgyöt és más zsidókat; de voltunk öten árják, akik — miután letették a munkát, ami volt olyan kihívás, hogy szabotáznak minősíthessék — fel voltunk rá készülve, hogy értünk jönnek. Az is elég köztudomású volt, hogy sok mindenki nekem a begyűjtöttek közül jóbarátom volt.

— *Bocsáss meg, úgy tudom, hogy a legnehezebb időkben is nagyon sok embert bűjtattál a lakásodon, ez köztudott. Itt, ebben a lakásban bűjtattad őket?*

— Lehet, hogy köztudott, de én ezt nem köztudomás miatt csináltam, hanem mert csinálhattam. Nekem volt — hosszú volna elmondani a történetét — de volt egy igazi katonai igazolványom, hogy fegyverképtelen vagyok, tehát nem kell bevonulnom. Ezért tudtam szabadon mozogni. És akkor már voltaképpen nem csináltam mást; az Eötvös-kollégiumban megszűnt a tanítás; megkért az igazgatóhelyettes, hogy ne tanítsak az után az Egyedül Vagyunk-beli cikk után; jó, nem tanítok. Pester Lloyd sem volt, tehát én már egész napomat arra szentelhettem, hogy ide mentem, oda mentem, amoda mentem, és ha egyszer bejöttek volna oda a lakásomra, ott biztos hogy halomra lőnek minket, mert tele voltunk hamis papírokkal, meg egyebekkel. És bűjtatott emberekkel — volt tanítványokkal, katonaszökevényekkel, zsidókkal, kommunistákkal — akik a barátaim köréhez tartoztak; de aztán idegenek is jöttek.

— *Básti is közöttük volt.*

— Básti — Básti, ezt az egyet azért mondom el, mert ő maga is megírta. Hazaloptuk, egy darabig nálam bűjt meg; sikerült neki állást szerezni a Józsefvárosi pályaudvar széncsúszdáján. Feleségem olyan szenesember maszkot csinált neki, hogy Staud Géza nem ismert rá. Fölszaladt éppen, amikor elkészültek, s akkor feleségem azt mondta Bástinak, hogy csöngessen majd, aztán jöjjön be, mint aki szemet szállít. Be is jött, tíz percig ott tárgyalunk vele, és a Staud nem ismerte fel, holott nagyon jó barátok voltak. De át kellett vinni Pestre, mert akkor a hidakon már őrség állt. Két volt kollégista tanítványomat, akik katonaruhában voltak, beszerveztem, s azok átvitték, mint egy tróger, aki a hátán vitt egy zsákot utánuk, és igazolták. Így jutott ki a pályaudvarra; ott egyszer-egyszer föl hívtam az álnevén, kétszer meg is látogattam, hogy rendben van-e? Básti élete legfőbb alakítását produkálta: az életéért játszott.

— *Mi a te tapasztalatod, azok az emberek, akiket bűjtattál, megmentettél, hogyan viselkedtek erkölcsileg, — szerették-e hogyha valamiképpen figyelmeztette valaki vagy valami őket?*

— Kérlek, emberek voltak ezek is. Nekem ez a nagy kaland azt az élménytömeget jelentette, ami nélkül nem tudnám megírni — már említettem, hogy most dolgozom Arany János második kötetén —, ami nélkül ezt a könyvet nem tudnám megírni. Hát az emberek olyanok, amilyenek. Teljesen a konjunktúráról függött ez. Addig, amíg miniszter voltam vagy fölfelé ment a pályám, addig természetesen megőleltek, megcsókoltak az utcán. Amint ez megfordult, és kezdtem ösztöztübe kerülni, — meg nem érdemeltem, dehát ezt is el kellett viselni szépen, nyugodtan —, akkor voltak olyanok, akik ha véletlenül egy utcán mentünk, átmentek a másik oldalra, hogy ne kelljen velem találkozniok.

— *Még ne ugorjunk abba az időbe, amikor Keresztúrnak nem volt ajánlatos visszaköszönni. Szerintem sokkal veszélyesebb szakadék az, ami előtte volt. Jó volna, ha elmondanád, hogy lettél miniszter. Ezt se mondhatod ki; én mondom ki, hogy mindenki tudja rólad; nagyon szerényen viselkedtél.*

— Valóban ez volt életem harmadik (harmadik?) nagy válsága. Eszem ágában sem volt, hogy miniszter legyek, soha életemben nem érdekelt a hatalom, illetőleg érdekelt mint jelenség, de nem mint közeg. Mikor előtárorogtunk a romok alól, Budán laktunk. Pestre átmelve, az én pihenőállomásom a Parasztpárt székháza volt, a Drexler palotában az Operával szemben, mert ott mindig találkoztam barátaimmal, Illyés Gyulával, Bibó Istvánnal, Kovács Imrével, Erdei Ferencével, Veres Péterrel. Egy alkalommal odajött hozzánk egy volt tanító, volt költő, akit a Parasztpárt kiküldött az Írószövetség igazolóbizottságába, nyögött, hogy semmi tekintélye nincs, hogy baj van, mert Kodolányit majdnem átadták a Népbírósnak, és a következő vádlott Szabó Lőrinc lesz, s ő nem tudja... Hozzá kell fűznöm, hogy Szabó Lőrincnek egy félévvel ezelőtt azt mondtam — elég pocsekül viselkedett —, hogy: Lőrinc, nem foglak levágni a kötélről. Aztán felhívott azon a nevezetes karácsony estén, amikor bezárult a gyűrű, és egy óráig magyarázta a bizonyítványát, végül letettem, mondtam, akkor sem foglak levágni. S Szabó Lőrinc kedvéért léptem be a Parasztpártba.

— *Hogy megvédhessed.*

— Tehát így kerültem a Parasztpártba. S akkor kezdődtek a koalíciós tárgyalások; közben már Mindszenty lett a hercegprimás. Úgy alakult a helyzet, hogy engem elfogadott Mindszenty is és a koalíció is miniszterként. És Illyés Gyula eljött hozzám és meggyőződött, hogy ezt el kell fogadnom. Főként azzal érvelt, hogy ez óriási feladat, te vagy az egyetlen, aki az egész területet ismeri. Ebben igaza volt. Amellett világeletemben az volt az alapvető szenvedélyem, hogy pedagógus legyek, a szépség hasznát szolgáljam. Elvállaltam a feladatot, két kikötéssel. Bementem a parasztpárt vezetőségi tanácskozására és azt mondtam, nézzétek, én a parasztpárt tagja vagyok, becsülettel és meggyőződéssel, a vállalkozásban való hittel, de nehogy a hátam mögött mondjátok, én megmondom, hogy dunántúli dzsentri úrigyerek vagyok. Én nem vagyok népi-fi, nem vagyok paraszt származású. A másik pedig az, hogy én csak szakminiszterként vállalom ezt a dolgot, tehát a politikai felelősséget nem, mert nem vagyok politikus; és a párt utasítására sem fogok végrehajtani olyasmit, ami a lelkiismeretemmel és szakértelmemmel nem vág össze. Ezt elfogadták.

— *Hányban?*

— Negyvenötben. Abból indultam ki — most már tudom, hogy nem egészen helyesen — de abból indultam ki, hogy ha én mint szakember vállaltam a feladatot, a legfontosabb posztokra igyekszem szakembert tenni. Itt ütköztem aztán egyre erősebben össze a különféle pártérdekekkel. Ha fontos dolgokban azonnal dönteni kellett volna, akkor előbb várni kellett arra, hogy mit fog hozzá szólni egy ilyen koalíciós tárgyalás; szóval ezek már nagyon megkötötték a kezemet; ez volt az egyik ok, ami arra késztetett aztán, hogy visszalépjek.

— *Van valami pregnáns emléked arról, hogy mi kényszerített konkrétan rá, hogy visszalépj?*

— Konkrétan nem kényszerített semmi. Egy nagy emlékem mégis van. Nagyon fontosnak tartottam az általános iskolák megteremtését, mert ez alapfeltétele volt a közoktatási reformnak. Annak, hogy egy egységes nemzeti műveltség alapjait legalább valahol lerakjuk. Ezt nem lehetett másképp megcsinálni, csak állami egységben. Ennek következtében összeütközésbe kellett kerülnöm az egyházi iskolák főhatóságaival. Én erre kidolgoztam egy értelmes, józan megoldást, amit a kommunista párt is elfogadott volna. Egy ember volt, aki nem fogadta el, sőt tébolyult ellenjavaslattal jött, olyan tébolyulttal, ami egyszerűen elnémitott: Mindszenty. Tehát láttam, hogy az összezapás elkerülhetetlen. Mindszenty kezét két évig én tartottam vissza, hogy már akkor ki ne robbantsa a válságot; ő egy telje-

sen obskurus, Habsburg-párti, legitimista-feudális politikát kívánt folytatni; s látam, hogy vele nem lehet zöldágra vergődni. Ez volt az egyik döntő kérdés.

— A másik az, hogy szívem édes gyermeke volt még Eötvös-kollégista koromban, korai szociográfiai kutatásaim és faluban való felnövekedésem korában a népi kollégiumok eszméje. Nem tudtam egyetérteni azzal, hogy a népi kollégiumokból egyfajta pártiskola legyen; ezen Rajkkal meglehetősen élesen össze is vitatkoztunk; néhány kérdésben — hogy is mondjam — nem egészen korrektül viselkedett, és beláttam, hogy ez a másik kérdés lesz, amit nem fogok tudni megoldani, mert ez ismét csak nagy politikai kérdés. Aztán jött még egy pár olyan feladat, aminek végrehajtását nem tudtam vállalni. A végső döntés akkor következett be, amikor a Parasztpárt nagy kongresszusa volt. Két napig tartott. Rettenő feszültségben játszódott le az egész; Veres Péter sirvafakadt az idegfeszültségtől. Én az egészet egy szó nélkül végigültem, és aztán mikor engem jelöltek ki, hogy legyek továbbra is a miniszter, ezt megköszöntem és akkor az ottlévő többség jóformán vállára emelt és kiabáltak és éljeneztek. Utána hazamentem és azt mondtam a feleségemnek, most van itt a pillanat, hogy beadom a lemondásomat; s másnap megírtam a levelet Veres Péternek, hogy mindent megköszönve, úgy látom, nincs tovább mód munkám folytatására.

— *Nagyon meglepett a siker?*

— Volt egy pár zajos sikerem, de soha életemben nem tudott elcsábítani; adja Isten, hogy ezután se tudjon; szeretek előre kitérni. Ha megkaptam egy-egy díjat, azt mindig olyasmire használtam, amit adósságnak éreztem. Megkaptam a József Attila-díjat, hazavittem, letettem a feleségem elé — és megállapodtunk, hogy apámnak állítok belőle sírkövet. Megkaptam az Állami Díjat; mit csináljak vele, mostmár egyedül? Alapítok Zalaegerszegen, egykori gimnáziumomban egy-egy vándordíjat, hozzá kis alapítványt, kiegészítem a duplájára kétszer: kettőnk emlékezetére. Már csak azért is, hogy saját magam előtt is a helyére tegyem ezeket az elismeréseket. Nem vagyok hajlandó változtatni egyszerű életemen.

— *Vagyis a latinos kultúrából is jöhetett egyféle etikai magatartás, bölcsesség; — talán Ciceróval történt meg, hogy Rómában megkérdezték tőle, miért nincs még Cicerónak szobra Rómában? Erre azt felelte: jobb, ha az emberek azt kérdezik, hogy miért nincs, mint ha azt kérdeznék, miért van.*

— Így van, pontosan. Egyébként ha már mintaképek és antikvitás: nekem gyerekkoromban Cincinnatus imponált rettentően, aki elment, rendet csinált, aztán hazament szántani, s amikor baj volt, akkor megint érte mentek, megint rendet csinált, és hazament szántani.

— *Az alatt az idő alatt, amíg közügyekkel foglalkoztál, csempészárúként vitted-e Aranyt s a többiket? De szeretném, hogyha arra is válaszolnál: mi mentett át téged; ha mentetted mindezeket, mentettek-e ezek téged?*

— ... Igen: mentettek, akiket mentettem. Hogy Aranynál maradjunk: miniszter koromban egyszer csak jön hozzám egy előterjesztés: Gál Gábor, Romániában, azt kívánja, és ennek úgy látszik eleget is fognak tenni, hogy Arany Jánost ki kell zárni az iskolából, mert osztályáruló volt. Tehát a magyar iskolákból is zárjuk ki Arany Jánost. Hát erre nagyon dühbe jöttem. Tudtam, hogy a harag nem segít ilyen esetben; elmentem Révaihoz, akinek akkor már döntő szava volt. Azt mondtam neki, hogy nézd, ha ezt erőltetitek, én ezért nem vállalom a felelősséget. És nem hiszem, hogy a Magyar Kommunista Párt is vállalhatja Arany János kizárását a magyar iskolákból. Révai erre szokása szerint káromkodott egy jó keserűt és intézkedett. Hogy ezeknek mit köszönhetek? Azt például, hogy elkerültem a Széchényi Könyvtárba.

— *Ez hányban volt?*

— Ötvenben. Ortutayval megállapodtunk, hogy a Széchényi Könyvtárba megyek, a kéziratárba; csak később lettem ott főosztályvezető; semmiféle vezetőállást nem fogadtam el, mert nem éreztem magam rájuk alkalmasnak. A Széchényi

nyiben kedvesen fogadtak, egy sor igen derék embert ismertem meg, és nagyon sok szép, érdekes, okos, jó munkát végeztem. Egyrészt visszakérültem saját területemre, tehát kéziratokkal és egyebekkel foglalkoztam; kedves tanítványommal együtt kiadtuk Batsányi műveinek kritikai kiadását, ami izgalmas, nagy és rendkívül sokágú munka volt, aztán rám maradt Arany János kritikai kiadásának szerkesztése, aztán rengeteg kiállítást csináltam, ami igen nagy pedagógiai munka is volt.

— *Nem beszélnél valamit írói munkásságodról, tehát köteteidről; mert köteteid sora jelent meg; Arany Jánosról jelent meg köteted, többször is, azonkívül A szépség haszna címmel tanulmánykötetedet, nemrégiben adtad ki Örökség címmel egy kötetedet, magyar írók arcképeit. Ezeket mikor írtad?*

— Ha összeszedném a tanulmányaimat, bírálataimat, kisesszéimet, azt hiszem, úgy húsz kötetre valót össze lehetne gereblyézni különféle folyóiratokból.

— *És miért nem teszed?*

— Más dolgom van; túl sok vesződséggel is járna egyrészt, mert azért, ha valamit újra kézbeveszek, mindig az az érzésem, hogy meg kell még egy kicsit igazítani; az pedig, hogy összesöpörjek mindent, hogy pénzét kapjak érte, hogy minden évben legyen egy kötetem, nem érdekel. Azonkívül van három-négy olyan nagy feladat, amit helyettem más nem fog tudni megoldani, ezt kellene megcsinálnom; be kellene végre már fejeznem az Arany-monográfia második felét, de keresztbe fekszik mindenféle más egyéb, sok minden olyan dolog, ami kötelező, érdekel. Egy csomó vers; most fog megjelenni egy verseskötetem, mert azért valahogy föltört ez a költői ér és nem hagyja magát eldugaszolni.

— *Szemérmes vagy, erről eddig nem beszéltél. A „Dunántúli hexameterek”-kötet 1946-tól 1956-ig írott verseidet tartalmazza és 1956-ban jelent meg.*

— Az is olyan feladat volt, ami valóban csak az enyém; más nem tudta volna megcsinálni; az ár ellen úsztam. Az egyik versért, ami előbb, 48 körül megjelent, nagyon ki is kaptam. Összeszidtak, hogy én a tikkasztó nyárról írok verset, és ez csak a nyárról szól, arról, hogy milyen a gyümölcs és hogy a madarak hogy viselkednek, és nem írom meg azt, hogy ez a népgazdaságnak mit fog jelenteni. Persze, nem ezt éreztem feladatomnak. Ez egy olyan versciklus, amelyben mindaz, amit te az előbb latin, pannon hagyománynak neveztl, valamilyen, majdnem hogy epigrammatikus tömörséggel van előadva, és pedig egy olyan korszakban, amikor a lazaság, a szabadvers, a modernizmus kezdett megint divatbajönni, csak azért is olyan legkeményebbre kikalapált, tiszta magyar hexameterekben, amelyek nemcsak tartalmasak, hanem mondhatók is, érthetők is, a magyar dikciónak is megfelelők; tehát nem volt az könnyű dolog. Babits idézte sokszor azt a görög mondást, hogy ami szép, az nehéz. Azt gondolom: a hasznos is nehéz; ez nem egy pillanat-hasznú könyv volt; lassan érett, mint a jó bor, idő kellett hozzá, türelem, kitartás, mindig megújuló élmények.

— *Ez nagyon nagy figyelmet keltett 1956-ban, és azt hiszem, éppen azért keltett nagy figyelmet, mert makulátlan volt formailag. Nekem ma is, most újraolvasva, „Rendületlenül” című versed is magában foglalja mindazt, amit az első versed, amit beszélgetésünk elején felolvastál.*

— Bennem él egy nagy vágy, ha tetszik: feladatvállalás vagy kötelesség-tudás, hogy a magyar szellemi-történelmi azonosságot megmérjem, a magyar azonosságot hordozó ősoket megidézzem egy-egy versben. Hogy feltűnést nem keltett, legalábbis a kritikai berkekben nem: okát egyik kritikusom akkor így fogalmazta meg, már kritikájának címében: „Elkészt hexameterek”. Hogy már régen túl vagyunk ezen az egészen. De hát ez nem baj; érzésem szerint fontos kis költeményciklus ez a „Dunántúli hexameterek”, egypár darabjának hangulatai, emberei olyan világ hordozói, amelyik elsüllyed ugyan, de ott van fölötte az a bizonyos örök mennyboltozat. Egyfajta versépítkezés alakult ki benne, ami meglepő módon újra meg újra felbukkan. Van egy Énekek című ciklusa az „Égő türelem”

című kötetemnek — múltkor egyszer véletlenül átlapoztam és rájöttem arra, hogy ha ezeket hexameterekbe foglalnám, akkor nyugodtan bele lehetne őket tenni a Dunántúli hexameterekbe.

— *Ezek a versek, úgy érzem, azért maradandók, mert jól megcsinált versek. Thomas Mann mondta, hogy ha valami jól meg van csinálva, akkor az valamiképpen értéket képvisel és nagyobb a valószínűség a megmaradására. Ezeket a verseket, általában a verseidet el kell olvasni, mindegyikében azt hiszem, arra a háttérre érezhet rá az olvasó, amiről beszéltünk: az életedre. Minden vers egy kicsit ars poetica, és minden sorközében benne az életed. Most, hogy ennyit beszélgettünk, most kezdem egy kicsit itthon, vagy otthon érezni magam, bocsáss meg, az írószobádban.*

— Én nagyon mélyen gyökerezem abban a tájban, amelyikben születtem.

— *És egy hasonló tájat választottál ki itt, Pest mellett.*

— Véletlenül majdnem olyan; lehetne nyugodtan a párja annak a zalaegerszegi „hegy”-nek, amelyiken — kis dombocskán — apám csinálta meg mintagazdaságát és amelyiken minden erőmmel sikerült létrehoznom édesapám emlékművét: az otthont. Egykori prэшházát, illetőleg nyaralóházát, amiben én is születtem, Zalaegerszeg városa nagyon szépen rendbehozatta, és abban most a történelmi Zala megye kis emlékkiállításával díszített alkotóház van. Rettentő boldog voltam, mikor felavathattuk az idén. Ugyanolyan boldog voltam, mikor meglátogathattam anyai ágon lévő őseimnek a házat Nemesgulácson, amelyik most óvoda, élet van benn, gazdag, eleven élet. Tehát: amilyen mértékig legyökereztem, nem tudom s nem is akarom elszakítani gyökereimet, ugyanannyira kalandos elme is maradtam, mert valóban minden műveltségbeli, szellemi, technikai, technológiai újítás, az egész új természettudomány rendkívüli mértékben érdekel.

— *Sok mindent akartam volna még kérdezni, olyanokat, amit főlöszleges megkérdezni, mert kérdezetlenül is válaszoltál. Menekültél a nem neked való hivataltól? Hát először is nem menekültél, aztán mégis elmenekültél, de azért füstbe ment függetlenségi vágyaidról is mondhatnál egyet s mászt.*

— Egyet mondom: azt, hogy igyekeztem mindvégig saját magamhoz hű lenni. Ez látszatra üres szó, mert mi az a valami, amihez hű vagyok, ha saját magamhoz? Egy gyilkos is hű saját magához, hogyha gyilkosságot követ el. Én közelebb-ről ahhoz az ép emberséghez, amiről már itt beszéltünk, amit magammal hoztam, ahhoz igyekeztem hű lenni. Ezért az egész élethelyzetemet meghatározza az, hogy jobbról is, balról is kaptam én pofont, de az igazaktól elismerést is.

— *Engedd meg, hogy — megint valamiféle párhuzamot sejtve Arannyal — megkérdezzem: megszeretted-e magadnak azt az „egy kis független nyugalmat”?*

— Ha valamiben rokon vagyok Arannyal, abban hogy ő akkor tudott igazán megszólalni és jelentőset mondani, ha úgy érezte, hogy a mandátumának tesz eleget. Tehát egyfajta megbízásnak, egyfajta nemzeti feladatnak, amit népe, nemzete rótt rá és kívánt meg tőle. Én is valahogy azt érzem, hogy valami szolgálatot teljesítek — utálom ezt a szót, mert annyiszor visszaélnék vele —, az ad értelmet az életemnek, hogy valamilyen közösséget szolgálhatok, nem egy kis közösséget, nem egy pártot, nem egy kotériát, nem egy klikket; életemben nem voltam ilyennek a tagja; mondtam, hogy a parasztpártba is hogy kerültem be. Azt a közösséget, amit úgy neveznek, hogy magyar nép, nemzet, beleértve az egész magyarságot, vállalva a rettenetesen véres, kudarcokkal, győzelmekkel és óriási erőfeszítésekkel teli helytállást és hűséget kívánó hazai történelemmel való azonosságot is.

UITZ MÚZEUM PÉCSETT

Az idei múzeumi és műemléki hónap kiemelkedő eseménye, hogy a kulturális kormányzat támogatásával, a pécsi Janus Pannonius Múzeum, a Magyar Nemzeti Galéria, a Baranya megyei Tanács és sok más szervezet közös áldozatvállalásának eredményeképpen megnyilhat az Uitz Béla életművét bemutató állandó kiállítás Pécsen. Amikor a művész 10 évvel ezelőtt az emigrációból hazatérve a város nevezetességeivel ismerkedett, a Káptalan utcában járva nem gondolhatta, hogy életművének átfogó bemutatója e műemlékházak egyikében talál majd méltó helyére. E házban, amely a középkor óta az építészeti stílusok megannyi változását átélte és megőrizte, most egy nagyszerű 20. századi forradalmi alkotó képei kaptak helyet: Uitz Bélának néhány színnel is gazdag, önálló képi világot formáló rajzai, már korábban híressé vált cinkkarcai, monumentális tervei, és falikép hatásával is felérő 1919-es plakátja.

Ez az első olyan magyarországi bemutató, ahol a művész legkorábbi, az 1910-es években itthon készült műveitől kezdve az emigráció változatos útjain nyomon kísérhetjük alkotópályáját.

Az első világháború idején születtek erőteljes szén- és tusrajzai. A lány festőiséget rövid idő alatt fekete-fehér kontrasztos formák váltották fel. Az érzelem és az erő, a kifejezés mélysége és a monumentalitás az 1910-es években már sajátossága művészetének. Mintha önmagát jellemezte volna, amikor a háborúban elesett művésztársáról írt: „Azok közé a fiatalok közé tartozott, akik őszinte új-keresésükben sohasem tévesztették össze a kifejezéshez segítő eszközt a művészi céllal. Karakteres, férfias, emberien meleg volt. Nem szimbolikus festő, de nagyon tudatos konstruáló, s munkáiban nagyon sok volt az expresszionisztikus és kubisztikus érték.”

Uitz Béla a magyar szocialista avantgarde kirobbanó művészegyénisége. A Kassák Lajos köré csoportosult antimilitarista, progresszív írók és művészek körébe tartozott, a TETT, majd ennek betiltása után a MA című folyóirat alkotói gárdájába. A szakmai tudás, a művészi hagyománytisztelet élete végéig párosult benne saját korához szóló forrongó lelkesedéssel, ember-alkotói tenniakarással.

Így válhatott Uitz Béla a proletárnézőpontú magyar aktivisták legpregnansabb képzőművésze. A valóság empirikus-naturalisztikus leképezése nem elégítette ki. Ember- és társadalomformáló gondolatoktól mélyen átítatott valóság látása egyrészt az érzelmeiktől fűtött kifejező erő fokozására, másrészt a világban és a művészetben új konstruktív képépítésre ösztönözte. Lemondva a hagyományos festői olajvászon megoldásokról, a gondolat szárnyalását gyorsabban követő és közvetítő grafika, a fehér lap kínálta művészi lehetőségek vonzották végleg magukhoz.

Mikor Adyékkel együtt 1918-ban az új nemzeti létért, az egész emberiség ügyében írt alá egy dekrétumot, már egyenes volt az út a Tanácsköztársaság idején kibontakozó sokoldalú tevékenységéhez. Művészileg érett, politikailag elkötelezett művészként látott munkához 1919-ben. Itt a Múzeumban is kiemelkedő helyen szereplő toborzó plakátján kívül szavakkal és





tettekkel egyaránt küzdött az új proletár kultúráért. Tehetséges ifjú munkásokat tömörített újtípusú képzőművészeti iskolájába, nagyméretű dekorációt készített május 1-re az új agitációs művészet jegyében, s megkezdte élete végéig legkedvesebb feladatai közt számontartott monumentális murális terveinek elkészítését a Parlament részére. Bár ezek a falképek a Tanácsköztársaság bukása miatt sohasem készülhettek el, s vázlateik végigjárták a művésszel az emigráció viharos útját, most mégis abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy itt bemutatathatjuk az új életet építők és az új világot megszületetni segítők szimbolikus, monumentális, uitz megformálásait.

Uitz Béla ilyen feladatokról álmodott emigrációjának fél évszázada alatt. Valódi, igaz proletárművészetet akart csinálni. 1921-es moszkvai tartózkodása idején végleg a Kommunista Párthoz kötelezte el művészetét, s élénken reagált a fiatal szovjet avantgarde-ra, mely az új világhoz új művészi formát kívánt teremteni. Vonzotta a rend, a művészet immanens kifejező elemeinek, a vonalnak, a színeknek, a sík-geometriai formáknak, a kompozíciós ritmusnak és a fakturális hatásoknak keresése. Az orosz sík-konstruktivista törekvések nyomán született „Analízisei” a Kassák Lajos körüli bécsi MA kör absztrakt, társadalmi-politikai lehetőségek híján papírra álmodott képarchitektúráival egy ideig összecseengtek.

Uitz 1923-ban megalkotta a magyar szocialista grafika első, nagy nemzetközi eredményét, az itt is kiemelt helyen szereplő General Ludd sorozatot. Az angol gépromboló-mozgalom történetét harcos, forradalmár egyéniségével, 1919-es tapasztalataival, valamint új formai eredmények alapján fogalmazta meg.

Tehetségének sokoldalú gazdagságáról, kritikai írásairól, agitativ művészi tevékenységéről, párizsi, moszkvai munkáiról, felsőfokú oktatási gyakorlatáról, szovjet demonstrációk, parkok tervezéséről és nemzetközi művészetszervező tevékenységéről, monumentális munkáiról a freskók helyhezköttöttsége miatt hozzánk, itthon csak a dokumentumok szólhatnak. Az itt látható anyagban a nézők az életmű képzőművészeti kulcsát kaphatják kezükbe, s olyan alkotásokkal találkozhatnak, melyek nélkül a 20. századi progresszív magyar képzőművészet szegényebb lenne.

Most, az 1918–19-es forradalmak 60. évfordulójának küszöbén emlékezetünkbe idézzük azt a csodálatos nemzedéket, amellyel Uitz Béla együtt akart és egy rövid percre tudott is valami nagyot tenni az emberiség, s benne a magyarság sorsának előmozdításáért. Uitz neve a történelemkönyvnek ugyanazon a lapján szerepel, amelyen Károlyi Mihályé, Kun Béláé, Landler Jenőé, Lukács Györgyé, Ady Endréé, Babits Mihályé, Móricz Zsigmondé, Bartók Béláé, Kodály Zoltáné, Medgyessy Ferencé. Ennek a nemzedéknek a példátlan szellemi képességei, értékei, energiái később, a legsúlyosabb történelmi viszontagságok közben sem mentek veszendőbe. Jó bizonyosság erre a ma nyíló kiállítás is. De az együttes cselekvésnek az a felejthetetlen történelmi pillanata, amely megadatott számukra 18–19-ben, nem adatott meg nekik többé így együtt soha. Ez is magyar sors, és ezért magyar sors az Uitz Béláé is.

Ennek a nagy nemzedéknek az eszményei egy nagy és sötét történelmi szakadék után a felszabadulással támadt fel újra, de már egy más nemzedék szervezésében váltak valósággá. A 18–19-es nemzedék sok tagja szerencsére még részt vehetett ebben az újabb és sikeres vállalkozásban is.

Helyénvaló és természetes, hogy századunk egyik kiemelkedő, haladó művésze beköltözik műveivel az évszázadok kultúráját és sok-sok generáció

keze nyomát magán viselő szép műemléképületbe. Jelképesnek is tekinthetjük ezt az együttlétet, amely azt jelzi, hogy szocialista kultúránkban régmúlt, közelebbi múlt és a jelen értékei jól megférnek együtt, egymást erősítve szolgálják a ma emberének felemelkedését.

Az új múzeumépület magán viseli a többszöri átalakítás nyomait. Eredetileg a 14. században épült, s már a középkor végén átalakították, bővítették. A törökkori, majd a barokk hozzáépítések alapvetően megváltoztatták eredeti jellegét. Utoljára az 1920-as években építették újjá. Ekkor a korábbi építési szakaszok eredményei nagyrészt megsemmisültek.

A mostani helyreállítás alkalmával, a maradványokat gondos kutatómunkával feltárták, s ennek eredményeként három középkori ablak, két ajtó és egy kápolna-diadalív rekonstrukcióját elvégezték. Különösen azért fontos ez, mert Pécs műemlékei között a 14. századi építkezések közül alig maradt fenn valami. Jószerint ez az épület ma Pécs egyetlen, gazdag gótikus műformákat őrző középkori épülete.

Örülünk az Országos Műemléki Felügyelőség gondos, szép helyreállító munkájának. Elismeréssel kell szólnunk G. Sándor Mária és munkatársai kutatásairól, a helyreállítást tervező Sch. Pusztai Ilona munkájáról.

Dicséret és a legnagyobb elismerés illeti Pécs és Baranya megye vezetőit, kulturális életének irányítóit, a város és a megye lakóit azért az áldozatvállalásért, amelynek eredményével, ezzel a gazdag és szép múzeummal megajándékozták az országot.

(Elhangzott 1978. október 6-án)



BARANYA MEGYEI TÁRLAT

Egy gyűjteményes kiállítás voltaképpen furcsa jelenség. Olyan kórus, melynek mindegyik tagja a maga nótáját fújja, s mégis harmóniát remélünk és várunk tőle. Lehetőséges-e ez és hogyan? A zenében semmiképpen. A képzőművészetben másként van. A zenei kórusban a különböző dallamok egy időben szólalnak meg, egy képzőművészeti kiállításon viszont egymás után. Olyan ütemben, amilyenben a néző megáll a művek előtt. S ezek az egymást követő dallamok végül a nézőben igenis összeállhatnak harmóniává. A halk, a harsogó, a nyugodt s a zaklatott, a békés és az izgató, a sima és a darabos, a hagyományos és a kísérletező melódiák egyaránt megtalálhatják helyüket a nagy összhangban.

Különös módon annál inkább, minél határozottabb, sajátosabb, önállóbb az egyéni hang.

Mindezzel együtt jár az is, hogy egy kollektív kiállítás kényszerűen kicsit a névtelenség felé tolja el résztvevőit. Közösségi megnyilatkozás nemcsak formálisan, hanem tartalmilag is.

Ugyanakkor éppen ezáltal minden mű kap is valamit. A más-más esztétikai élmények a nézők fogékonyságát, asszociációs érzékenységét rendkívüli módon megnövelik, s ezeket magukkal viszik az újabb és újabb művek elé.

De van az efféle kiállításoknak gyakorlatibb hasznuk és értelmük is.

Jó tájékoztatások arról, hogyan is áll egy-egy időszakban valamelyik tájegység – a mi esetünkben Baranya és Pécs – képzőművészeti és iparművészeti ügye. A művészek számára viszont tanulságos és megtermékenyítő tapasztalatcserék. Mert noha „földiek”, a dolog természeténél fogva nehezebben kísérhetik figyelemmel egymás munkásságát, mint például az írók.

Talán némely kiállított mű ellenérzéseket támaszt, esetleg tagadásra ingerel. A művészet története – akár az emberiségé – igen-igen ritkán volt békességes csónakázó tó. Ha száz vagy ötszáz évre visszatekintünk, a nagy hullámvázok már nem láthatók. De ha csak kicsit közelebb lépünk egy-egy korszak művészeti életéhez, a mozgás megerősödik, fülünkben fölébred a zaj. Az utolsó száz évben szinte folyamatosan magas volt a zajszint.

Irigyelni kell-e ezért a nyugalmasabb korokat? Nem hinném. A művészet az emberiség közösségi életének egyik megnyilatkozási területe csupán. Fájdalmas örömmel tudjuk, hogy ebben az utolsó évszázadban mekkora tragédiák és mekkora diadalok jegyezték az emberiség történetét. Hogyan is maradhatott volna ki belőlük a kor lényegét makacsul megismerni és kimondani törekvő művészet?

Közhely továbbá, hogy az igazi művészet sohasem azért jön, hogy betöltse a törvényeket, hanem, hogy megváltoztassa őket. Vagy ha azért, hogy betöltse, akkor azokat a törvényeket, amiket még csak kevesen hallanak. Az igazi művészet még híveivel, sőt rajongóival szemben is szigorú. Vitatkozik, hadakozik velük. Nem tűri a tunyaságot sem szellemiekben, sem erkölcsiekben. Úgy ajándékoz, hogy meggyötör – gyakran elég kegyetlenül. Helyes, ha a szokatlan alkotások előtt ilyesmikre is gondolunk.

Mit értékelek én főként ebben a kiállításban?

Mindenekelőtt a rendkívüli komolyságot, felelősségérzetet. Még az irónikus vagy könnyedebb felfogású művekben is.

Szorosan kötődik ehhez az alkotói igényesség. Örömmel tapasztalom a kísérletezés bátorságának jelenlétét is, egészen a legújabb irányzatokig terjedően.

A kiállítás összképe elkerülhetetlenül fölveti a képzőművészet esztétikai alapproblémáit. Kényszerít a legvégső fogalmi redukcióra, amit Martyn Ferenc valahogy így mond: a képzőművészeti alkotás „vizuális viszonylatok egyensúlya”. Tehát végül is: látvány és látni tanító tárgy. Méghozzá új módon és új jelenségeket tanít látni és meglátni. Ha valami, akkor ez ennek a kiállításnak egyik legfőbb érdeme.

S ezt nyilván csak részben magyarázza az, hogy a 46 művészből 27 negyven év alatti. A kísérletezésből az idősebb generáció sem marad ki.

És a couleur locale? A helyi szín? Igen, fölfedezhető a helyi szín is. De nem okvetlenül a tematikai kötődésben a megye és a város világához. Bár ebben is. Azonban még inkább a felsorolt művészi-emberi erényekben. S megvallom, ezt többre tartom, mintha *csak* egy-egy tájrészlet, életkép, arc utalna a lokálisra. S itt érzem végső soron a bevezetőben említett harmónia alapját is.

Kicsit jelképesnek érzem, de hön szeretném, ha jelképnél több is lenne, hogy ezt a kiállítást író nyitja meg. Pécssett a 40-es évek elején – boldogult ifjúkoromban – élénk művészeti élet folyt. S a művészek valamiféle termékeny szimbiózisban éltek. Találkozásaink, az egymás munkáival való ismerkedések, viták s baráti beszélgetések közöttünk napirenden voltak. Ezzel az ihlető hatások is egymásra. Csak egyetlen tényre utalok. Weöres Sándor, aki akkoriban itt élt Pécssett, éppen egy legutóbbi látogatása során mondta el, hogy Martyn Ferenc művészetének megismerése egészen más irányba terelte költészetét. A pécsi művészársadalom nyitott volt a világ felé is. Martyn Ferenc Párizsból hozta a friss híreket, Takács Jenő zeneszerző és zongoraművész, a zeneiskola akkori igazgatója a világ más tájairól. Itt működött az olasz Piovesan Sirio hegedűművész is, aki mellesleg kitűnő festő is volt. Nem hiányoztak állandó társaságunkból a színészek, építőművészek, s egyebek sem.

Az idők változtak. Nyilván üres és hiábavaló nosztalgia lenne visszakívánni a elmúltat. De belőle a hasznosat, a jót, a termékenyet annál inkább meg kéne tanulnunk. Már csak azért is, mert a lényeg megmaradt; a folyamatosság, lám, a képzőművészetben is él, mint ahogy nyilvánvalóan az irodalomban s a többi művészeti ágban is, és változatlanul nyitva állnak az ablakok a világra.

A művészetek valahol a mélyben, gyökereikben találkoznak. Üdvös lenne, ha ez az igazság a művészek mindennapjaiban is újra testet öltene.

Élni nehéz feladat. Az igazi művészet a jószándékú tudománnyal együtt az embert ebben a feladatában segíti.

Tisztelegjünk művészeink segítőkészsége előtt, köszönjük meg ennek a dicséretesen új életre keltett rendezvénysorozatnak keretében bemutatott műveiket, közeledjünk hozzájuk érzékenyen, nyitott szívvel, s kicsit legyünk büszkéek is rá, hogy ennyire gazdagok vagyunk.

(A Képzőművészeti Világhét alkalmával rendezett Baranya megyei kollektív tárlat megnyitójaként hangzott el Pécssett szeptember 17-én.)

Nyelvtani ősz

Az üres almafák most
dühöt érlelnek háborút teremnek:
kőgolyó-gyümölcsökként
zuditják le
a szelet ágaikról –

Fut az ég
üvegén
véres repedés
tíz,
a téboly tíz körme karistol!

Ragok
jelek
képzők özönlenek
lecsattant nyelvtani lombok
illeszthetetlen izületek
Toldalék nélkül mered föl a szótő
SZERET-

Tavaszi szél

az ágon
fecskék rügyei
kibomlanak surrogva
szállva

ennek a fának
ma
a röptükkel kicsattant
szélrózsa lesz a virága
kedvesem arcát is
– szellő a pitypang-bóbitát –
mosolygás bolyhai röpitik
teremni négy égtáj iránt

tekinteted déli lankáin
töndökölve nyüzsög a tű
s a fákból a harkály
minden furakvó férget kiránt

Fölismerés

*egy gyertyaláng
lándzsalevél-
lenyomata
a köszén-éjszakában*

*nem is az éj
a gyertya*

*nem a gyertya
a láng*

*nem is a láng
a fénykör*

*feltuvalkodó nevesincs-üresség
korommal glóriásan*

*utcalámpák alatt
éjjel a hóhullásban*

*billegő árny-körökben
a kopár kavargásban*

*a talppontjából kifordult jelenben
az egyensúlyát nem lelő múlásban*

imbolygó árnyam akármerre lássam

*huholva körmeim téhér
tagy-holdjaiba dermedek*

*én nem vagyok
idevalósi
errefelé
senkit sem ismerek*

Zöld hóesés keringel

*Miklós Lébény fölött zöld hóesés keringel
lánycomberdőt pucéran idéz Nakonxipánt
fellegek zsírja pattog izzó napserpenyőben
éhes kiskölkök álma sül a húsvéti tánk*

*Küszöbön ül a vándor tenyerén szöcske polkáz
játsszunk papásmamást Mézes Annuska hívja
billegő meggytagallyról rigó szólítja néven
visszhangja zöng fülemben Pistika Piska Pista*

Varázsige

*galagonya som berkenye
kölyökkorom zöld édene*

*csillag-vércseppek bársonya
berkenye som galagonya*

*halálomig bennem susog
madarat termő ágakok*

*s mint varázsigt mormolom
berkenye galagonya som*

VÁZLAT LUKÁCS GYÖRGY ADY-KÉPÉRŐL

„Ady után és Ady mellett igazságtalanság bárki másról beszélni...” – írta Lukács György 1909-ben.¹ Ötvennégy évvel később megjelent nagy esztétikai szintézisében több mint hétszáz író, művész és tudós műveire hivatkozott, de a csaknem ezerhatszáz oldalas munkában Ady Endre nevét egyszer sem említette meg. Mi történt ez alatt az ötvennégy év alatt? Két feltevést kell mindjárt előljáróban eloszlaltunk. Az egyik az, hogy *Az esztétikum sajátosságának* magas légkörében és általános fogalmazásában nem szerepelhetett a nevek között olyan nemzeti költő, mint Ady Endre. Petőfi neve ott van a könyvben. A másik feltevés, amit el kell oszlaltunk, úgy szól, hogy Lukács György Ady-élménye ellobbanó szalmaláng volt és elhamvadt a nagy szintézishez vezető nem éppen könnyű évtizedek során. Ez nem igaz. A bizonyítások és levezetések gondolatmeneteiben csakugyan nincsenek Ady költészetére támaszkodó tételek. Lukács ifjúkori Ady-élménye mégis sorsfordító volt s átjárta egész későbbi emberi magatartását, viselkedését és gondolkodását, de hogy ez a magatartás hogyan öltött testet filozófiai, esztétikai írásaiban, az a tudományos munkában szerepet játszó lélektani és erkölcsi mozzanatokban érhető tetten. Az itt következő rövid vázlatban nem vállalkozhatunk arra, hogy ezeket a lélektani és erkölcsi mozzanatokot vizsgáljuk meg különböző alkotói periódusaiban, hanem – az eddigieknél mélyebbre világító és részletesebb elemzésekig – el kell fogadnunk azt, amit ezekről ő maga írt, mindenekelőtt a *Magyar irodalom – magyar kultúra* című kötetének bevezetőjében.² Itt be kell értnünk avval a szerényebb céllal, hogy összehasonlítsuk egymással négy különböző korszakában írt Ady-tanulmányának legfőbb gondolatait. Lukács Ady-képe nem korlátozható ugyan erre a négy tanulmányra, de az elemzésnek ebből a négy tanulmányból kell kiindulnia.

Az első *Az Illés szekerén* c. kötet megjelenése után írta és eredetileg a Nyugatban szeretne volna közzétenni, Osvát Ernő azonban nem vállalkozott a publikálására, így jelent meg a Huszadik Században, 1909-ben.³ A cikk az *Új magyar líra* címet viselte és Ady verseskönyve mellett még a *Holnap* antológia második kötetéhez fűzött líraesztétikai magyarázatot. A *Holnap* első kötetéről a megelőző évben írt, ugyancsak a Huszadik Század hasábjain, s a két cikk között éppen Ady korszakos jelentőségének hangsúlyozása teremtette meg a folyamatosan előrehaladó gondolat összekötő ívét. Az első szellemtörténeti korszakát lezáró *Esztétikai kultúra* c. tanulmánykötetében azonban csak az 1909-es cikket és ennek is csak az Adyval foglalkozó fejezetét vette föl. Második Ady-tanulmánya, az *Ady, a magyar tragédia nagy éneke* harminc évvel később, 1939-ben készült, a realizmus-elmélet első korszakában. A *Blum-tézisek* vitája után, 1928 óta ekkor kapcsolódott be ismét a magyar párt ideológiai tevékenységébe s a moszkvai Új Hang hasábjain szolgálta írásaival a magyar antifasiszta népfretpolitika ügyét. A harmadik tanulmányra 1947-ben került sor, és *Ady nem alkuszik* címmel a Fórumban jelent meg.⁴ Lukács ekkor Révai mellett az MKP vezető ideológusa volt, demokrácia-elméletével az ország igazi szocialista fordulatát kívánta előmozdítani, kritikai írásainak egy része azonban a magyar irodalmi fejlődés és különösen a modern magyar irodalom türelmetlen, nem is mindig igazságos megítélése révén a dogmatikus szemlélet irányába vezetett, amelynek – uralomra jutása után – egyébként ő lett egyik első áldozata. A negyedik Ady-tanulmány⁵ 1969-ben keletkezett és Lukács utolsó nagy alkotói korszakában, az *Ontológia* periódusában tanúsította Ady-élményének nem szűnő hatását.

A négy tanulmány tehát pályájának négy különböző szakaszában született. Nem foglalkozott Adyval a *Regényelmélet*hez vezető második szellemtörténeti korszakában, a 20-as években a *Társadalom és osztályöntudat* idején, valamint az 50-es évektől az *Esztétikáig* tartó periódusában. Ezek azok a korszakok, amelyekben az Ady-élményt csak a magatartás és gondolkodásmód általános jellemvonásaiban lehet föllelni, de jelenléte, sugárzása szövetségserűen, tárgyiasan nem tanúsítható. A négy tanulmány viszont a szóbanforgó négy alkotói korszak központi gondolatköreihez tartozott s bennük Ady költészetén átvezetve legfontosabb mondanivalóit fogalmazta meg. Mielőtt azonban ezek vázlatos áttekintésébe kezdenénk, érdemes röviden kitérnünk Lukács Ady-hivatkozásaira és idézeteire.

Az első tanulmány *Az Illés szekerén* c. kötet után íródott, két versiklusra-csoportra, továbbá tizenöt versre hivatkozott, a tizenöt vers közül kilencből idézett is.⁶ A tizenöt versből nyolc *Az Illés szekerén* c. kötetben szerepelt, hat korábbi kötetekben jelent meg, egyet pedig (az *Önd vezér unokája*) folyóiratban vagy ami valószínűbb, a *Holnap* második kötetében olvashatott.⁷ A harminc évvel később írott második tanulmányban tizenegy versre hivatkozott s ebből tizet idézett.⁸ A tizenegy versből öt *Az Illés szekerén* c. kötetben jelent meg, négy a korábbi kötetekben, kettő pedig az 1909-ben napvilágot látott *Szeretném, ha szeretnének* c. verseskötnyvében. A harmadik tanulmányban négy versből olvasható idézet (az idézeteken kívül verscímeket nem is említ),⁹ egy a *Vér és aranyból*, három pedig az 1914-es *Ki látott engem?* c. kötetből. Az 1969-ben készült negyedik tanulmány egy verset említ cím szerint, a *Hunn, új legendát*, amely a *Ki látott engem?* c. kötetben jelent meg s 1913 első felében íródott. A három marxista igényű tanulmány hivatkozási köre a korai kötetekre korlátozódott s így csaknem megegyezett az első tanulmányéval, az 1947-es és az 1969-es tanulmány a *Ki látott engem?* verseivel bővítette a kört, de a *A halottak élén* és *Az utolsó hajók* versei ezekben sem tűntek föl. A hivatkozások alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy Lukács György Ady-élménye mindenekelőtt a korai kötetekhez és az első tanulmányáig megjelent versekhez kötődött. Az 1939-es tanulmány idején még mindig azok a versek álltak hozzá közel, amelyek a Király István által föltételezett négy alkotói korszakból az első kettőben, „az érzelmi forradalmiság” és a „kétmeggyőződésű forradalmiság” korszakában születtek, az 1947-es és az 1969-es tanulmányban ez a centrum elmozdult ugyan és a Király István által „plebejus népi forradalmiság”-nak nevezett korszakra került, az utolsó nagy korszak azonban ekkor sem szerepelt a tanulmányokban.

Amikor *Az Illés szekerén* megjelenése után első tanulmányát írta, hasonló lelkiállapotban élt és hasonló világnézettel dolgozott, mint az akkori Ady. Egyszerre ismerte a társadalmi változtatás parancsát és látta a változtatás lehetetlenségét. Az egyszerre kimondott igen és nem korszaka volt ez önála is. A messianikus hité, a megváltásra sóvárgása. Mint akkori legszebb írásában, átszellemült hangú és fölforrósodott *Novalis*-tanulmányában írta, úgy érezte, hogy a változást keresőknek, a jobbat váróknak „csak felfelé vezet az út, a halálos egyedüllét felé”.¹⁰ Ekkor egész lényében mélyen megrendülten találkozott a messiások küzdelmét és szenvedését vállaló és hirdető Ady lírájával. Ő is hitte, hogy az igaz ember elvérzik egy gondolaton, s ha kell, egy magasrendű szellem és erkölcs szavát egyedül képviseli a csupa gyász és fekete világban. Az első tanulmányban belülről azonosulhatott Ady megismert költészetével. A későbbi három tanulmány idején már messze került fiatakori énjétől, ezért két módon őrizhette meg eredendő Ady-élményét. Az egyik, hogy történéssz munkával feltárja Ady továbbjutását, belső fejlődését, késői lírájának nagyszerű kibontakozását, vagy, hogy számolva az irodalmi mű mindig megnyilvánuló ambiguitásával, átértelmezi a korai verseket és új elméleti tolmácsolásban szűri le már nem is Ady, hanem saját pályájának újabb és újabb tanulságait. Lukács ezt az utóbbit választotta.

1908-ban, amikor a *Holnap* első kötetéről írt,¹¹ idézett három sort a *Beszélgetés egy szekéssel* c. versből. *Míg nem jöttem, koldusok voltak, / Még sírni sem sírhattak szépen. / Én siratom magam s a népem.* Akkor úgy magyarázta Adynak azt a gondolatkörét, amelybe ez a vers is beletartozik, hogy az a magyar ember európai

jelenlétének problematikusságát veti fel, a magyar kultúrember tragikus otthontalanságát szólaltatja meg, a meddő vágyakozás és a valóság szomorú összeütközését panaszolja és Ady az első, aki ezt a siratnivaló drámát észreveszi. 1909-ben, első Ady-tanulmányában ismét idézte ugyanezt a három sort, bevezetésként ahhoz, hogy Ady költészetében nemcsak Ady személyéről van szó, hanem általában a magyar sorsról és állapotokról. Az idézet ekkor már egy messzebb tekintő, nagyobb sugarú gondolatmenetbe illeszkedett; nemcsak az európai kulturális otthontalanság, hanem az itthoni szellemi-társadalmi reménytelenség kifejezője volt. Harminc évvel később az idézett három sort tette meg tanulmánya mottójának. A tragédiát, ami miatt Ady magát s a népét siratta, ekkor egészen pontosan megnevezett társadalmi tünettel magyarázta, a feudalizmus maradványainak fennállásával és makacs védelmével. Ebben az írásában még egy sort idézett ugyanebből a versből: *Én magamért vagyok s magamnak*. „Most már tudjuk – írta –, hogy ennek a nagyon őszinte és nagyon szó szerint veendő kijelentésnek mi az igazi tartalma. Az a soha nem enyhíthető feszültség, amely Ady életének szociális tartalma és valóságos körülményei között fennállt...”¹² Ugyanezt a sort idézte az 1947-ben készült tanulmányban is. Ezúttal mint Ady „gőgös, magába zárkózott individualizmusának” dokumentumát,¹³ mint Ady ellentmondásainak bizonyítékát, mint az életmű fővonalaival szembenálló helytelen költői megnyilatkozások egyik példáját. Az 1969-es tanulmányban már nem fordult elő a *Beszélgetés egy szekfüvel* c. vers.

Ezek után tekintsük át a négy tanulmány gondolatmenetének legfőbb mozzanatait, hogy szüntelenül ható Ady-élményét és mégis változó, átalakuló Ady-képet földerítsük. Az első tanulmány, 1909-ben, a forradalom nélküli forradalmárra vetette a hangsúlyt. „Ady... elsősorban a magyar versek Adyja, a forradalom nélküli magyar forradalmárok poétája.” – írta.¹⁴ A kiindulás, a helyzetmegítélés a későbbi cikkekben is hasonló volt, Lukács forradalomtalan országnak tartotta Magyarországot, elvetélt forradalmak országának, átalakulni, megváltozni képtelen országnak. Az Ady költészetére ebből adódó következtetéseket azonban különböző korszakaiban különbözőképpen vonta le. Az 1909-es cikk érvelése úgy hangzott, hogy mivel a forradalom Magyarországon nem valóság, hanem merő vágyakozás, pusztán szellemi principium, lelkiállapot, ezért csak költészet-alakító formai lehetőség válhat belőle, a kifejezést kereső költészet formai kerete és irányítója lehet. Lukács szerint a valósággá válni képtelen forradalom Ady költészetében formaként jelentkezett, „a szocializmus csak forma itt, amelyben érzései formára találnak” – írta.¹⁵ A formává lett forradalmiság elképzelése – ami (akkori fogalmazásában) nem volt messze a forma-forradalmiság gondolatától – alkalmat adott Lukácsnak arra, hogy Ady költészetének belső világát állítsa tanulmánya gyűjtőpontjába. Abból, hogy Ady szocializmusa nem valóság, hanem hit, sőt vallás és mitológia, abból jelentős költészet-tani elvek következtek. Mindenekelőtt az, hogy Ady lírája nem élménylíra, túl van az impresszionizmuson, mert örökkévalósággá merevíti a hangulatot és az általános érvényűt ragadja meg az egyszerűben. S miközben első személyben beszél s önmagát romantikus gesztusokkal állítja olvasói elé, versei alig személyesek már, és abba a személyesség fölötti magasabb övezetbe tartoznak, ahol megoldódnak a távolság kérdései az én és nem én, a konkrét és absztrakt, a gondolat és érzelem között, megoldódnak azok a líraesztétikai kérdések, amelyekkel már hosszú ideje küszködik az európai költészet. Lukács ebben a tanulmányában nagy beleélő és beleérző képességgel azt a modern Adyt mutatta be, akit ezek az első kötetek még csak előlegeztek s aki csak később, *A halottak élén* és *Az utolsó hajók* verseiben valósult meg, azokban a versekben, amelyeket Lukács már sohasem vizsgált meg olyan nyílt és elemien feltörő kíváncsisággal, mint a koraiakat. A tanulmány alapvetően idealista szellemtörténeti gondolatmenetbe ágyazódott, de a négy tanulmány közül ez volt a leginkább esztétika-központú, és ez tartotta Ady költészetét leginkább méltónak arra, hogy általános esztétikai tanulságokat vonjon le belőle. Érdekes volt a tanulmány hangsúlya is: az istenes verseket tekintette az impresszionizmustól megszabaduló Ady-líra csúcának.

A következő két tanulmány, az 1939-ben írott *Ady, a magyar tragédia nagy*

énekese és az 1947-ben megjelent *Ady nem alkuszik* Révai József munkáival együtt a marxista Ady-kép alapvető vonásait fektette le. Fő vonalaiban mindkét írás ma is érvényes gondolatokat tartalmaz, de a részleteket és a kép mélységét illetően irodalomtörténetünk az elmúlt egy-két évtizedben messze túlhaladt rajtuk. Egyik írás sem elsősorban tudományos, történeti igénytel íródott, hanem mindkettő a magyar kommunista párt politikáját szolgáló ideológiai feladatoknak tett eleget, vagyis Ady ideológiai munkára alkalmas időszerűségét emelte ki, s nem az Ady-líra pontos történeti alakulását, ivét rajzolta fel. A moszkvai Új Hang hasábjain megjelent 1939-es tanulmány az antifasiszta népfretpolitika szolgálatában állt, Adyt mint a tragikussá vált magyar történelmi elmaradottság énekesét tárgyalta, társadalmi-történelmi mondanivalóját olyan tágon értelmezve, ami alkalom lehet a magyar progresszió egymástól elkülönült mozgalmainak egységbe szervezésére. A hangsúlyt arra vetette, ami közösen elfogadható kell hogy legyen a Horthy-rendszerrel szembenálló különféle értelmiségi csoportosulásokban, népiek és urbanusok, marxisták és nem marxisták számára. Ezért Ady költészetének nemzeti jellegéből indult ki s a nemzeti jelleget a dolgozó nép sorsának képviselőjével azonosította, egységteremtő módon összekapcsolva egymással a „nemzeti” és a „népi” fogalmát. A náci szövetségbe hajtott, háborúba sodródó, egyre erőteljesebben fasiszalódó Magyarországon a progresszív változás hasonló reménytelensége uralkodott, mint az első világháborúba rohanó, félig feudalista országban, amelynek tragédiáját Ady megénekelte. A két történelmi helyzet hasonlósága teremtette meg a tanulmány hiteles és objektív társadalmi alapját.

Egészen másképp festett a magyar társadalom állapota 1947-ben. Az *Ady nem alkuszik* c. tanulmány a fordulat évét közvetlenül megelőző korszakban készült, s a két marxista eszmiségű írás között alapvető különbség volt. Míg az 1939-es tanulmány arra épült, hogy Ady korában „objektíve a demokratikus forradalom összes feltételei megvoltak Magyarországon, szubjektíve... egyetlen feltétel sem volt meg”,⁴⁶ az 1947-es tanulmány a hangsúlyt egyértelműen a szubjektív feltételek hiányára vetette, mégpedig aktualizáló célzattal. 1939-ben leszögezte, hogy a dolgozó nép többségében mély elégedetlenség élt a kiegyezés utáni helyzettel, de ez az elégedetlenség nem talált szervező és irányító erőre. Ezzel szemben 1947-ben már azt hangsúlyozta, hogy „a nép nagy tömegei az úri elnyomás, a polgári árulás, az írástudók csüggedt megalkuvásai miatt nem készek a forradalomra”.⁴⁷ Ebben a tanulmányban már nemcsak az elmaradott magyar társadalmi állapotok kritikája szólt meg, hanem hangot kapott a nép iránt fogyatkozó bizalom, a növekvő gyanú is, ami már a dogmatizmus szellemét előlegezte. Erre mutatott Ady kritikai szellemének értelmezése is. A tanulmány az őszinte, szókimondó, véleményében soha meg nem alkudó Adyt állította középpontba s éppen kritikai magatartását tekintette továbbfolytatandónak. De nem a társadalmi állapotok bírálóját, hanem azt a kritikust, aki ha kell, szembefordult a néppel és az egész írói társadalommal is. Adynak ekkor azt a vonását hangsúlyozta, hogy kíméletlen őszinteséggel fordult a nép felé és szemébe mondta, hogy maga okozta sorsát s élesen leleplezte az írástudók magatartásbeli gyöngeségeit. E gondolatmenet irányában továbbhaladva vont párhuzamot Ady kora és saját kora között, mondván, hogy Magyarország mindkettőben olyan forradalmi helyzetet élt át, ami nem valósult meg, amiben „nem vált tette semmi”.⁴⁸ Az elkésredett türelmetlenség szava volt ez, ami a tanulmány írásának idején nem a szocialista átalakulás demokratikus rendjét szorgalmazta, hanem a fejlődést mesterségesen felgyorsító szektás szellemet erősítette.

Éppen ezzel a szellemmel fordult szembe és számolt le negyedik tanulmányában, amely *Ady jelentősége és hatása* címmel 1969-ben jelent meg. Lukács ebben félreérthetetlenül kijelentette, hogy 1945 után a magyar forradalmi mozgalom gyorsan manipulációs mozgalomba ment át s mint ilyennek nem lehetett kontinuitása Ady költészetével. Lukács már az 1939-es tanulmányban különválasztotta Ady örökségét a Nyugat esztéticizmusától és liberalizmusától, az 1947-es tanulmányban elhatárolta Adyt Kassáktól és a magyar avantgarde-től, most e kettő mellett a dogmatizmus szellemétől is elválasztotta. Ebben a tanulmányban az *Ontológia* érett, nagy

korszakának publicisztikája szólalt meg, Lukács demokrácia-vágya és manipuláció-ellenessége kapott hangot. A hangsúlyt ekkor nem a magyar társadalmi tragédia énekesére, nem is a meg nem alkuvó kritikusra helyezte, hanem Ady költészetének pátoszáat állította előtérbe. A bizakodó, hívő költő pátoszáat emelte ki, amely szemben áll a mesterségesen előállított bürokratikus pátosszal és szemben áll a 60-as évek ifjúságának kiábrándultságával és politikai cinizmusával is. Hogy ez utóbbi tekintetében közelebbről kikre és milyen jelenségekre gondolt, az nem derül ki az általánosan hangzó mondatokból. A dogmatizmus Ady igaz pátoszáának érvényesülése ellen dolgozó szelleméről azonban határozottan fogalmazott, sokat vitatott kontinuitás-elmélete értelmében. Azt írta, „... amikor Magyarországon igazán túlhaladtuk a sztálini korszakot és egy új proletárdemokráciával csakugyan belekerültünk az eleven szocialista építésbe, akkor azt hiszem, többen lesznek, akik Adyban fölismerik a maguk íróját.”¹⁹ Ebben a mondatban nemcsak Lukács késői korszakának kritizmusa szólalt meg, hanem jövőt váró, munkára ösztönző pátosza is fölcsendült.

„Ady a forradalom nélküli magyar forradalmárok poétája” – írta 1909-ben. Akkor tehát úgy látta, hogy Ady minden kínzó magányossága ellenére nem áll teljesen és tökéletesen egyedül, Lukács akkor azt remélte, hogy a legfiatalabb írók követni tudják és követni fogják. Az 1939-es és az 1947-es tanulmányban Ady már teljesen magányos hegyóriásként emelkedik ki több évtized magyar történelmének sívár pusztaságából.²⁰ 1969-ben aztán újra szövetségeseket látott Ady mellett, igaz, nem seregnyit, még csak nem is csapatnyit, de két nevet mégis összekapcsolt vele a század magyar szellemi mozgalmaiban: Bartókot és József Attilát. Bartók és Ady nevét először 1946-ban, a *Demokrácia és kultúra* c. értekezésében írta le egymás mellé,²¹ Petőfiét társítva még hozzájuk. Petőfi és Ady rokonsága és különbözősége – hol az egyikre, hol a másikra helyezve a hangsúlyt²² – már az 1939-es tanulmány óta visszatérő témája volt írásainak. A negyedik tanulmány Petőfivel, Adyval, Bartókkal és József Attilával jelölte ki a magyar progresszív hagyománynak azt az alapját, amely a legszigorúbb esztétikai, etikai és politikai mércével is európai jelentőségű, korszakos nagyságú és mint ilyen előre világít a jövőbe, vagyis a demokratikus rend megerősödését szolgálja.

JEGYZET

¹ Lukács György: *Ifjúkori művek*. Szerk.: Timár Árpád. Magvető Kiadó, Bp., 1977. 256. 1.

² Lukács György: *Magyar irodalom — magyar kultúra*. Szerk.: Fehér Ferenc és Kenyeres Zoltán. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1970. 8—9. 1.

³ Vö.: *Irodalmi Múzeum*. I. Emlékezések. Sajtó alá rendezte: Vezér Erzsébet. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 1967. 35. 1.

⁴ Érdemes megemlíteni, hogy a folyóiratban a cikk a következő téves lábjegyzettel jelent meg: „A debreceni Ady-Társaságban a költő halálának 10. évfordulóján tartott emlékbeszéd.” A sajtóhiba belekerült 1948-ban az *Új magyar kultúráért* c. kötetbe és 1970-ben a *Magyar irodalom — magyar kultúra* c. válogatásba is, amiért természetesen e sorok írója is felelős.

⁵ *Ady jelentősége és hatása*. Új írás, 1969.

⁶ A tizenöt vers: *Beszélgetés egy szekfűvel*, *Vizió a lápon*, *A vörös Nap*, *Csák Máté földjén*, *Az Isten harsonája*, *Pap va-*

gyok én, *Az ős Kaján*, *Önd vezér unokája*, *Jó Csönd-herceg előtt*, *A nyári délutánok*, *A Léda arany-szobra*, *A Sion-hegy alatt*, *Imádság háború után*, *Menekülj, menekülj innen*, *Lenni, lenni kell*.

⁷ Ady verse a *Független Magyarország* 1908. dec. 25-i számában jelent meg először és a *Holnap* második kötetében közölt tizenöt vers közül az első volt (*A Holnap*. Második könyv. Deutsch Zsigmond és Társa kiadása, Bp., 1909. 43. 1.). A többi tizen-négy versre nem hivatkozott Lukács ebben az írásában, amelynek további fejezetei egyébként az antológiáról szóltak.

⁸ A tizenegy vers: *Beszélgetés egy szekfűvel*, *En nem vagyok magyar?*, *En fiatal maradok*, *A vörös Nap*, *Sem utódja, sem boldog őse*, *Az ős Kaján*, *Dózsa György unokája*, *A muszáj-Herkules*, *Csák Máté földjén*, *Esze Tamás komája*, *A Gare de l'Est-en*.

⁹ A négy vers: *Beszélgetés egy szekfűvel*, *Hunn, új legenda*, *Most már megállhatok*, *A hőkölés népe*.

¹⁰ Lukács György: *Ifjúkori művek*. 131. l.

¹¹ Ez a Huszadik Század hasábjain megjelent cikk (Huszadik Század, 1908. 2. k. 398—399. l.) rövid írás volt, tanulmánynak nem nevezhető, inkább recenziónak, kritikai vázlatnak tekinthető. A szöveg nagy része Ady lirájáról szólt s Lukács emlékezése szerint ez után az írása után került sor első és egyetlen személyes találkozásra Adyval (*Irodalmi Múzeum I. Emlékezések*. 23. l.). Arra egyelőre nincs adat, hogy Ady véleményét nyilvánította volna a találkozás után írott, 1909-es tanulmányról.

¹² Lukács György: *Magyar irodalom — magyar kultúra*. 172. l.

¹³ I. m. 514. l.

¹⁴ Lukács György: *Ifjúkori művek*. 248. l.

¹⁵ I. m. 250. l.

¹⁶ Lukács György: *Magyar irodalom — magyar kultúra*. 162. l.

¹⁷ I. m. 515. l.

¹⁸ I. m. 516. l.

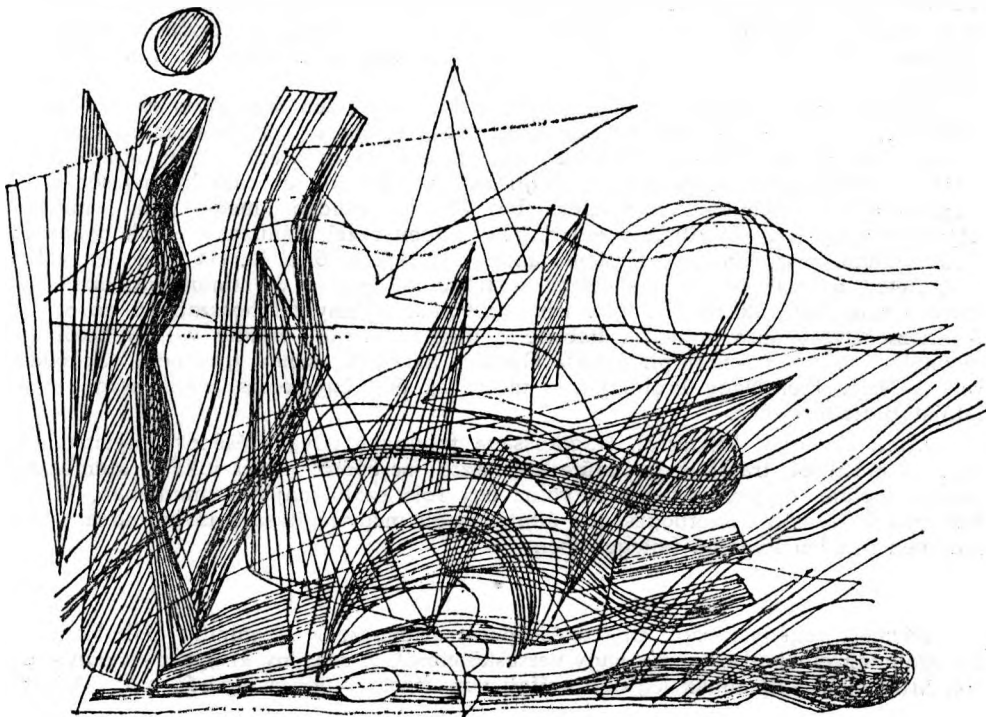
¹⁹ I. m. 609. l.

²⁰ Az 1947-es tanulmányban szerepelt két Radnóti-idézet, de Lukács Radnótit nem mint Ady gondolatainak szövetségesét idézte, hanem mint a fasizmus idejében élő magyar író tehetetlenségének és hallgatásának nyílt és őszinte kimondóját, mint Kassák ugyancsak a tanulmányban idézett

nyilatkozatának cáfolatát. Tehát nem Ady mellett, hanem Kassákkal szemben állította sorompóba Radnótit. A *Jónás könyvének* magyarázata is hasonló irányú volt: nem a progresszív magyar irodalom létezésének és megnyilatkozásának példaként említette, hanem azt hangsúlyozta, hogy Babits ebben a művében maga ismerte el, hogy hiányzott belőle az, amit Ady magatartása megvalósított (vö.: i. m. 517—518. l.).

²¹ I. m. 317. l.

²² Az 1939-es tanulmányban a különbözőséget emelte ki, mondván, hogy míg Adynál a demokratikus forradalom csak mint vágy, remény és álom létezett, addig Petőfi forradalmi verseiben mindig volt valami objektív: „a forradalom maga” (vö.: i. m. 170. l.). Éppen ezért Ady világa sötét, sőt néha pesszimista, Petőfié viszont reménykedő, optimista (i. m. 177. l.). Petőfi alulról jött plebejus volt, Ady az uralkodó osztályhoz tartozó dzsentri (i. m. 177. l.). Az 1947-es tanulmány a rokonságukat hangsúlyozta: mindketten a nép kíméletlenül őszinte kritikusai voltak (i. m. 515. l.). Az 1969-es tanulmány ugyancsak a rokonságukra vetett hangsúlyt: saját korukban mindketten egyformán magányosak voltak (i. m. 605. l.). Ebben a tanulmányban a nemzetiégi kérdést illetően Adyt Petőfi fölé helyezte (i. m. 606. l.).



A ROMÁNCOSTÓL A TRAGIKUSIG

A műfajváltás és szemléletalakulás Kosztolányinál

Az epikát is szerző lírikusok, a lírát is szerző epikusok műfaj szerint elkülönített értelmezése mindig kockázatos vállalkozás. Kosztolányinál különösen az. Ha csak néhány lapra összevonva is, aligha szabad egyik fajta műfaji sor értelmezését a másiktól kihagynunk, kizárni. Életműve annyira egy korszak egy koncentrált alapmagatartásának kettős megjelenésű, de egy lényegű kibontakoztatása. S a kibontakoztatás pályáivá épp *műfajváltásai* alkalmával módosul mindig revelálóan, noha alapiránya s alanyi anyaga, jelentős változásokkal bár, nagyrészt mégis ugyanaz marad. Szorosabban a műfajra koncentrálni alakulásmenetét, szinte azt mondhatnánk, a lírikus lírikussága megtarthatása érdekében vált át epikába, s az epikus epikussága megőrizhetésére lírába. Mert életanyaga annyira megkívánja a világgal szemben a szubjektív kinyilvánításban belső drámai erejét nyelő lírát is, s a külső világ szorongatásait objektívan előszámláló, drámai eseménysorú epikát is. Miközben az egyiket megvalósítja, általa előkészíti a másik megvalósításának lehetőségét, megérleli megjelenési formáit, fölhalmozza feszítő lelki kényszereit. Annyira alig volt 20. századi nagyjaink közül, mind lírájában, mind epikájában valaki is közvetlenül átélte, személyes, egyedi életanyaghoz kötve, mint ő. S ez az átélés s ez az életanyag mindkét műfajában egyre *tragikusabb* értelmű lett. Ez éppen e kettős műfajú fejlődésnek azonos lényegű vezérlő irányvonala. A drámai kiáltású líra s a drámai eseményű epika tragikussága mégsem váltott át nála a valódi dráma, a valódi tragédia műfajába soha. Tragikusságának személyessége, atmoszférakussága, érzelmisége sohasem bírt a drámai alakok tisztán tárgyira distancirozó ábrázolásában elhelyezkedni.

Érthető; tragikussága egyszerre volt mélyen egyedien személyes és konkrétan mozzanatos; de nem kevésbé mélyen egyetemes, életérzés-, sőt életszemléletszerű is. S ahol minden és mindenki tragikus, aki és ami valamit erő, – ott nincs többé értelme, lehetősége a tragikus hős tragikussága tragédián át való kiemelésének. A tragikusság ez egyetemes atmoszférájából nála – minden „mégis csak”, minden hajnali részegség erőfeszítése ellenére, vagy éppen ezzel aláhúzza – csak gyáva és hazug, átélni és szembenézni képtelen alkatok fajtája különül ki. Ha tehát lett volna is született drámai, tragikai tehetsége, – tragédiát így, az ősi (mondjuk, arisztotelési) értelemben, akkor is aligha írhatott volna. Mennyivel hosszabban tartott az ő Nietzsche-rajongása, mint pl. Babitsé, s meg is maradt mindig valami belőle; s mennyivel más volt, mint pl. Juhász Gyuláé; az egyik, szinte gyermeki vágyódással, a Nagy Élet Nagy Profétáját, a másik az élet egyetemes tragikussága megátóját tisztelte benne.

Mind az egyik kérdésről, tragikussága folytonos növekedésének folyamatáról, mind a másikról, tragikussága műfajkiválasztó szerepéről minél inkább szembesítő módon szólni nagyon is tanácsos volna egy róla szóló majdani munkában. Világkép és alkotásmód összefüggésének általánosabb megvilágítására is kitűnő alkalom nyílnék minden ilyenmű fejtegetésben.

•

Bármely regényét vagy elbeszélés-típusát értelmezzük is, mindig nélkülözhetetlen szólnunk előbb első igazán nagy verseskötetéről, *A szegény kisgyermek panaszaival*. Mindenek előtt annak legfőbb műfaji vonásáról, *románosságáról*, a 19. századi

érzékeny közpolgár, a városiasodó vidéki kisember, az industrialitásba váltó patriarchális világ e kedvenc hangnemi karakterjegyéről. A magyar irodalomban az egész 19. században nagy a jelentősége; de a századfordulón még határozottan meg is emelkedett. A korszak legtöbbet szavalt lírikusa, Reviczky két kötetében szomorú sorsát, bármily műfajt, műnemet választott is egyébként, románcos felhanggal előntve mondotta el. S a századvég magas novella-termésének szerzőit is alighanem azért nem legjobb alkotásaik szintjén látjuk, mert a románcos elem elfődi életművükben a drámait, a tragikusait, hiszen legjobb műveikben is mindig van ebből a románcosból valami jelen.

Ami egyébként nemcsak a magyar századvégre, századfordulóra jellemző jelenség. A közönség még Csehovot is ilyfajta elemén át ragadta meg Európa-szerte: az elpattanó húr az alkonyatban, a hidkorlátos búcsú az erdőszélen, a cseresnyést döntő távoli fejszecsattanás érzelmes mozzanatain át. A *Hannele* mennybemenetelén felnőtt férfiak emelték sűrűn szemükhöz a zsebkendőt, s *Maeterlinck* sátoralatti szimbolizmusának éppúgy rajongva hódoltak, mint *Huysmans* sziruplélektanának vagy *Wilde* csehüveg életbölcességének. Hogy korábban *Daudet*-ről, *Bret Harte*-ről ne is szólnunk. Mert ne feledjük, csak visszanézve látjuk *Flaubert*-t a kor reprezentatív írójának; a közönség *Flaubert* poréban egyértelműen a vádlók mögé állt; s még a mi borotvaéles Péterfynk is, bár csúfondárosan ki is figurázta, alapjában mégis nagy, jelentős írónak vélte *Daudet*-t.

Holott a tragikum, a tragikusság egyre égetőbben érlelődött, egyre sürgetőbben követelte jogát a polgári, s általában a deizmus utáni, a Gondviselés-tan utáni s az ember természeti lényegét is mindinkább fölismerő, de azzal megbirkózni nem tudó s azt mint föloldhatatlant abszolutizáló osztálytársadalmakban. A *kitérés* egyik fő eszközlője előle, író és közönség részéről egyaránt, épp ez a románcosság volt. A románc, tudjuk, lehetett itt is, és volt is a tragédia, a tragikum, a tragikusság közelségének előjelezése; a balladás, az eldöntő, a leszámoló drámai szerkezet, hangneme és modor segítőtársa. De lehetett is, és volt is a tragikus konfliktusoknak életképbe oldott szentimentális hangulati föleresztése is.

Márpedig, a fölébe jutáshoz át kellett élni a *gépies* természeti, történeti determináció tragikusságának atmoszféráját; mégpedig többnyire annak is át kellett élnie, aki intellektusával a történetiségben, a társadalmiságban esetleg oldani nem tudta. Hiszen neki is látnia kellett, s érzelmileg is meg kellett értenie, mint sodor életeket, nemzedékeket, rétegeket (kivált litterátus értelmiségieket) e determináció ernyesztő, lefegyverző, lekötő tudatkényszere az akarati tehetetlenség, az erkölcsi önfeledás, a társadalmi reménytelenség örvényébe, a fátummá kövülés hitébe, az örök, változhatatlan körforgás érzetébe. De mennyivel inkább éreznie kellett, át kellett élnie annak, aki egyedül az esztétikai katarzisz moráljával birt vele szembenézni. Aki tárgyi-történeti körülményei, alanyi-alkati kötöttségei folyán nem tudott egy más történelem- és emberszemlélet talajára átlépni, hogy onnét szemlélje, értelmezze ezt a mind szorongatóbb atmoszférát.

Kosztolányi mondott verseskötetének ugyan sajátja mind a két románcos vonás; de az erősebb, a karakterisztikusabb benne mégis az első, a tragikusságot előre jelző. A magyar „úri”, hivatalnok értelmiség elomló világából font románcos életképfűzér e kötet, amelyet mély melankólia, a valódi tragikusság felé mutató melankólia tölt be. Ne hűgát idéző darabjára hivatkozzunk: ott „külső”, kivételes tényező, a lány csúnyasága is lehet a tragikum felé hajló melankólia kiváltója. Hivatkozunk egy szokásos emberi sorsot elénk állító, az anyját idéző versére, amelynek nemcsak érzelmi motívumaiban, gondolattá készülődő metaforáiban, de szerkezetében is ez a változni reménytelen, mélabús körforgás van jelen.

Szegény anyám ...
Szegény anyám csak egy dalt zongorázik.
Egy árva dalt. Azt veregeti folyton,
és megbicsaklik elefántcsont ujjá
s fekete-fehér elefántcsonton.

És elfelejti, próbálgatja egyre,
 és szállni vágy, mint vérző sas a hegyre,
 mert szállni tudna, szállni és röpködni,
 de visszahúzza újra ezer emlék.
 Ezt zongorázta kisleány-korában,
 s mikor apuskával egymást szerették.
 Ezt próbálgatta, amikor születtem,
 és megtanulta, elfeledte csendben.
 Jaj, mennyi vágy van benne, hosszú évek.
 Egy szürke dalban egy szent, szürke élet.
 Hogy össze nem rogy a szobánk alatta,
 hogy össze nem rogy menten, aki hallja.
 E dalban az ő ifjúsága halt el,
 s a semmiségbe hervadt vissza, mint ő.
 Kopog-kopog a rossz, vidéki valcer,
 és fáj és mély, mint egy Chopin-keringő.

De a többiben is: a homályos üvegablak mögül örök egyformán nézdelő patikus portréjában, az eszterlánc fonálán örökön „körbe-körbe lókött” tétova kisleányban, a hideg ezüst testű, mindig szomorú „rosszleányokéban”, az iskolásgyermek tragikomikus anarchiájában, amelyből már-már tragikus megrendüléssel hangzik ki az egész pályát átfutó kérdés: „Mivégre ez a sok fej, kéz, fül, orr, / sokszor csodálva kérdezem: *minek?*”

Ebben a szinte elejétől végig teljes telítettségű, románcos életképfűzérben egy tragikus atmoszférájú *verses-regény* minden auktorális lírai eleme, minden a tárgyhoz való viszonyt jelölő modális jelzése, minden szerkezeti anyagot szolgáltató (epizód) helyzete és figurája együtt van ahhoz, hogy a szűkös, szegény értelmiség „úri” világa vallomásos alanyisággal jelenüljön meg általa. Csak regényhőse nincs, csak cselekménye nincs, csak mozgása, csak mozgásiránya nincs az egésznek. Állóképszerűen, impresszionisztikusan megragadott melankóliája helyett ehhez e világ ellentmondásaiban fogant tragikumát kellett volna érzékelni, ábrázolni, fölfejtetni, értelmezni. Az állapot helyett a történet, a mozdulatlan, az időtlen hangulat helyett a mozgó, a sorssá emelő, a választásra készített időt. De hát éppen ez a készség hiányzott e rezignációba szorult, e rezignációval leszerelt világból. A rezignált, feleletet nem tudó s nem váró kérdéztől („sokszor csodálva kérdezem: *minek?*”) a felelő állításig kellett eljutni.

Kosztolányi magatartása mindig szorosan fűződött rétegéhez, ami *paradox módon*, épp egy nagyfokú társadalmi *kötetlenséget*, egy széles gondolati mozgásteret, egy csaknem magárahagyott, egy történetileg vezéreltlen erkölcsiséget hozott magával. A Nyugat két másik nagy lírikusa, Ady és Babits oly művelődés- és társadalomtörténeti tradícióval volt körülvéve, amely az addigi értékrend és létforma összeomlásának előrejelzése közben nemcsak hogy kollektív küldetés-tudatot kölcsönözött nekik, hanem a küldetés irányát is kollektív életmezőnyökre, történeti értelmű, történeti távlatokba oldó magatartások felé kormányozta. Kosztolányi európai s hazai rétege, a kisleány, a folytonos rendelkezés készenlétében, a folytonos és kényszerű miliőváltozás lehetőségében, a folytonos *kiszolgáltatottság* atmoszférájában élő hivatalkok értelmiség tradíciója nem nyújtott sem ilyen misszió-tudatot, sem hozzá kollektív irányzódást. Ellenkezőleg: visszamenően, a történelemre is a kiszolgáltatottság s a magárahagyottság örök körforgását sugallta. Az intellektus irodalmian légritka terét egyszerre töltötte be az individuum mozgásszabadságának s magáramaradottság-érzetének megnövekedése és megsűrűsödése.

S Kosztolányi bácskai indítását külön is érdemes e tekintetben számba venni: az ország egyik legpolgáribb része ez ekkor, ami civilizációját, termelés módját illeti, de minimális orientáló missziós hagyománnyal s a legnépesebb, a legfrissebb és

legvegyesebb telepítéssel – no meg – e tradíciótlanságtól aligha függetlenül – messze a legnagyobb számú öngyilkossággal. Hasonlóképp a táj hagyományához, ill. hagyománytalanságához, mily különbség választotta el Adytól s Babbitól a vallását illetően is. Családjá katolicizmusa nem a hazai, főleg pedig az európai művelődést, gondolkodást, művészetet oly mélyen befolyásoló filozófiai-etikai-liturgiai tradíció mélyrétegeivel érintkezik. Húga, akit annyira szeretett, katolikus legényegyleti előadásokat rendez; s apja ezt jó, s még egy kis pénzt is hozó, *hasznos* időtöltésnek könyveli el. Laicizált világ ez, a laicizálódás választató babitsi élménye nélkül; vásárnapi, egyleti, moráletikett kereszténység.

A *szegény kisgyermek panasza*i életképfüzérének románcos eleme tehát ama tragikusság föltolulásának előrejelzése volt, amelyet aztán a háború, az összeomlás, a kurzus sorozatos megrázkódtatásai s a felnőtté érés tényei, meg, persze, a korszak valóban jelentős európai polgári gondolkodása többé semmiféle románcossággal nem engedtek pusztá melankóliába vonni. Egyes jó versek kerültek ki Kosztolányi keze alól a következő esztendőekben is, – egységes atmoszférájú igazi nagy kötet a *Számadásig* alig. A Kosztolányi-líra nem volt kész az értelmezésre kényszerítő tragikusság hordozására; csak az impresszionisztikusan átértzett, tragikus felhangot pendítő, szimbolistán sejtető és kérdeztető melankóliára. A próza epika többet ígért. (Mindig gondolunk, persze, nagyszerű novelláira is, de, a helyszűke okán, csak regényeiről szólhatunk.)

Kosztolányira elsődlegesen, majdnem kizárólagosan a maga korának irodalmi irányai, irodalmon, irodalmi értekező prózán át közvetített eszmái hatottak. S bár ezek rásugárzásában, elsődlegesen mégis a *maga meditációjában* nőtt jelentős gondolati súlyú íróvá, emberré. A maga meditációjában, amely szinte mindig együtemű volt egyrészt a maga hazai s európai rétegének eszmélkedésével, másrészt a maga, mondhatnánk, biológiai-pszichikai éréseivel. Nem véletlenül üti fel egyik legmegrázóbb versét, s adja címül is neki a szinte lexikonian pontos életmeneti regisztrálást: *Ha negyven éves elmúltál*... Megértéséhez ezért szinte kivételes szigorral kell követni művei lépcsősorát. A *Nero*-t s a *Rossz orvos*-t például aligha szabad a tárgyalás menetében, bármi okból, felcserélni. Hiszen Kosztolányi pontosan hazai, posztmonarchiás, európai rétege útját járta, amidőn ez utóbbiban, a *Rossz orvos*-ban a maga „orosz” próbáját tette meg. De neki arról a szellemi-lelki világról, amit rétege más európai csoportjai számára mindenekelőtt Dosztojevszkij jelképezett, nemigen volt igazi élménye. Rilke lehetett eszménye, Rilke „oroszosságáig” azonban (legalábbis ekkor még) nem jutott el. A *Nero*-ban megpróbálta történelemre áttéve, parabolisztikusan-intellektuálisan végigjárni ő is az utat az értelmetlenné vált élet, az elhibázott szerep, a rosszul kitöltött, a semmissé lett idő tragikumáig. Ő is, – hisz rétegének ekkor lesz elsodró élménye, a naturalizmus boldog mindentudása, a szecesszió érzelmes fölénye után, a Malte Rilkéje, a sztarec és Aljosa Karamazovja, s immár nem a Bovaryné, s már nem a Frédéric Moreau, hanem a Bouvard és Pécuchet Flaubert-ja. Az idő, az egyetlen, az elhibázott, a rosszul kitöltött életidő élménye.

Nagyon sokat tanult a *Nero*-féle kísérlet révén; – az eredmény értéke azonban, életművén belül, – sokak véleményével szemben – az a benyomásunk, nagyon is másodlagos maradt. Túlságosan is könnyű vonatkoztatni e regény cselekményanyagát, életanyagát és erkölcsi problematikáját a korra, a költő sorsára, eszmélkedésére, s túlságosan is könnyű benne meglátni a lélektani szerkezet képletét, a poétikai építés menetét, az előadás modális játékát, a reflexív elemek epikus transzformálását. S mindez – ami alapjában a regény gyengeségéről vall – nagyon is csalogatja az elemzőt, az értelmezőt.

Kosztolányi hihetetlenül sokat olvasott, noha alighanem keveset tüzetesen, lényegbe hatolva; fordításai is hathatósan ezt bizonyíthatják. De felszínen is, futólag is szinte mindig mindenben megragadta az ő korszakára s az ő számára jelentést hordozó karakterisztikusat. Nagyon fontos rámutatni pl. Huysmans s Wilde átsugárzásának lehetőségére. Mi azonban, megvalljuk, nehezen érzékeljük, hogy Huysmans

vagy Wilde stílusmegoldásokon túl, felfogásában is különösebben hatott volna rá, annak ellenére, hogy fordította őket. A hatásokat, különben is, meditációs érlelődése folyamán, amely könnyen recipiálta, oly könnyen ejtette is el.

Egy sajátos polgári szellemiség lényege hatott rá, járta át, amelynek jegyében Huysmanst is, Wilde-ot is, és még annyi társukat is a maga nagyon is rétegéhez hasonló, s egyben nagyon is autonóm változásfolyamatába befogadta. Spengler, Bergson, Nietzsche, Freud, Merezskovszkij, James, a feltörő mélylélektan egyaránt ott kavargott e szellemiségben, amelynek egyik döntő vonása az, hogy egyedül az individuum valóságában bízva, a történetfilozófiát, a történetpszichológiát, főleg pedig a történetetikat (de minden egyéb történeti társát is) pszichológiára, mégpedig a véges és egyetlen emberi életidő elhibázásától, semmisségétől rettegve, többnyire patopszichológiává lett pszichológiára játszotta át. 1893-ban jelent meg Durkheim öngyilkosság tanulmánya, 1902-ben Le Bon első tömegkiadása, 1906-ban James Vallástörténeti lélektana, 1912-ben A napi élet patopszichológiája Freudtól, 1913-ban Az egyetemes patopszichológia Jasperstől, 1918-ban Spengler Untergangjának első kötete, 1919-ben Jaspersnek az egész két háború közti polgári gondolkodást döntően befolyásoló összefoglalása: A világnézetek lélektana. S ebből a szellemiségből lép ki, vagy ebbe lép be, 1926-ban a Lét és Idő szerzője. Ahány e könyv, annyi változata a természeti meghatározottság, kiszolgáltatottság feloldhatatlanul egyetemesse pszichológiai érzetének, a semmisségre ítéltség, determináltság félelmének. S annyi tanúságtévője annak a sejtésnek vagy vélekedésnek, hogy csak aki nem csupán belső részese s aki nem pusztán érzelmi átélője és megformálatlan kifejezője ez érzetnek, hanem önalkotta személyiségén, önalkotta életművén esztétikai megformálója is, az tud ellenében megállni, képes etikai magatartást is, valóságosnak számító életet is alkotni. A kanti etikai *kategorikus imperatívusz* végképp a *Ruf der Angst*-tá, a lélek szorongásának sürgető kiáltásává változott át.

A *Nero*-ban volt alkalma Kosztolányinak, hogy belássa, ő személyes életanyagban tudja hiteles megformáltságban tárgyasítani a maga pszichológiai atmoszféráját. S ha van valami még a *Pacsirta*-ban is a románcos elemből (vessük csak pl. Kafka Átváltozásához), a tragikusba hajló mégis egyértelműen domináló benne. S ha nagyon szűkített környezetben és nagyon rövidre zárt konfliktussorban objektíválja is most még atmoszféráját, az Aranyásrkányban megkísérli nemcsak egész rétegére és korára kiterjeszteni, de mibenlétét lélektanilag s etikailag pontosabban is, azaz társadalmiasan is körülhatárolni. Az átöröklött s a kultúra által teremtett értékek erejénél nagyobb az ösztönöké, s aki csak az előbbiekre tesz, az utóbbiak erejének állandó számbavétele nélkül – az élet ősi, elemi közös tulajdonságán, tragikus végeességén fölül, még magányos, kivetett, az értelmetlenségnek érzetével eltelt is lesz. Novák Antal arra jön rá, hogy a világban, amelyben él, a művelődés és a szocializálódás elemei csak eszközök roppantul összetett ösztönerők bonyolult érvényesülésének érdekében. Számadása megmásíthatatlanul a semmisség érzetének katasztrófájára üt ki. Sem ő, sem megformálója nem tudja azonban még valódi katartikus tragikumma értelmezni sorsát.

•

Erre Anna sorsának megélése, áteszmélkedése, megformálása tanítja meg. Az Édes Anna hasonlíthatatlanul tökéletesebb alkotás, mint az Aranyásrkány. Ez utóbbin át-átút a szokásos kisváros-, iskola- és generációábrázolás életképszerű menete, szerkezete. Anna történetében minden törvényszerűen megy végbe, de nem a megszokott képletek várhatósága szerint. A drámainak, a tragikainak a regényben nyújtható maximumát adja. A nagy forduló nemcsak abban az értelemben sorsforduló, hogy általa Anna élete tragikusba, pusztulásba fordul, hanem abban is, s elsősorban abban, hogy általa minden általános szinten is megvilágosodik, s Anna élete története egyetemes értelmű sorssá, egyetemesbe átutaló példaképpé, egyetemes érvényű jelentéssé változik át. Nemcsak megrázó katasztrófé, hanem megtisztító katharsis.

Mindez messze fölébe emeli a J'accuse...! gesztusú naturalista cselédtörténe-

teknek. A szociális vád benne a létezés lehetőségének, beteljesülésének – hisz Anna nem Germinie Lacerteux! – elsikkadásává, elmulasztásává komorodik, vádjává magasodik. Anna, az élet végességének lehetőségein belül, az emberi élet végtelen lehetőségeit hordja magában. A maga szintjén tökéletes ember, nemcsak erkölcsi s értelmi tekintetben; ösztönei hibátlan ráérzékeléssel vezetik, irányítják tulajdon-ságai kibontakoztatásában. Maximálisat nyújt napi tevékenységében éppúgy, mint a „szerelemben”, s mint minden elé adott viszonylatban. S éppen ebben a tökéletes-ségében s ezen át alázódik meg, s válik előtte minden, amit tett, tesz vagy tehet semmissé.

*

Végzetesen félreértene e regényt, aki csak „az úr–cseléd viszonyt” látná e regényben ábrázolva a maga történeti szociologikumában, szociologikus pszichologikumában. *Az úr–cseléd viszony a jelenség, a kiszolgáltatottság a lényeg.* A minden-kori és mindenfajta kiszolgáltatottság. Az ember megmászhatatlan és örök, időnek és végességnek való kiszolgáltatottságán belül a kiszolgáltatottság ember által okozott fajtája, amely így a másikat, a végesség kiszolgáltatottságát is enyhíthetetlené, totálissá, szinte kozmikusá egyetemesíti. Tragikus az ember, így látja Kosztolányi, de aki tudja ezt, s akiben ennek következtében él tragikus, szenvedő és véges társai iránt a részvét, szeretet és szolidaritás, az segíti e véges lehetőségen, e tragikus létezésen belül mindazt kibontakoztatni mindenegyes emberből, amit csak lehet. Ahol ezt az együtt szenvedők, az együtt végesek, az együtt tragikusak megadják egymásnak, ott „mégiscsak” lehetnek, egy-egy hajnali részegség pillanatában, egy nagy úr vendégei, ott mégsem üres, értelmetlen és semmis az élet. *Ennek* a társadalomnak, *ennek* a mentalitásnak, *ennek* a típusnak, *ennek* a determinációnak úr–cseléd viszonya azonban nem ad, nem adhat semmit; s egyetlen lényeggé a kiszolgáltatottság töményül benne. A Toldiban egykor, *abban* az úr–cseléd viszonyban, Bence gyakran szinte fölébe nőhetett emberi kiteljesülésében Miklósnak. Itt, ahol csak rabok és rabtartók vannak, még az utóbbiak is, Víznyék is szerencsétlenek s (ha nem volna önellentmondás:) tragikusak, a maguk siralmas módján.

Amit a nagy jenai romantikus elméletíró nemzedék egykor a regényről álmodott, hogy líra is lesz az és dráma is, hogy személyes lesz az és tárgyias is, hogy tanítás is és tiszta szemlélet is, hogy tragikus is lesz és feloldó is, főleg pedig hogy jelképi is lesz és valódi sorsrajz is – szinte mind együtt van itt. Nincsenek ebben a regényben szociális tablók és couleur locale-os betétek, fejtegető magyarázatok és auktorális vallomások, átkötő deskripciók és retardáló epizódok. A cselekmény spirális menetben, szigorúan csak az Anna belső alakulására befolyással lévő külső tényeket sodorva magával, halad előre. Moviszter doktor is nem rezonóri, hanem kadencia-teremtő szerepet tölt be; s kadenciájának elemei addig is folyton halmozódtak a cselekmény szövetében, gesztusaiban, mondataiban, viszonyulásaiban.

S így lesz éppen ennek a lelki helyzetnek, ennek az eszméleti magatartásnak megnyilvánítója, amelynek birtokába Kosztolányi Anna sorsa megélésén át jutott, s amely immár alapja lehetett *újra egy lírai kinyilvánításnak* az emberi sorsról, az emberi létezésről. A maga lehetőségeinek legnagyobb teljességében, hőfokán és intenzitásában ragadta meg, szembeesítette s egyesítette az ember természeti-emberi s társas-emberi létének végső problémáit. Nem igaz, hogy az előbbire esett a főhang-súly nála. Csakhogy ezzel szembenézni sine qua non-nak tartotta minden tovább lépéshez, mint ahogy sine qua non-nak tartotta az emberhez méltó felelethez a társasemberi lét számításba vételét is.

*

A természeti lét lehetséges tragédiája, tragikussága, tragikum: minden esztétikának egyik kulcskérdése, amelyre ha választ nem adott, voltaképpen meg sem kezdte analízáló-értelmező-szintetizáló munkáját; s mert így csupán irodalomelmé-

leti, pszichológiai, poétikai, retorikai részkérdésekre adott válaszokat, – épp a koherenciát biztosító sajátos filozófiai-esztétikai rendező elvet nem hozta létre. Különösen érzékelhető ez az utolsó két század művészetelméletében, mert különösen érzékelhető az utolsó két század valódi nagy művészetében is. A szórakoztató regény s a mindenesti melodráma meg az irodalompublicisztika mérhetetlen eluralkodása, persze, elfátyolozhatta, de el nem fődhette ezt a tény. A deizmus, a Gondviselés-elv értékvonatkoztatási pontjainak végleges kiestén végleges és elmellőzhetetlen kötelesség lett a természeti létre is kielégítő értékvonatkoztatási pontokat találni. Annál is inkább, mert épp magában az ily értékvonatkoztatási pontoknak iszonyúan nehéz, szinte reménytelen kutatásában csapódott ki a tragikusság érzete.

Ady A halottak élén kötetében az ember társadalmi kálváriáját s léte lényegének e természeti mozzanatát úgy merte és bírta egybekötni, s a tragikumot mindkét mozzanatban úgy vállalni, hogy az utóbbit az előbbibe építette be, s az egyik szorongatásával teljesebbé tette a másikat is. Azaz nem verses programmal, hanem művek, versek valódi katarziséval segített így a jövő elébe. Társadalmi s tudata tragikus válságát a végső, a lírikus Kosztolányi másképp élte meg; úgy mint rétege, az európai értelmiség kötetlen nagy része: a halál és időbeliség, az önelvűség és a célosság lírai eszméjének tárgykörében. Az individuálist és az univerzalist, a szociálist és az izoláltat, a moriturit és a patintest, a részvétben fogant s szeretetben megtestesült magatartás, a szenvedők *szolidaritása* kapcsolta nála egybe.

A szocialista nyilván másképp (vagy még pontosabban: másképp is, nemcsak ez oldalról) felelt volna. Tárcaesztétikában nem is nehéz fölvezetni egy sor feleletvariációt. József Attila vagy Majakovszkij vagy akár annyi, a marxizmussal majd társuló, majd tőle győtrődve elváló vagy véle küszködve együttélő mai művész példája azonban épp elég súllyal igazolhatja, hogy a tragikum kérdésének elméleti megoldásai valóban csak a tárcaesztétikában könnyűek, egy primitív teleológia üdv-tanában. Bármilyen legyen is azonban majd a szocialista teória folyton változó, folyton újuló, folyton az ember új szemléletéhez alkalmazott válasza, – az élet végességének, a halál tudatának nem lehet belőle hiányoznia. Az emberi lét evilágian természetiv lett felfogása következtében ez immár lehetetlen.

József Attila, tudjuk, roppantul nagyra tartotta Kosztolányit. S bizonyosan nem is véletlenül választotta azt a verset művésze nagyságának gyönyörködő megmutatására, amely oly töményen telve van tragikummal, s a tragikumnak épp emez elemeivel. Nem értett egyet; de nem a *kérdés jelenlétével* nem értett egyet, hanem a reá mondott felelettel; a kérdést fölvető költőt azok közé sorolta, „akik már bele mernek tekinteni ebbe az ürességbe”. Nem az ember természeti voltának, s a benne rejlő végességnek tudomásul vételét hibáztatta. Tudta, enélkül nem lehet megközelíteni az emberi lényegét. Tudatosítása már maga is egy lépcső a fölébe való kerülés esztétikájához is, etikájához is. Csak keveslette, csak kiindulásnak, csak rész-elemnek vette Kosztolányi magatartását. De annak: nélkülözhetetlennek. Kosztolányi, mint József Attila mondotta, az animális, a zoológiai végesség semmijével igazán szembenézve, már a lépcsőn áll, amely létünk természeti végességének nem animális, nem zoológiai, hanem sajátosan emberi megélésébe s kitöltésébe vezet.

Az Édes Anna tehát nemcsak önmagában, hanem alkotója művészi-szemléleti-műfaji alakulásában is, fölismeréseiben, megvilágosodásaiban is döntő fontosságú mű. Most már kész volt, hogy kinyilvánítóként, lírikusként, – ami elsősorban ő végül mégiscsak volt – beszélhessen az emberi létezésről. Az Édes Anna megélése következtében olyan megértéseket mondhatott el, amelyeket az ő legbenső, „marcus aureliusi” mércéivel is érdemes volt elmondania. Az úr-cseléd viszonyt úgy tudta ábrázolni, hogy föl tudta benne mutatni a *mindenkori s a mindentagja kiszolgáltatottságnak* ama velejáróját, ama lényegét, hogy érvényesülése körzetében minden eltelik a lét betöltetlenségének, *nihiljének* veszélyével. S annál inkább érvényesül a kiszolgáltatottság nihilszülő veszélye, minél tudatosabbá válik az élet evilági-

ságának és végességének mibenléte. Csak aki a társasságot, a társasság alapértékeit beléle kombinálva néz vele szembe, tud szabadulni lekötő, passzívvá béklyózó, értelemvesztő hatásától. E szembenézésnek s vele e belekombinálásnak is bizonyosan többféle lehetősége van. Egyik leginkább szabadító és tisztító mindenestre a 20. század polgári írója számára az esztétikum területén adott: a tragikumig feszített szembenézés, amely kiold a nihil és a katasztrófaérzés napi s magukra szigetelt görceiből, s megadja az emberi cselekvésnek nemcsak animális szükségét, de szellemi-erkölcsi méltóságát is. Hogy Kosztolányi utolsó verseskötetében is a kiszolgáltatottság ellen való, s a társasság értékeinek, lehetőségeinek jegyében történő lázadásnak a tragikumig feszített valamilyen fajtája áll hatóenergiái központjában, aligha kétséges. Ennek a lázadásnak s ennek a tragikumnak akárcsak vázlatos karakterizálása is azonban már nem lehet ezúttal feladatunk. Csupán a műfajváltás kérdéséhez kívántunk néhány töredékes gondolatot hozzáadni.



NYELVÜNK SZÚZRE MEGY?

A háború utáni argónk szókincse, a szókapcsolások és szóképzések struktúrája öröndetesen megváltozott. Magyarabb lett. Hogy százalékosan milyen arányban érinti ez a változás a kifejezés- és szóállományt, nem tudom megítélni — egy régóta várt argó-szótár tudná ezt eldönteni. A változás legvalószínűbb oka a háború után bekövetkezett társadalmi átalakulás. Elsősorban Budapest, de a többi nagyváros is hirtelen töltődött fel a vidék nyelvíleg tisztább és érintetlenebb tömegeivel, s ezek a friss városiak az otthonról hozott nyelvük romlásának éppúgy ki voltak téve, mint az argó annak, hogy egy eddig kevésbé érvényesülni tudó hatás érje. 1945-ig a városba áramlásnak nemcsak a lehetősége volt kisebb, de az a nyelvi ízlés, igény, divat, szuggesztíó is más volt, amivel a város a „jövevényeket” fogadta. Minthogy mindenképpen ők jelentették a kisebbséget, maguk is kisebb ellenállással igyekeztek nyelvíleg beilleszkedni. Vagy meg sem kíséreltek ilyesmit, tudván, hogy úgylát csak átmeneti városiak, pár hónap, pár év után visszatérnek a saját nyelvi közegükbe (cselédék, időszakos munkások stb.). Most viszont ők lettek a többség, az első és második nemzedékbeli új városiak. Azt hiszem, kár bonyolultabb okot keresni, hogy mai argónkban mért van kisebb jelentősége a korábbi sváb-német, zsidó-jiddis, cigány, népi etimologizálással ferdített latin szavaknak és kifejezéseknek. Léptek ugyan a helyükbe más, idegen eredetű szavak — ami nélkül azonban nincs argó. Hiszen éppen az az egyik szerepe és igénye, hogy időszerű, éppen most érvényes *rejtjelességgel* jelöljön és fogalmazzon; s erre a célra mindig rendelkezésre állnak az éppen adott „modern” életforma különböző eredetű kulcsszavai és fogalmai, melyeket az argó közvetlenül, vagy a nyelvi szükséglet céljának megfelelően torzítva vesz át. Figyelemreméltó azonban, hogy mai argónk sok esetben még az idegen szavakból is úgy alkot új kifejezést, hogy az szellemében megfelel a magyar népnyelv érzékletes, láttató jellegének. Kitérnő példa erre az elmúlt évek egyik telitalálata: *kupoladuma* (üres, nagyhangú szövegelés). A szó megérdemli, hogy egyenértékű, „őseredeti” magyar szónak fogadjuk el — s nekünk *ma*, történetesen hitelesebb is, mint erdélyi tájszó-megfelelője, a szájbérc. A „bérc” szó művinek hat már, különösen ilyen összetételben; mai párja viszont szinte látomásosan erős; akár a népnyelv egy másik kifejezése, az *ebédlátó hegy* (magaslat, ahonnet nézik, hogy hozzák-e már az ebédet a határban dolgozóknak). A két szóösszetétel logikája, íze, kifejezésbeli igénye ugyanaz.

Persze, az argónkból sosem is hiányoztak a rejtjelessé avatott magyar szavak [a 10-es években pl.: *csúz* (hús fillér) — *sárga* (gyanús) — *rajzoló* (zsebtolvaj) — *zene* (vége) — *cágos úr* (nagyságos úr) — *buzi* (szabadság) — bár többségben voltak az ilyenek: *mesz* (krajcár) — *buger* (öt koronás) — *nidi* (kalap) — *kes* (rendőr) — *kibi*, *evifli* (detektív) stb.] — mégis érdemes felfigyelni a változás szellemére és irányára. A 60-as években az egyik iskolában, a következő szavakat, kifejezéseket jegyeztem le egy óráközi szünetben:

kidobni a taccsot — háyni
 gyalizni — gyalogolni
 tömés — kúrás
 verjem az agyadba — hamarább is mondhattad volna
 rák egyen meg! menj a rákba! — hagyj békén, menj a csudába!
 teszi magát — megjátssza magát

leléptet — ellop
 árbóc, lompos, szár — himvessző
 hé — rendőr
 frizura — alak
 kilegelt — összeesett
 eldobta magát — meglepődött
 kitikkad — tönkre megy

elvágta a száját — vkit paffá tesz
szemüvegre hullott — pofára esett
lordok háza, bőfőgő, topogó — kocsmá

csirkebél — nyakkendő
pődörögni — csavarogni
mártózni, bemártózni — inni, berúgni

Az akkori kis rögtönzött gyűjtésből — hogy mi az éppen „menő” szókinsz — persze, idézhetnék más típusúakat is, mint pl.:

mátó — részeg
csandázni — hányni
toplák — rongyos
trenyálni — tréningezni
zoralós — daliás pali
baró — jó (mindenre lehet mondani)
górni — nézni, figyelni
legórni — nő után nézni
nyista — nem
nyistaság — semmi, jelentéktelenség
bula — nő, fenék
teszi a buláját — riszálva megy
jagellő — rendőr
kamuzni — megjátszani valamit

halózni — enni
kúl (pali) — szar (ember)
1 sell — száz forint
mórázni — közösülni
továzni — odaadni
dzsalni — menni
nagy umbulda — kelekótya
umbuldázni — össze-vissza beszélni
teszi a vakert — csak mondja, mondja,
de kinek
firnyák — orr
hulla gripi — nagyon dühös stb.

A változás szellemére mindenesetre az első szöveget jobban rávilágít — ti. hogy milyen formában gazdagította a népnyelvi fantázia az argót. Noha erős a népi szókinsz beáramlása, argónk „új hulláma” legalább annyira közhasználatú szavak, a már meglevő tárgyfogalmak és cselekvésfogalmak szokatlan, sokszor túlzó vagy éppen kibicsaklott módosításával, ill. használatával ér el új hatást — olyat, amilyenre az időszerű rejtjelességnek éppen szüksége van. Ami azonban döntő: ezeknek a módosításoknak szemléleti-logikai sajátosságait a népnyelvben is megtaláljuk. Mégpedig többnyire ott és akkor, amikor a népnyelv tréfásan, bizalmasan, indulatosan, kötozkodve stb. akar valamit kifejezni — egyszóval, amikor el akar térni a maga mindennapos nyelvi formáitól. Közbevetőleg: a mindenkori argó szintén valami hasonló igényből és „helyzetből” születik meg: elkülönülni az általánostól; szembehelyezkedni a hagyományossal; cinkosságot teremteni a rokonívásuk között; megbotránkoztatni a társadalmi illedelmesség világát; azaz, nyelvileg lázadni egy adott helyzet, körülmény, hangulat, erkölcsi norma stb. diktatúrája ellen. Az alvilág, az iskolák, a különböző foglalkozási ágak, sőt, a különböző életkorok argója — más és más típusú nyelvi radikalizmussal átszőve — támadva-védekező, védekező-támadó fegyver: bizonyos hasonlósággal rendelkező csoportok nyelvi egységbe szerveződése a gyakorlatilag áttekinthetetlen egész, a tömeg, a társadalommal szemben. Egy ilyen összefüggés azonban már nem tartozik a témánkhoz — csupán figyelemreméltó, hogy a népnyelvi ihletésű argó biztos kézzel választ abból a szókinszből, szóhasználatból, amely a szokásos-hagyományostól célzatosan elüt, s így már a népnyelven belül is bizonyos „argó” jellege van — a fenti értelemben.

Fel kell figyelnünk ugyanakkor az igekötők hallatlanul gazdag és árnyaltos használatára, a tudatos módosításokra és „szabálytalanságokra” — az argó céljainak megfelelően. A meglepő itt is az, hogy ami első hallásra (szabvány, hagyományos hallásra) szabálytalannak tűnik, a népnyelvben korántsem rendhagyó. Erre is mondhatunk egy ragyogó példát az elmúlt évekből: *lelombozódni*. Akárcsak a *kupolduma*, látomásosan erős, anyagszerű kép. Állapotot és folyamatot érzékeltet egyszerre, dologi, tárgyi, lelki, érzelmi — szinte minden lehetséges vetületben. Hasonlóan összetett hatású a fent idézett *kilegelt* (összeesett) szó: szinte képi-hangzásbeli érzékletességgel a pillanatot idézi fel, amikor az életet adó *levegő* (lég, leg) távozásai? pontosabban, ahogy azt valaki távoztatja, magából, vagyis *ki-legel*. (Tájnyelvi jelentése különben: *kitanul, kiismer* — ami legalább annyira érzékletes gondolatársításra támaszkodó jelentés.)

Az igeekötőkkel való játék egyik legnagyobb gazdagsága nyelvünknek. S ha az argónk erre kap rá, úgy szabálytalankodhat és „lázadhat”, hogy végső soron nem is lázad, hanem az elfelejtett gyökerekhez nyúl vissza. Az igeekötő-játék az árnyalatoknak olyan további részletezésére képes, aminek érzelmi-gondolati-hangulati finomságait csak nehézkes körülírással lehetne másképp megközelíteni. Igeekötőink általában megtartják egyenes, eredeti irányjelentésüket — ilyenkor „szabályosak”. Nyelvünk azonban nem ment olyan messze az értékük elváltoztatásában, mint az árja nyelvek, melyeknél az igével annyira összeferroztott igeekötőket is találunk, hogy első pillantásra alig ismerjük fel őket. (Melyik német érzi már, hogy a *glauben*, *gleichen*, *bleiben* a *ge*, *be* igeekötőkkel összetett igeék?) Mi viszont, ha eltérünk „szabályos” használatuktól, még egyáltalán nem szüntetjük meg eredeti irányjelentésüket. Sőt, valamilyen új kapcsolódással — esetleg éppen a bizarr ellentétesség révén — más módon meg nem ragadható árnyalatot jelölhetünk velük.

Mindezt azonban — továbbá a szemlélet és logika, a tárgyfogalmak és cselekvésfogalmak rendhagyó módosításainak egyéb sajátosságait — legszemléletesebben egy újabb szöszedettel lehetne világossá tenni.

Íme:

beadta a kezét — meghalt
 adi — add ide
 agg-dada — vénasszony
 aggott-tej — aludttej
 ágylep — ágynemű
 ágyékos — tökös
 elájít — ájulásba ejt
 ajtóra írni a kanalat — nem várni ebédre
 alszél — fing
 nagyot alapít magáról — gögös, rátarti
 kiszűnik — elmarad, abbahagy
 állópénz — heverő pénz
 elálmodik — elfeledkezik magáról
 lealuszik — lefekszik
 lepad — lefogy
 apók — öreg apa
 el vagyok áporodva — el vagyok törőd-
 ve
 árad — nemi ösztön ingerli
 megarcáz — megszid
 megázik — részeg
 elbágyul — elgyengül
 bakasszony — csíra, hermafrodita
 balkézzezel vár — nem vár
 balszemez — félrenéz
 bálvány — idomtalan nagy
 kibazsal — kinéz, kiles
 elbarmol — elront
 bászli — málé, ügyetlen
 bélemler — gyomrát szerető
 megberetvál — leszid
 lebetűz — vitatkozásban legyőz
 beszédes — szónok
 bibog — érthetetlenül beszél
 bodzáslábú — dagadt lábú
 bogárkérés — furfangos kérdés
 boka — gyerek
 elbokázik — elsiet

bolhaszedő — lábfejig érő nadrág
 elbolondul — eltéved
 borsos — nehéz
 lebölcsele — okoskodva lebeszél
 megbőröl — megver
 bregyó — ringyó
 bővít — tódít
 bundalé — pálinka
 bú — büszkeség
 bűdösben marad — kudarcot vall
 elbűvöl — összerondít
 bűzt tett — rosszat tett
 cécóház — ahol összejönnek mulatni
 cédulára élnek — házasság nélkül
 cégerül néz ki — csúful
 kicifráz — kismemiz
 cilinder — palack
 csacsa — kavics
 csajvadék — csőcselék
 csákányorrú — sasorrú
 csapzi — magakellető, tetszeni vágyó
 lecsatáz — leüt
 elcsellőz — dologtalanul tölti az időt
 csontevő — kutya
 csontvágó — ész
 csontorgona — vézna
 csoportozik — csoportban járkál
 odacsosszint — hebehurgyán odaad
 csózik — közösül
 kicsuk — kinyit
 megcsuk — becsuk
 dadri — dadogó
 dan — nóta
 ledarabol — leszid
 megdermed — megdöglik
 megdöcögtet — megtáncoltat
 egyablakos — félszemű
 összeegyesül — összebarátkozik

beelégpszik — belenyugszik
 eleven özvegy — elvált asszony
 emberzsír — izzadság
 hozzáésik — hozzásimul
 evőke — száj
 faember — gügye
 sokba fáj — sokba kerül
 faltámogató — munka nélkül ácsorgó
 faszcati — férfifogású nő
 faszmagit — hermafrodita
 föcskeszájú — pállott szájú
 fehérvér — takony
 fejruga — kendő
 elfekszik — elalszik
 lefégez — szül
 befésül — becsap, rászed
 földigember — alacsony
 füstfaragó — kéményseprő
 elgyalogol — elszegényedik
 belegyőződik — belenyugszik
 meghasznál — megárt
 leházasodik — rosszul házassodik
 hidegágy — ravatal
 elfiatalodik — megvénül
 magáninduló — önfejűsködő
 házgondos — házgondozó
 házrontó — házasságtörő
 ráhúz — hasonlít valakihez
 eljárt (lány) — kiöregedett
 feljavasol — feldicsér
 elkalapál — elhamarkodva csinál
 koszáj — borbély
 bekosaraz — beédesget, behívogat
 lassogni — lassan menni
 látóka — szem
 lebegő — könnyű női kabát
 össze-lenni — megbékülni
 lezsák — semmirekellő
 lila — kurva
 lihegő — női ing
 lütyü — kabát
 macera — szerető
 fölmaszta — fölakaszt
 mellékel — kerüli a munkát
 felmáltat — dicsér
 lemáltat — lekerget, leküld
 nyalni — utánozni
 nyelni — hajtogatni, vmin nyargalni
 megnyügöz — kordába fog, megrend-
 szabályoz
 ólommadár — lassan járó
 ónozni — hazudni, ferdíteni
 leomlik — gyereket szül
 ordító — kocma
 orrbavaló — zsebkendő
 orvosít — gyógyít
 oszlop ember — nagy, otromba növesű

leöltöz — levetkőzik
 paca — parányi
 padláb — igen alacsony ember
 pálma — pofon
 papos — kényelmes
 jól pattan — jól vált az esze
 pecsétés — szeplős
 pénzhetne — pénzt kíván
 pete — tojás
 petél — közösül
 pöttyent — közösül
 pill — pillanat
 pingász — festő
 pimpiri — ocsmány, disznó
 piri — picike
 pitizál — pepecsel
 poc — nagy has
 pofaszíj — arcbőr
 elpompáz — elkölt
 potyesz — has
 puha — dologkerülő
 lerak — leszól
 nekirakodik — haldoklik
 ráksoknya — fiatalok piros szoknyája
 megránt — megkárosít, sok pénzt ki-
 csikar
 ráspoly — mérges nyelvű
 esze kirekedt — elment az esze
 beresz — berűg
 rezel — hazudik
 ria — ijedt kiáltás
 rezgős cipő — gumicipő
 rihi — mindig nevető
 rigó — szerető
 risza — rossz erkölcsű nő
 elrokkant — elszenderül
 kiromlik — nagy bajjal kivergődik
 röpíke — könnyű, kurta, női ujjas
 rásajnál — rászán
 nekisajnál — nekiszán
 elsavanyít — elsikkaszt
 nekisimul — megszedi magát, meggaz-
 dagszik
 simít — hízeleg
 sóban van — nagy beteg
 besokszoroz — becsíp
 összesorvad — összeeszik
 szaggat — dicsekszik
 szájkó — száj, szájacska
 szálla — gyufa
 szalmáz — hebehurgyán csinál valamit
 leszállít — lecsendesít
 átszán — átenged
 szarhegyes — kevély
 leszaporodik — megbabáz
 száron van — talpon van
 szarzsák — kövér ember

szárazcsont — lábszár
 szartig van — nagyon odavan
 szavas — ékesszóló
 szöget húzni — közöszlőni
 szemetel — időzik vhol
 kiszemlél — kiismer
 rászemlél — ráismer
 szimota — szimat
 szivola — szivar
 szódara — mesebeszéd
 szobaszusz — szobalány
 szóbeli — rosszhírű
 szoka — harisnya
 beszélal — beleszól
 szunyákol — bóbiskol
 szuszamusza — lassan dolgozó
 szuszkó — kuckó
 elszül — elvetél
 elszűnik — megszűnik, elmúlik
 megszűródik — lesoványodik
 szűzre megy — elpusztul
 kitájékozza magát — szétnéz
 rátámaszt — ráfog
 letanácsol — lebeszél

tanaj — tanakodás
 letanul — leszokik
 rátanul — rászokik
 eltanul — elszokik
 betapos — bejön
 áttapos — ájtón
 megtataroz — elver
 megtegez — tegez
 tepsi — formájából kiment
 tetűgereblye — fészű
 rátóp — rálép
 tuszkolja magát — nagyon ajánlja magát
 tücskérez — hiábavalósággal tölti az időt
 beletűnt — beleszeret, belebolondul
 leuntat — lebeszél
 vacakos — ószeres
 rávakar — rávall vkire
 vasmag — erős, izmos
 bevermel — bepofáz, megesz
 fölvetkőzik — felöltözik
 lezúg — leint

De ennyi talán bőven elég is. Kissé terjedelmes (de remélhetőleg nem unalmas) szó-gyűjteményünk természetesen nem magán-gyűjtésű mai argó szótár, hanem rögtönzött tallózás Szinnyi *Tájszótár*ából. Az ellenpróbát az olvasóra akartam bízni (főképp, a fiatal olvasókra) — ti, hogy olvasás közben ráéreznek-e a mondandó lényegére. Vagyis: el tudnák-e fogadni ezeket a szavakat, kifejezéseket a mindennapos argó-szóhasználatukban? Ha igen, nem volt haszontalan a tallózás. Ugyanis nem nyelvészkedni akartam itt (remélhetőleg megteszik nálam hivatottabbak) — csupán egy nagyon is gyakorlati lehetőségre felhívni a figyelmet; kedvet csinálni a további böngészéshez, népnyelvi-tájnyelvi szó-vadászathoz. Úgy vagyunk ezzel is, mint majdnem mindennel, ami „népi” — s értsük most ezt minden köd és gőz, a saját egzotikumunktól meghöbörödött öntetszelgés nélkül. Az utolsó pillanatokban nyomozhatunk még „élő terepen” — akár magunkban, ha ezt a származásunk véletlene lehetővé teszi; akár úgy, hogy újra tanuljuk az elfelejtettet. Világos, hogy a nyelvfejlődés nem, vagy csak nagyon ritkán tűr meg erőszakos irányítást és beavatkozást. (A „nyelvújítások kora” mindig kivételes elkerülhetetlenség.) Szókincsünk, kifejezéseink sorsa, hogy szüntelenül átadja, odadobja magát az *idegennek*, a friss mainak, és a még kiszámíthatatlanabb holnapnak. Nyelvünk élete, akár a fajták élete: a *keveredésben megőrződés*. Az alapokat kell megőrizni; de nem kizárólagossá tenni a ráépülőt. Ha egy nyelv önfeledt magabiztossággal szívja be az idegent, nem romlik. Sőt, pontosan azt teszi, amire való: a szüntelen változás önkísérleti műhelyének, közegének tekinti magát. A nyelvek ma minden eddiginél keményebb próbának vannak kitéve, és annál inkább, minél kisebb nyelvcsaládról van szó — az okok elcsépeltek (információ-áradás; közlekedés; múlt nélküli, merőben új fogalmak stb.) S az idő-tényező sem közömbös. Máról holnapra kell szervesülnie az újnak, az idegennek; a felgyorsult élet igényei ezt követelik. Ha nincs magabiztos saját-nyelvi fantázia (amibe a nyelvtani szabálysértés és rendhagyás is beletartozik), s már nem eléggé átütőek a szemléleti és logikai sajátosságok, elkerülhetetlen a valódi romlás. Példa van erre is, arra is számtalan. Pázmány, Berzsenyi milyen biztos érzékkel tartják kordában a latinosságot; a feddhetetlen Petőfi hogy tudja feledtetni meghökkentő ügyetlenségeit (nem a prózájáról van szó!); Ady a deákosságból, germanizmusból, krónikás hangvételtől ötvözött modorosságait (a pró-

zájában különösen); Tersánszky a megejtő bájjal elkövetett, nyakatekert germanizmusait! — s még folytathatnánk az ünneprontó felsorolást. József Attila vers és próza nyelve külön fejezet; olyan szintézis és középút a „népi” ihletésű, és a minden izmust tartózkodóan kezelő „irodalmi” nyelvteremtés között, amihez hasonló nincs az irodalmunkban. A lemeztelenített kiegyensúlyozottság rokonítja vele — nem más — Pilinszky vers és próza nyelvét, mely a legegyszerűbb szavaknak és nyelvtani formáknak úgy tud új sugárzást adni, mintha épp abban a pillanatban emelné ki őket a legbonyolultabb, értésre is elporladó ontikus összefüggések közül. Józsefnél és nála a nyelv ahhoz tud közeledni, hogy észrevétlen legyen; amikor a nyelv már-már se nem ismerős, se nem idegen; utazom, de végül is nem tudatosul bennem, hogy min — szekéren, autón? Ami természetesen nem kizárólagosan kitüntetendő cél, mert az utazás *egészebe* az a bizonyos *min* is beletartozik, s ha ez tudatosulhat, az élmény is más lesz. A nyelv akkor is megajándékoz, ha észrevétlenné tesztem, akkor is, ha felmutatom. Egy fontos csak: a lelke legyen az enyém, még romlatlanul (aminek mások majd leírják a szintagmatikai tengelyét, paradigmáikájának a szintjeit elemzik stb.).

Messze kanyarodtam, de itt most visszatérhetek a motoszomhoz. Elképzeltetőnek tartom, hogy az argó, ha a fenti értelemben teremti és „utánpótolja” magát, köznapi és irodalmi nyelvünket a legközvetlenebb és legtermészetesebb módon frissíthetné fel. Hozzásegíthet, hogy a veszélyből előnyt préseljünk ki. A népnyelv halatlanul gazdag, és jelölő árnyalatosságaiban ma sem idejétmúlt szókincsének nagy része eltűnőben van. A szófűzés, szóalkotás bizonyos formái szintén, melyeknek az életképessége csak akkor derül ki, ha valamilyen divatos szöveg éppen felkapja. Van egy szabály azonban: amíg élő a népnyelv, addig párhuzamosan, de inkább elzárva-elzárkózva őri meg magát a városi, illetve az átlag-köznapi nyelv mellett. Ti épp azért, mert mindkettő *élő* és *magabiztos*, mindkettő a maga helyén és közegében *megelégszik magával*. Ma már nem erről van szó; a népnyelv lényegében feladta magát. Az átlag-köznapi nyelv mellett, és azon belül, argó-helyzetbe került; csak éppen az argó dinamizmusa, erőszakossága és tudatos nonkonformizmusa nélkül. Rezervátumi nyelv. Indián. A keveredésben már nemigen kívánja megőrizni önmagát. Ha viszont az argó nyúlna utána — s mint láttuk, van és lehetne alapja, hogy mai nyelvi „izlésével” önként és ösztönösen ezt tegye —, akkor a leghatásosabb módon mentődhetne át belőle az, ami az átlag-köznapi nyelvbe anakronizmus nélkül felszívódhat. Az argónak ez a közvetítése — sajnos vagy nem sajnos, de tény — döntőbben befolyásolná a köznapi nyelvet, mint az irodalom. A jó irodalom — éppen mivel az, ami — köznapi szinten átmenetileg bénít is a mércéjével. Az ékes-szólás egy időre még dadogóbbá tesz. Az irodalom nevelése többnyire hosszabb távú — vagy robbanásszerűen gyors, de ez nagyon ritka. Az argó az, ami szüntelen izgékonyasággal körbemosza, betörésekkel nyugtalanítja a megállapodott-illetdelmes átlag-köznapi nyelvet, a sajtó, a rádió, a tévé nyelvét.

Az argó és irodalmi nyelv viszonya külön kérdés, külön tanulmány. Itt csak még egyszer annyit: az itt felvetett kérdés szempontjából — ma és nálunk — az argó a prózanyelvünket éppen a saját nyelvi gyökereink és mélyrétegeink felé csábíthatná, az egyre inkább eluralkodó semmilyenség, az olajozottan szürke átlagstílus helyett. Feltéve, ha nem optikai csalódás, amit az argónk „új hullámaként” észrevenni véltem.

Olyan érzékeny területen, mint a nyelv, erőszakolni semmit nem lehet. De ötletet adni, kedvet csinálni talán igen. S a farmerhez — végül is — illik a vadászat, még ha szó-vadászatról van is szó... Ahogy a farmeres lantosok is *rátanultak* (emlékeztetőül: rászoktak) a régi madrigáljainkra, virágénekeinkre, a dallamok szellemére és szerkezetére. S még az is kiderült, hogy ez a zenei szellem és szerkezet a legmaibb szórakozás és szórakoztatás területén is használható: mai magukat (magunkat) képes kifejezni és közvetíteni. Ugyanis a cél nemcsak az lehetne, hogy csupán egy kivételes koncert vagy kivételes könyv élménye kapcsán végezzünk mélymerülést.

Egyre tágul

hajadat összekotrom,
 kikutrom szakállamból,
 kikutrom sátor-hajad eltévedt
 pányváit szememből,
 sátor-hajad, amely kimetszett,
 menekített magamból,
 csak tágul, egyre tágul,
 hézagain
 eldobált bőreim didergő
 törmeléke rám hull,
 hajadat összekotrom,
 kikutrom szakállamból,
 világnyi biztonság, sátor, repülő szőnyeg
 a végtelenben landol,
 röpül hajad,
 a dohányföldek égnek,
 elévült táviratokat fogalmazok
 egy léghajóba nehezéknek,
 hajadat összekotrom,
 kikutrom szakállamból,
 mint öntvényről a homokot,
 lekocogtatom az arcom,
 sátor-hajad csak tágul,
 egyre tágul, eltévedt üzeneteim
 után tűhegy-pupilla bámul,
 nem moccan tűfoka-torkom,
 hajadat összekotrom,
 kikutrom szakállamból.

Átüt

tű hegye átüt csillagon is,
 tű hegye átüt hátadon is,
 átüt a csillag kezeden is,
 átüt a hátad kezemen is.

átüt a kezéd hátamon is,
 sebhelyet éget, röntgenez is,
 pirosa átüt ingemen is,
 pirosa átüt kezeden is.

forral a zápor friss pocsolyát,
 éhes békáknak halvacsorát

forral a zápor friss pocsolyát
 éhes békáknak halvacsorát

A BÁRÁNY JEGYÉBEN

– Nádas Péter regényéről –

„Még fõnn van a nap, de már sietõsek a zajok, mert mihelyst lejjebb ereszkedik, mindenütt õlni kezdik majd a bárányokat.”

Egy családregegy vége

Feszülõ és oldódó mondatok szorító-horrszoló, de megtartó kötelein ereszkedünk alá megállíthatatlanul Simon Péternek, az *Egy családregegy vége* hat-nyolc éves gyerekhõsének, átélõjének és túlélõ áldozatának mélységeibe. Hol mintha csak körbeforognánk, e köteleken függve, hol meg hirtelen liftezni kezdene a gyomor – zuhanunk. Szédületes sebességgel gyorsulunk, lábunk még mindig nem ér földet. Az éber, hideg, kemény álmom, és a folyton lazuló, oszló, fölbomló valóság mélyei felé pörgünk az írásmód kötelein. A fölcserélõdés, a darabokban, a kockákban megélés omlatag, izzó, és megfellebbezhetetlenül reális, „csak ilyen” élményéhez, evidenciájához szinte odatapadunk az olvasás folyamatában. Mefisztóval és Fausttal mondhatnánk — ama bizonyos *Anyák Birodalmához*, a leghátborzongatóbban, legszamosabban halálközeli, mert: az életkezdetre, a szülõre-születésre, a totális elõtörténetre tapadó mély-gyerekkorhoz, a völgy-, a méh-, a mélyedés-, az õserdõtítkok állapotához sodor ez az alászállás. „*Faust* (megborzong): Anyák! Letaglóz újra csak e név! Mi ez a szó, mit bár ne hallanék? *Mefisztó*: Az új szó felkavar, te maradi? Csak már hallottat kívánsz hallani? Hangozzék bárhogy, ne légy elfogódott, hisz rég megszoktál minden csudadolgót. *Faust*: Nem boldog az, ki megmeredten áll, legjobb osztályrészünk a borzadály; bármily nagy ára van, a meghatottak benne érzik át a Legnagyobbat. *Mefisztó*: Szállj hát alá! Mondhatnám: háj magasra! Egyre megy. Szõkj a meglevõ elõl te, az oldott formák országát kutatva! Gyönyörrel lelj a rég nem létezõre; felhõgomolyszerû e forgatag, lengesd a kulcsot, azzal véd magad!”

Az Anyák Birodalma Nádas regényében Európa és Ázsia országútjain, kultúráin, városain húzódik végig, amelyeken egy zsidó család nemzedékei hajszolódnak által, és tetteik – vagyis: bukásaik, túléléseik, újrakezdéseik, áldozataik és pusztulásaik – legendává, mítosszá torzysulnak. A legendát nagypapa ordítja, dübörögteti a kisfiú fülébe, aki szorongva, de példás bátorsággal meg következetességgel „legjobb osztályrészének a borzadályt” érzi, „bármily nagy ára van”, hiszen: „átérezheti a Legnagyobbat” — az emberi törvény mutatja meg arcát elõtte, melybõl éppen itt és ily módon, 1949–50-ben, megépítheti önmagát. Vagyis: az utolsó szóig és intelemig fegyelmezetten végighallgatja és szinte végigéli 1950. év legendáját. Az önépítés parancsa, e letaglózó és meglágyító, e megkeményítõ és megemberesítõ parancs korán, csaknem pusztítóan korán érzékel, hozzá, kívülrõl (apjának, az elhárító tisztnek a világa, a koncepciós perek Magyarországból) és belülrõl (nagyapjának, az egyetemes, zsidó—keresztény emberképnek és emberigénynek a világából), de Simon Péternek van ideje mérlegelni és választani; külsõ és belsõ ideje egyaránt. A belsõ: a szorongatóan édenkerti elzártág, az édesen kínzó gyerekkori pokol, melyben fõlnõ, és amelyben a legendát reá hagyományozzák. A külsõ: nagyszüleinek halála, és apjának, akit az éppen általa is üzemeltetett fogaskerékrendszer nyel el, letartóztatása után, egy, a koncepciós „árulók” gyerekeit nevelõ s a külvilági rendõrõshozt egy az egyben leképezõ „zárt” intézetbe kerül. A belsõ idõben a nagypapa kinyilatkoztatása zajlik és dübörög, mellyel elõ- és fõlkészíti utódának átlépését, fájdalmas megszületését a külsõ idõben. Unokájára a „semmit” — a szellem és a tartás világát hagyományozza, ami-

kor elmondja neki családtörténetüket, intelmekkel, és az utód szerepkijelölésével. Ennyi tehát a történet, ami persze nem „csak” ennyi, mert ez a történet megtörténtté tudja tenni újra és újra a mítoszt, az univerzális emberlegendát, méghozzá egy nyomatékossá, bár latensen végighúzódo bárány-jelképen, motivumon keresztül. (Talán elég jelezni, hogy a báránnyal Nádas egyik korábbi, *A bárány* című novellájára utalok, melyet az ő legjobbjának, és az utóbbi tiz-tizenöt év legkitűnőbb magyar novellájának tartok.) A regényíró ebben a műben össze tudja kapcsolni az összekapcsolhatatlant: az antropológiai és történetfilozófiai mélységeket-szélességeket, az emberiségtörténetet a személyes sorssal, egyetlen ember történetével; az „idők” „bennem”, „benned” „bennünk” érhetnek, érnek meg. Ha „valaki” eljön, elhatárolja, hogy „eljön”, akkor az „idők” teljeseznek be övele.

Nádasnak azonban ehhez az összekapcsoláshoz mindent szét kell választania, amikor megszólal, hangütést, stílusrétegeket. S mivel őt, mint minden *valóságos író*t, mindenek fölött a megírás szenvedélye hajtotta – az, ami az olvasásban egységesen összekapcsolt, atmoszférikusan megbonthatatlan alázállásnak érzékelt, az a megírásban, a motivikában, a képvilágban, az alakokban, az összes ponton analitikus, megkülönböztető, szembeállító, párhuzamszerkezetű, vagyis minden pillanatban „kigondolt” és ugyanakkor végül, egységessé formált, íves. Ez az analitikus szétválasztó, mégis együtemű, folyamatos, torokszorító zuhanás a mélybe maga is bárányáldozat – a művészeté, amennyiben az *önépítés megformálása* egyfajta ráadás, különáldozat az emberiben.

Az analitikus írásmódot a mikromotívumok finom szövedékéből, az igen hangsúlyosan ismétlődő és variált képvilágból kibomló *stílus* illetve a *kisformák*ból – és éppen ezekből – fölszálló nagy, elbeszélő *lélegzet* jelenti. Nádas Péter mitikus család-regény-epilógusának alapszínei: a fekete, a vörös, a sárga. Szomorúan, de nem komoran lobogó, olajosan mélytűző árnyalatokban jelennek meg a szöveg képeiben, hol föl-magasodó, rémületes árnyaktól, hol meg idegesítően cikázó, rohanó árnyaktól határolt térben. Ez a tér – a nagyszülők szernyei háza, kertje, meg a szomszédgyerekeké, szűk, ugyanakkor labirintus végtelenségű, nyomasztó-nyomott, ugyanakkor az idők mélyébe nyitott, melankolikus-meditatív és harsány, szenvedélyes és halálváró, elhagyatott és benépesülő, magánytól kiüresedő és társas-telített. Egyszóval: a nagypapa alakjától és az általa belesüvöltött múltból megszentelt-meghatározott. Minden, ami e térben elhagyatott, magánytól kiüresedő, néhol komor, az az apa világából, a külső időből – e nem-nagy időkből – származik. Az apa: a megcsúfoló meghatározottság, a gyalázás megszűnő-süket csendje, a hideg emberkáromlás tere és ideje. Ebből a térből és ezekből a színekből mitikus ember- és állatfigurák bontakoznak ki, mindig jelentőséggel teli pillanatokban. Az állatképek nemcsak mitikus jelentéseket hordoznak, földézésük nemcsak utalások valaha egyértelmű, megegyezéssé állatjelképekre – elsősorban: a féregre, a kigyóra, a halra és a bárányra –, hanem éppúgy a gyermeki tudattalan (ahová leengednek minket azokon a mondatköteleken) homályban tenyésző ősképei ezek, a gyermeki nem-tudás és megtapasztalás szaggatott, töredezett asszociatív sorainak, jellegzetes faunájának és flórájának pillérei. De ki tagadhatja komolyan, hogy az állatképek két különböző vonatkozása valamikor, valahol, valamiképpen ugyanannak a jele volt? Hogy ugyanarra, a létezés alatti s ezért a legfélelmesebb puszta vegetációra (férgek, bogarak, pókok), a hirtelen ránküsző alattomos-síkos halálra, a „minden lukba” bebúvó kórra (kígyó, hüllő), az életteljes, önmagában hiánytalan létezésre, és annak véres végére, a korai emberhasonlatra (hal), és végül a magasztos, áldozati kivérzésre (bárány) mutatnak ezek a jelek. Az állatfigurák a gyermeki asszociációk őserdőt sugalló tenyészetében, liánjai között kúsznak-kapaszkodnak, de a föltornyosuló mítosz hőfokán mint a kollektív tudattalan (és van-e ép literátor, aki még mindig megijedt ettől a fogalomtól?) jelképei jelennek meg. A bogarak, a hangyák a kisfiú álom-tenyerén „mászta, szépen, nyugodtan, sorban, egymás után.” És ugyanazon az oldalon: „Felvettem a földről egy hullott barackot és két-felét nyitottam. A barack leve az ujjamra csurrant, a nedves mag domborulatán fehér kukac araszolt előre. A kukacot belenyomtam a barack húzába. Fészkelődött, vergődött, de olyan mélyre nyomtam ebbe a puha, édes ingoványba, hogy ne is lássam, és

akkor vele együtt bekaptam, vigyázva, ne rágjam, lenyeltem a barackot. Elképzeltem, hogy a kukac élve a gyomromba jutott. Most benne van a sötétben és él, és nem tudja, merre? Még mindig nem volt este. Darazsak érkeztek. Úgy éreztem, valami baj történhetett velem. Hirtelen. Mintha nem is én ülnék itt a főben, hanem valaki más, akinek nem érzem a súlyosságát, de nem én vagyok, és olyan homályos minden. Hirtelen. Egy pókháló foszlánya felcsillan, és eltűnt a levegőben.” És – irdatlanra puffadó béka vagy éppen darázs, amint „Leszállt a nyitott kehely élére és végigsétált körben, aztán bemászott a virág belsejébe; a szíromlevélen zsongó árnyék.” És – pókok, pókok. A kigyó először egy Kleopátráról szóló, idétlen gyerek-kamaszmesében tűnik föl, a gyerekkor fülledt paradicsomkertje közepén, de egy hozzánk lehajló, beszélő falevél kíséretében. Majd a nagymama hagyományos ijesztgetésében: „A nagymama azt mondta, hogy az ő nagymamája mesélte a fehér falikigyót. Ez a kigyó a falban él. Ha éjjel nagy csend van, akkor hallani lehet, amint mászkál, eszi a falat. Ha a falból kibújik, akkor tudni lehet, hogy abban a szobában valaki meghal. Minden házban él egy falikigyó. Nem zöld és nem barna és nem tarka, hanem teljesen fehér, mint a fal.” A kigyók és a bogarak Simon Péter szorongó-látomásos, megszentelt-megcsúfolt eszméletének mindenütt üreget sejtető rejtekeiben, hasadékaiban, mélyedéseiben, szögleteiben, a vonzó-tiltott anyatitokban lakoznak, és különösen népes ez a táj akkor, ha Simon Péter egészen kicsi korában elvesztette anyját, s így apa-nagypapa világban nevelkedik. Mindezekre a jelekre, egyensúlyképpen, a gyerekkor hol ritka, hol gyakoribb harmóniaélménye telepedik, „a csönd”. Ott voltak a bokrok, nehézkesen. Galagonya. Orgona. Bodza. Mogoró.” Nádasnak ezek a szinte alany nélküli egyszavas mondatai mintegy a szavak, a nyelv előtti, az „igazi” érzéki tapasztalás és élmény világához viszi el olvasóját, mintha csak emlékeztetni, földidézteni kívánna valamit. A *hal* jelképe, melynek újszövetségi tartalmai ismertek („És monda Simonnak Jézus: Ne félj: ennekutánna emberek fogsz.”) a nagypapa egyik, gyönyörű komikummal induló kinyilatkoztatásán húzódik végig: „Ecce homo! – kiáltotta a nagypapa és az asztalra dobta a halat.” Az életet, a rejtélyes tökélyű emberi szervezetet, és cseréjét a világgal éppen a *hal agyoncsapása és „quod erat demonstrandum”* gesztussal való *földarabolása* közben nyilatkoztatja ki utódának: „Itt fekszik előttünk egy halott. Ponty, vagy más néven ciprinus carpio, ahogy az ember tudományos neve homo sapiens. Mielőtt felbontanánk, vegyük szemügyre küllemét. Halszerű. *Formája funkció: éljen a térben, amiben él.*” (E csodálatos egyszerűségű mondatnál a tanulmányíró, eltérve a szokástól, az irodalmi szöveget kiemelte.) És végül az utolsó nagy állat-szimbólum, a *bárány*. A mottóul választott mondat így kapcsolódik a három mondattal későbbihez: „A bárány bőrért szállás kapható.” Ezen az ünnepen, Nisan hó 15-én feszítik meg Jézust. A jelkép először a mű első oldalán dereng föl: „Tenyeremet nyírkos homlokára simíthattam, s nem is tudtam, a tenyeremet érzem-e vagy a homlokát. A nyakán pedig látszott egy vastag ér. Ha ezt az eret elvágtnám, kifolyna a vére.” Ez a kivézés, mint áldozat, mint visszatérő álom- és testhelyzet, jelenik meg a nagypapa egyik monológjában is: „Egész életemben vártam valami pillanatot, ami talán most jön el. Ugye még mindig itt vagyok? A saját véremlen ültem egy fürdőkádban és bezúrták az ajtót. Húsz éves voltam, és még nem tudtam ezt. Nem lenne apád és te sem lennél. Vagy lennél, de nem az, aki leszel. Mert a vérem, ami nem folyt ki a kádba, az átömlött belétek. Das ganze ist ein Dreck!” A bárány-motívum és helyzet szinte örökletesen, a családi tudattalan hagyományaként, újólag föl-fölbukkan az utód (és az utódok) asszociációiban: „Az intézetben is olyan volt a kő, amikor a kórházba vittek. Eszembe jutott, hogy elájultam. És minden vérem kifolyik.” Mert hiszen ennek a mitikus család-történetnek a generációit újból és újból, nagyönis nem mitikus értelemben – lemészárolják; az apák és az anyák újólag kivéreznek.

Az állatszimbólumok, a képvilág és értelmezése az egész regény olvasatának kulcsa, mely kulcsot „lengetve kell, hogy védjük magunkat”, a szöveg-zuhatagban, az Anyák Birodalma felé alászállva. Mert Nádas könyvének textusa már tipográfiaailag is a zuhatagot idézi föl. Szám nélkül, üres fél lapokkal elválasztott fejezetekre oszlik, melyek bekezdés nélkül következnek egymásra, száguldásra ösztökélve az olvasót. Mégsem az átlagos tudatfolyam-irodalom fogása ez itt. Ami ott valóban az olvasó aláme-

rülésével jár, a tudat öklendező parttalanságával, a tudatáram formátlan-közvetlen naturalizmusa, az *itt* a hihetetlenül végiggondolt finommunka révén mindent egybefogó szabályozottság és tagolás lesz. Külsőleg teljesen megformált tudatfolyam ez a könyv, nem pedig a tudat *működésének* naturalista leképezése. Kaleidoszkópos látásunk irodalomma *fordítása*.

A szerkezet, a konstrukció ugyanakkor mégis láthatatlan, eldolgozott, kisimult a mű rendkívüli anyagszerűségében, elevenségében, ahogyan Tolsztoj mondaná: „A művészet – az elrejtett művészet.” Ám az *elemző* olvasó előtt meg kell mutatnia magát a szerkezetnek. És ha most erről a finommunkáról, a tudatfolyam minden ponton átfordítottágáról szövegek, akkor egyúttal az *Egy családregény vége* művészi színvonalát is jelezni szeretném.

Mindenek előtt az elbeszélés hangjáról, beszédmódjáról, amit itt most stílusnak is hívhatunk. Gyerekhang ez, a pusztítóan felnőttközeli gyerekkor érzékeny, okos, érzéki szellemhangja, amit a tárgyaktól még alig elváló gyermeki szemlélet naturalizmusa jár át, a non-verbális észlelés szag-íz-tárgy-anyag-tapintás-élménye. A mondatstruktúrák példás arányosságát említhetjük továbbá e hangról szólván. A magyar körmondatvaló újabb harcbaszállásról van szó, egyébként már Nádas pályájának kezdete óta. (Újabb, egyelőre folyóiratokban megjelent novellái és *Szerelem* című írása mutatja, hogy nem lankadt el ebben a tusában, nyilván mert van honnan merítenie erőt – mondatépítő tehetségéből és füléből: Nádas ilyen mondatokban „hallja” művészi világát.) Megszólalásnak, beszédmódnak, tehát élőnek kell nevezni ezt a nyelvet, de nem éppen a „korszerű” (szleng, zsargon, műszavak stb.) értelmében, hanem abban, hogy tudja és akarja az effektust, amire a legnagyobb prózamesterek mindig is törekedtek, s amit Flaubert „gueuloir”-nak nevezett; a kész mondat *hangos olvasása* dönti el, eleven, vagyis jó-e a mondat, megfelel-e a hanghordozás és a lélegzés alkati természetének. Nádas mondatai nagy része kiállja a próbát a fennhangon olvasásban, s ez napjaink magyar prózájában nem mindennapos színvonalat jelez! Mondatai Simon Péter *észjárásának testét* alkotják. E gondolatstet a csaknem tévedhetetlenül ismert és alkalmazott feszültség-oldódás egyensúlya, a „hosszúság-rövidség”, a „simaság-zökkenősség” példásan kialakított arányai, belső törvényei tagolják.

A könyv egyes szám első személyben íródott, de igen sokszor az ún. „átképzéssel” beszéddel gazdagítva, amikor tehát a legendák, mesék elbeszéléséhez odaértjük a szövegbeli beszélőt, aki Simon Péterhez, az elbeszélőhöz szól. Továbbá van egy ennél bújtatottabb harmadik személyűség is (a „Galagonya. Orgona”-idézetnél már találkoztunk vele): a hagyományos, harmadik személyű elbeszélő reflexió elrejtett „viszszacsempészése” azokban a mondatokban, amelyekben nem halljuk, nem érezhetjük az elbeszélő alanyt, Simon Pétert. Nem tudjuk biztosan: ő beszél-e, vagy az író halljuk, vagy esetleg s a tanulmányíró mindenestre így hallja, egy *harmadik*, általános-személytelen alany mondja az efféle súlyos, csupasz, kopár tömondatokat: „Orgonák és mogoróbokrok között, egy bodza tövében. Nem messzire attól a fától, amelynek néha mozgott az egyik levele, pedig szél sem fújt.” Vagy: „Jó hideg. Roppant, üres csigaház... Puha gyökér, sötét, mélyebbre nem látni ki. Nem.” (Nem véletlenül idéztük a könyv első és utolsó mondatait, a szerkezeti megfelelés ugyanis, az egész textust kerekre zárja, „elkezdi és befejezi” ezzel a harmadik, általános személlyel.)

Az írásmód, a stílus ilyen – s az ő generációjában páratlan-gondossága, eufónia-igénye, a próza elemi hangzás-lehetőségeivel való bánás, lehetővé teszi a szerkezet, az időrend kaleidoszkópikus fölépítésének eleganciáját, görcsnélküliségét. Legszívesebben oldalakat, fejezetrészeket idéznék, illusztrálандó, hogyan tesz abszolút sűrűvé Nádas egy „jelentéktelen” pillanatot (pl. a zsírvágó kiszolgálónő jelene-te) a motívumok egyensúlytartó egymásra torlasztásával, szövéssel, hogyan válik az érzéki megtapasztalás, a kopár esemény – többszólamú architektóniává (jobb híján született e groteszk összetétel), intenzív prózaszerkezetté. Hogyan rimel azután e módszer nyomán az első fejezet logikája a könyvére, illetve a fejezetzáradék a befejezésre, hogyan ellenpontozza mesterien az apa-típusú, rideg, megszakított-brutális meseanyagot illetve mesélésmódot a nagyapa oldott-folyamatos, olajosan meleg fényekben úszó legendáriumával, hogyan tér vissza ismételtlen, mindig új színekben és árnyak között

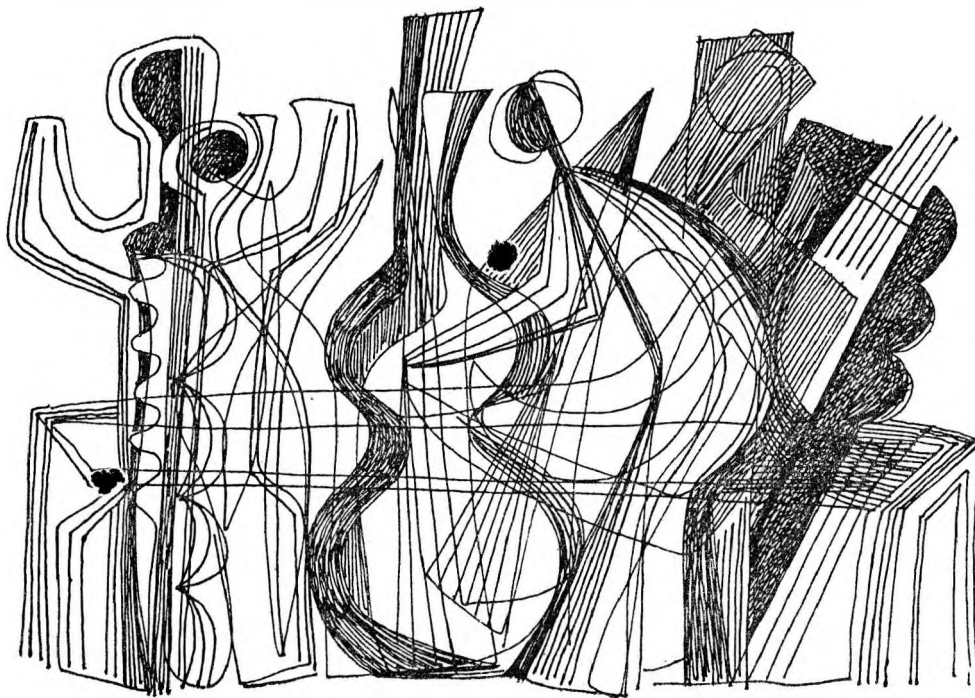
a könyvön végighúzódo, baljós édenkert-parafrazis (a bújtatott általános alanyok e mondatokban, egységekben szinte törvényszerűen felfedezhetők). Egyszóval Nádas tud valamit, és nem is keveset a prózaszerkezet *zenei* lehetőségeiről. A tónusok ellentétező technikája ugyanakkor sosem torzítja pusztán hangulatívá, benyomásszerűen szuggesztívá a szöveget. Hiszen a technika egy mélyebb szerkezeti elvből következik, az epikai *kisformákhoz* való ragaszkodásból, ami megőrzi, átfunkcionálja az elemi elbeszélő erőteljességet, az *epika* – alig megfogalmazható, rejtélyes – *pozitivitását*, azt, hogy *létezik a mese, van még kedv elbeszélni, s talán van is mit...* Ez az, amiről Nádas Péter technikákkal, fogásokkal átszőtt művében egyetlen pillanatra sem mond le. S ez az igazi, végső garanciája e mindenképpen kimagaslónak látott regény színvonalának, sikerének.

Milyen kisformák ezek? Sztori, vicc, mondás, novella, ráolvasás, találós kérdés, elmesélt rövid történet, szójáték, eseményvázlatok illanó helyzetek. E kisformák állandó jelenlétéből száll föl a már említett nagyepikai lélegzet. Mert a legenda, kis, töredezt szelvényeiből, a két mészárlás közötti rövid, humorral, viccel, mondással, önmegfogalmazó epikai ősfarmakkal, alapmozdulatokkal telített életidőkből áll össze, formálódik a mítosz – egész lélegző teste. A könyvet, többszöri olvasás után úgy látjuk és „halljuk”, akár egy csillámló, ezüstös fényű, és hatalmasan lélegző testet. Valami különös tengeri állat vagy emberfantázia testét.

Végül mi is e mítosz jelentése, példázata és: parancsa, ami a kiválasztott, a Jákob fia Simeontól származó család töredékéleteiben, áldozatszüneteiben kiteljesedik? Mindek előtt: a Simonok a zsidó önmegvalósítók, túlélni vágyók, és egyben „Istengondba merülők” (Jákobról mondja Thomas Mann) állandó, titkos, önértékelési kettőssége: azonosuljak-e sorsommal, önmagammal, amit létem, a zsidó bekerítettség sorsa jelent, vagy a folytonos üldözést, mészárlást, kudarcot tudatos önfelszámolásommá, szembe fordulássá, vagyis a magamévá tegyem; mik vagyunk mi, és mik lehetnénk kérdése ez, a szinte szakadatlan *menekülések* ütemére. Simon Péterben (s a név nem véletlenül rimel a kiválasztott-áruló-megalapító apostoléra) a nagyapával való azonosítás folyamata megy végbe, *szemben* a sóvárogva, kielégítetlenül szeretett, és az anyát sem helyettesítő apa elutasításával, ellenazonosításával. Ám ez az azonosulás nem az évezredes dilemma valamelyik ágának kiválasztása, az önértékelési ambivalencia és zavar újrajkezdő ismétlése, mert éppen a nagyapában *megfordulnak* a kérdések, újra fogalmazódnak, érvénytelenednek és új utak nyílnak, gondolatban. Az új utak *járása* már az utódra, az azonosuló unokára vár. A nagyapáé a végiggondolás, az unokáé a döntés. A nagypapa, azzal, hogy keresztény nőt vesz feleségül, tudottan mitikus cselekedetet hajtott végre, szükségszerű áldozatot, amennyiben 1900 év után *fölsimerte* és megértette Jézus áldozati szerepét, a bárány-jelentést, és *ezt* a fölsimerést kínálja, parancsolja, süvölti *harmadik* lehetőségként utódának. A nagypapa családtörténete eképpen egy végtelenül *szomorúan intonált optimista* antropológia tanúivá tesz minket: *megszakadhat az örök ismétlés fonala*. Ezért az *Egy családtörténet vége* egy évezredes dilemma átfordulását, megszűnését mutatja föl nekünk. Miként fogalmazható meg ez a harmadik, a bírálat szárazabb nyelvére? Talán így valahogy: a zsidó családtörténet egyetemes, de egyetemeségében föl nem ismert szenvedéstörténet is egyúttal, melynek stációi a bibliai földektől Yorkig, Cordobáig, Bécsig, Budáig terjednek, szereplői, generációi nemcsak szenvedéseikben, hanem szellemükben és erkölcsükben is az univerzálisra törek, de nem képesek fölsimerni az univerzális pillanatát: Nisan hó 15-én, a Simon-család egyik tagja nem ismeri föl saját emberhasonlatát, az istenembert, a minket megtestesítő-megváltó Bárányban, a kivérző Jézusban. A nagypapa parancspéldázata a bárányval való azonosulás jegyében, az egyetemes – európai – kultúrába emelkedés jelképeként fölmutatásában szól unokájához, Simon Péterhez: a családnak, az eszmének, a zsidóságnak ki kell kerülnie az évezredes ismétléskényszerből, mely az önmeghasonlás, és az eredendő ön-fel-nemismerés körforgásából adódik. A Simon-család áldozata, önmentő utolsó menekülése, és megváltása tehát az lenne, ha a vágyott egyetemeséget az egyetlen univerzális emberhasonlatban, a Bárány-Krisztusban, az önépítő emberiség fogalmában el- és fölsimernék, föloldódnának, megszűnnének benne, ahogyan az egyik ősz egyszer már – egyoldalúan ugyan, de – kimondta: „Haljunk

meg, hogy megmeneküljünk.” A bárány további értelme, hogy a család, az ember ere-
dendő bűnéül a fölnemismerést választotta, s ezzel saját *antropológiai megfajlásukat*,
a bárány-hasonlat titkát nem engedik életre: az önépítő, önmagát nem-ismétlő, de át-
változtató „szabadgondolkodó” (a nagypapa nevezi így magát) egyetemeséget. Ezért
is lesz a Bárány: áldozat. Nádas Péter emberlegendája ezen a ponton, korában
csaknem társtalanul a legmélyebb és: valóságos, nem pedig hazúg értelemben opti-
mista emberhite sugároz magából. „Egyszer, hosszú lelki szárazság után egy szent
megkérdezte az Istent; hol voltál eddig, uram? az Isten így válaaszolt: *Benedd!*
Igen ám, de ha benn keresed, akkor mindig kinn van, ha kinn keresed, akkor benn.
Dazwischen, mindig dazwischen! Jól jegyezd meg! Nem test és nem lélek, de lélek
is, test is. Az ártatlanságban keresendő Isten tekintete és nem gögben és nem az
alázatban... Én szabad vagyok. Azt mondom: éljen a test! De gondolkodó vagyok,
és azt mondom, éljen a lélek! Vén fejjel, amikor testem és lelkem már túltette ma-
gát buzgalmain. Én szabadgondolkodó vagyok!” Végtelenül szomorú sugárzás ez...

A nagypapa ajánlása tehát: kiszállni a nemzetségmítosz örök ismétléséből. A hat-
nyolc éves Simon Péter az utolsó lapokon, híven végrehajtja ezt a parancsot, amikor
egy új üldözésre (s itt teljesen mindegy, hogy ez már nem a származásra irányul, ha-
nem az egyedül maradt, kiszolgáltatott, magányos gyerekre), tévedhetetlen biztonsággal
és tisztasággal NEM-et mond, és csakis a *benne*-levő egyetemesre apellál. Ebben a pil-
lanatban Nádas könyve maga is „áldozattá” változik: a szétválasztás, a megszüntetés,
és a személyiség egyetemessé tételének, önmegszabadításának, ez út nem akármilyen
súlyú végigszenvedésének irodalmi és emberi szertartásává. A hagyománnyal, a mítosz-
szal való – módszerben és szemléletben egyaránt – elemző szembenézés és *higgadt*
szakítás áldozata, mely ugyanakkor a legmélyebb megértése a megújulni nem tudott
múltnak, de még inkább igenlése az ismétlésből kilépő embernek. E jegyben és jelben
állva, az *Egy családregény vége* már nem egyszerűen és nem egyértelműen a „ma”, a
„korszerűség” olvasójának szól, de a fegyelmезetten önfelismerő, az egyetemes ember-
gondolatról szóló szörnyű lemondásaikban sem lemondó, *azt* hitvalló, újra s újra
önteremtőkhöz.



HULLÁMTÖRÖK

A *Tegnap*, a *Szabadság* és *Az utolsó hullám* után a *Hullámtörők* Kolozsvári Grandpierre önéletrajzi regényeinek negyedik kötete. A *Hullámtörőket* egyaránt jellemzi a korábbi esszéregényeinek racionális oknyomozó módszere és a pályáját s a kort — a magyar történelem tragikus éveit — meg elevenítő izgalmas epikus előadásmód. Az asszociatív módszer a *Hullámtörők* esetében sem engedi meg a szigorú kronológiai rendet, a regény által felidézett időszak mégis pontosan behatárolható: 1938-tól a hadifogságból való hazatéréséig, 1945 végéig ível a memoár cselekménye.

A család mint sorsformáló erő: e téma az új művében is jelentős szerepet játszik. 1938-ban hal meg az édesapja, pár nappal az után, hogy pontot tett egy szerencsétlen, az érzelmi életét hosszú időre megbénító szerelem végére. Sajátos módon — az író könyörtelen elemzésében — a két csemény és a hatásuk között szoros összefüggés volt. Grandpierre úgy érzi, hogy apja erkölcsi tisztasága, hatalmas tudása ellenére visszahúzó szerepet játszott az életében, „demoralizáló negativizmusával” állandóan lefegyverezte őt, majdnem alkalmatlanná tette a valóság — sokszor kíméletlen — küzdelmeire. A maga céltudatosságával az író nyilvánvalóan eltúlozza ezt a bénító hatást — végül is egész pályája cáfolja ezt. Így, az apja halálakor — s van ereje ezt őszintén kimondani — valamiféle felszabadulást érzett, ugyanúgy, mint az Olgával való szakítás után. Mindenesetre középosztálybeli örökségén — az öntévesztő pótcselekvéseken vagy a cselekvést örökös meditálással helyettesítő tehetetlenségén — ő már a harmincas évek elején túljutott, s nagyon közel járt ahhoz a realista világnézethez, amelyet most így fogalmaz meg: „... a gondolkodó legfontosabb kötelessége minden elméletet visszavezetni az alapjához, vagyis ahoz a ponthoz, ahol találkozik a valósággal — ha egyáltalán találkozik. Ha pedig az alapról bizonyosodik, hogy nem a szilárd földre támaszkodik, hanem az elméletek légüres teoriszférájában lebeg, akkor az elmélet kóros, mert csak az a gondolat állja meg a helyét, amelyet bele tudunk illeszteni a való-

ság bonyolult, de szálaiban összefüggő szövetébe. Egyszerűbben: az elmélet próbaköve a gyakorlat. A gyakorlatilag alkalmazható gondolatok egyre gyarapodó halmazából épül és gazdagodik a realizmus, amely ellentétben a tomista, az egzisztencialista s még egy sereg rendszerrel, nyitott rendszer, következésképpen képes minden új gondolat, új tapasztalat befogadására”.

1938-ban vonul be először katonai szolgálatra. A kiképzés színterén, Kaposvárott — ugyanúgy, mint korábban Pécsen — *A tisztesség keresztye* c. kötetében megjelent kitűnő novelláinak modelljeivel ismerkedik meg, a domboldali préházak világában elsősorban a Gajáry Laci-féle színes figurákkal. Grandpierre a jutasi őrmesterek komor árnyékából is kimenekül az élet nap-sütéses mezőire: az őt gyöttrő szakaszvezetőt a szexológiai előadásaival hamarosan lefegyverzi. 1940 nyarán újra behívják: a tétován kanyargó katonavonaton azon tűnődnek, hogy „kikkel kell majd megütköznünk, a románokkal, a németekkel vagy a szovjetekkel”. Az író szarkasztikus képet fest a jogi gondolkodásban, a katonai paragrafusok előírásainak kátyújában megfeneklett tisztikarról, elsősorban a Honvédelmi Minisztériumban eltöltött évei alapján. De a háború alatt is lázasan dolgozik. A *Hullámtörők*kből érthetjük meg a *Tegnap* és a *Szabadság* genezisét, azt a felfedezést, hogy egyéni életének útvesztői osztályának, a középosztálynak a szellemi hagyatékából eredeztek.

1940 szilvesztere jelentős esemény életében. Ebben az időben a Franklin Társulat lektora: a kiadó vezetőjének, Péter Andrásnak lakásán ismerkedik meg Magdával, azzal a nővel, akihez mindmáig hozzákapcsolta sorsát. „Érzelmi világom Olgi után úgy festett, mint árvíz lemosta virágzó kert, homokvihar fölégette oázis” — jellemzi ironikusan akkori lelkiállapotát a regényben. Magda újra megtanította a szeretet, a gyengédség már-már elfelejtett nyelvére, érzelmileg felszabadította, s abban is szerepe lehetett, hogy az írói válság periódusa után Grandpierre a *Tegnap* jelentős szintézisét megalkothatta. Grandpierre életében mindig nagyon fontos szerepet játszottak a nők, szerelmi viszony hiányában írni sem tudott. De mit jelentett számára a „szerelem” az Olgival való szakítás után és Magdával, a későbbi feleségével való

megismerkedés előtt? Ezeket a praktikus viszonyokat úgy kell elképzelni, mintha a Bem József utcai lakásával a középpontban körzővel egy két kilométer átmérőjű kört rajzolt volna gondolatban: az a nő nem igen jöhetett számításba, amelyik kívül esett ezen a „térképen”.

A zsidótörvények, majd a németek bevonulása súlyos tragédiával fenyegette szerelmüket. Magda — mint ebben az időben olyan sokan — hamis okmányokkal bújkál egy budai lakásban, idejük jó részét Tersánszkyék Avar utcai lakásán töltik, amely 1944-ben „a bujdosók klubja, törzskávéháza, kiskocsmája, kabarája volt”. Grandpierre a legnagyobb elismeréssel adózik a katonaszökevényeket, zsidókat bújtató Tersánszky Józsi Jenő emberi és írói nagyságának, elképesztő bátorságának. Érdemes idéznünk a regényből: „nála nemcsak menedéket lelt, akinek nem volt hol meghúzódnia, hanem hála kiapadhatatlan jókedvének, amely kiapadhatatlan erejéből táplálkozott, a vendég egy hónapra való életörömet szívhatótt magába egyetlen délelőtti folyamán. Légiriadók alkalmával Tersánszky az egész társaságot levitte a pincébe, miközben sorozatban robbantak a bombák, az Avar utca a Déli pályaudvar közelében húzódik, s a házak minden ízükben remegtek, itatta és mulattatta állandó vendégeit, csakúgy mint az utcáról a szíréna üvöltésére véletlenül bevetődőket”. De az író Tersánszkyról, a magyar próza egyik legeredetibb, legjelentősebb tehetségéről is kitűnő portrét fest. Csak a legfontosabb megállapítását idézem: „Mint az alvajáró — úgy lépkedett keresztül irodalmunk tömörkedés bénító gátlásán, az álszeméremmé aljasult szemérmén, a kötelező nemzeti és egyéni öncsalásokon. Nemhogy tudta volna, nem is sejtette, mekkora hőstettet vitt végbe, mekkora forradalmat robbantott ki ebben a mi minden *irodalmi* forradalomtól oly mélységesen idegenkedő irodalmunkban”.

A Franklin Társulat lektoraként Kolozsvári Grandpierre is sokat tett az ekkor már nem publikálható írók érdekében. Fordításokkal látta el Radnótit, Déryt, Szerb Antalt, Devecserit, Sárkózt, Komor Andrást, Kovai Lőrincet: ezek a fordítások Keresztúry Dezső és az ő nevén szerepeltek. 1944 szeptemberében már frontszolgálatra hívták be. Illúziói nem voltak a sorsát illetőleg. Felvetődött benne a bújkálás gondo-

lata is, lehetősége is lett volna erre, de — őszintén ír erről is — nem merete vállalni ezt a kockázatot. A harmincas évek elején a Webb házaspár, Bernard Shaw és H. G. Wells műveit tanulmányozva erős rokonszeny alakult ki benne a fábiánus eszmék iránt, majd az illegálisan terjesztett brosúrákból megismerte a marxizmust is. Egy kommunista barátja kérésére akkor Péccsett röpcédulákat ragasztott ki az egyetemen, de a várható következményektől megrémült. (Rövidesen sor került Budapesten az Eötvös-kollégiumbeli letartóztatásokra, ezt az eseményt Sötér István is megörökítette a *Fellegjárásban*.) Ebből azt a következtetést vonta le Grandpierre, hogy nem született forradalmárnak, nem képes vállalni az illegális munka veszedelmeit. Ugyanilyen, az alkátát, idegrendszerének a teherbíró képességét reálisan felmérő önkontroll alapján mulasztotta el a háború folyamán a dezertálás felvillanó lehetőségeit.

Grandpierre hadapródi „frontszolgálata” a német és a magyar csapatok folyamatos visszavonulásának, a „rugalmas elszakadásnak” az időszakára esett. Parancsnokuk, P. tábornok arra készül, hogy Aradról egy huszáros rohammal elérje a Kárpátokat, ehelyett pár hét múlva már Fülöpszálláson elemezheték Horthy proklamációjának leleményes „előkészítését”. Horthy — mint közismert — hallatlan felelőtlenséggel hajtotta végre ezt az egyébként egyetlen szimpatikus történelmi tettet: Grandpierre döbbenet szemléli a német csapatok ellen felázadt bajtársaik kivégzését. De a háború borzalmai szüntelenül a legbrutálisabb formában kerítik be. Kiskunfélegyházán egy „kémgyanús” fiút kísér be hozzájuk egy tábori csendőr, a parancs értelmében tovább kellene vinnie a „foglyot” Ceglédre. De mivel a csendőrnek nyílt parancs lapul a zsebében, amely szerint a hosszú frontszolgálat után egy kis időre hazatérhetne a más irányban levő otthonába, valahol a határban lelövi a szerencsétlen, tulajdonképpen ki sem hallgatott fiút. „Van tisztább, ártatlanabb, önzetlenebb érzés a családi érzésnél?” — kérdezi a regényben az író. A válasz nyomasztó: „A háború ezt is lealjasítja. Választás elé állítja a gyereket, feleségét szerető férfit, vagy lemond a családjáról, vagy gyilkosságot követ el.”

1944 végén pár nap szabadságra hazalátogathat. Egy társaságban megismert fia-

talemler arra kéri, hogy szervezzem be az alakulatából a páncéltörők kezeléséhez értő katonákat a Kiss János altábornagy, Tarcay ezredes által szervezett, a németek ellen készülő katonai akcióhoz. Az egységéhez visszatérve persze képtelen cselekedni. A kivégzéseket közzétevő napiparancs után már-már önkínzó mazochizmussal töpreng: „Úgy éreztem, részem van abban, hogy ezek a bátor, hazájukat szerető férfiak bitófára jutottak. Ha hajlanék a misztikára, bizonyára meggyőzném magam, hogy esz-köz voltam a sors kezében, rosszul működő eszköz, amely nem teljesítette feladatát”. Ezután a menekülés kálváriájának a stációi következnek — a Bakony, a dunántúli városok, majd Ausztria, Csehszlovákia —, végül a hadifogság. A hadifogolytáborban — súlyos betegen — iszonyú erőfeszítéssel védekezik a halál ellen. Mikor a sorsát eldöntő orvosi felülvizsgálat előtt a mosdóban zuhanyozik és meglátja a meztelenül fürdő kíváncsós ukrán lányokat, úgy érzi, ez a „búcsúlátomás” az utolsó találkozása az élettel, s legfőbb örömeivel, a nőkkel. De Grandpierre — szerencsére — már 1945 végén hazajöhetett. Mikor a Nyugati pályaudvaron leszáll a vonatról, már tudja, hogy most jött el az ő ideje, „a szervezés, az építés ideje”. (Magvető.)

CZÉRE BÉLA

Tüskés Tibor:

SORSKOVÁCSOK

Tüskés Tibor értékes írói személyiségéről alkotott képem az elmúlt évtizedben legalább háromszor módosult. Az indulás pillanataiban már rendelkezett egy helyben nyomott vékonyka könyvvel, Pécsi múzsa volt a címe. Ez a könyv már sejtette Tüskés irodalmi ambícióit, de a középiskolai tanárság biztonságos létkereteiből a kitörés még akkor is valószínűlennék tűnt, amikor a tanítás mellett, fél állásban már a Jelenkor főszerkesztője volt. Kritikákat, tanulmányokat vártunk tőle és jó szerkesztést. Jól emlékszem a Janus Pannonius Gimnázium könyvtárára, ahol két magyar óra között, s a hosszú téli délutánokon meghúzódott. Gyakran

meglátogattam ebben a könyvtárban, s a Mária utcára néző ablakokon át pillantásunk és képzeletünk is messzire szállt. A város felett lebegtünk mi magunk is, egy valószínűtlen pálya (karrier), álomkóros ígézetében. Tüskés mind ez ideig nehéz, de szabályos utakon járt, betartva az iskolák és elérhető kinevezések pontos fokozatait. A mi (Lázár, Thiery), korlátokat nehezen tűrő személyiségünk a józan ésszel és logikával csak alig-alig bemeérhető pályán mozgott valamilyen irányba. Erről az irányról akkor még semmit sem lehetett tudni, minden esélyünk megvolt arra, hogy elsüllyedünk a vidéki újságok hasábjain, s egy napon nyomtalanul tűnünk el az élők sorából. A biztonság teljes hiánya minket nemcsak magatartásunkban, de szellemünkben is szertelenné tett, s a lehetetlen lehetségessé válásának illúzióját táplálta. Tüskés tanárosan rendezett életét gyanakvással szemléltük, és úgy éreztük a tehetségét, irodalmi lehetőségeit a biztonság keresése fojtja meg.

Most, hogy legújabb könyvét, a Sorskovácsok-at olvasom, Tüskés szemléletében, stílusában, a téma megközelítésének módzataiban már semmi tanárosságot, óvatosságot magatartást sem tudok felfedezni. Szabadon végzi írói mutatóvonalait, közvetlenül a kupola alatt, háló nélkül. Lezuhanhat. Elég egy rossz mozdulat, kis pontatlanság és éveket veszíthet.

Tüskés Tiborról alkotott képem akkor módosult először, amikor lírai ihletésű prózai leírásokkal jelentkezett, s szöveganyaga sok ponton novellává vált. Az igényes szerkesztő és esszéista álarcamögül előmerészkedett a szépirodalom, a világ érzelmeket keltő jelenségeire, a környezeti szépségekre érzékeny ember, s amit érzett, látott, azt tehetséges szépirodalmi nyelvezettel adta tovább. Ekkoriban támadt az a gyanúm, hogy Tüskés verseket is ír, de erre a mai napig nem szereztem bizonyítékot.

A kép újra módosult, amikor egymás után jelentek meg az iskolai oktatást, a gyermekek szellemi és érzelmi felnőtté válását segítő könyvei, köztük a Móra Ferenc Könyvkiadó által gondozott Magyarország című képes album. Tüskés szorgalma, munkabírása ezekben az években lenyűgöző. Három-négy, sokszor öt műfajban volt jelen szellemi és irodalmi

közéletünkben, s a teljesítmény már a főváros-centrikus lelkekkel is feleltette, hogy Tüskés a mai napig Pécsen él. A művek sora a Nagyváros születik című irodalmi szociográfiával folytatódott (Magyarország Felfedezése), s betetőzte a Kodolányi Jánosról szóló könyve.

Tüskést nem mindenki és nem egyformán szerette Pécsen. Tüskés öntudata, szellemi és emberi tartása régi tanárkolégákban, sikertelenebb vagy sikeresebb pályatársakban megütközést keltett. Mire ilyen „szerény”? — kérdezték egymástól. Tüskés úgy látszik mindig érezte magában a lehetőségét a Nagyváros születik, a Kodolányi és a Sorskovácsok című könyveknek. Már előre örült, hogy majd ilyen jó könyveket tud írni egyszer, s úgy ment, beszélt, mint aki már megírta ezeket a könyveket. És tényleg megírta, születőfélben voltak már az iskolai könyvtár szűk polcsorai között is. — Tüskés Tibor írói személyiségéről bennem mégiscsak akkor módosult harmadszor a kép, amikor Kodolányi Jánosról olvasható volt az összes Kodolányi művet és az egész Kodolányi-sorsot feldolgozó pályakép. Öröm és meglepetés táncolt a szívemben, amikor ezt a gondos, szeretettel megírt, mégis elfogulatlan, tárgyilagos, bátor pályarajzot olvastam. Elszakadt a kötél, ami Tüskést lehorgonyozta a tanári szoba asztalának a lábához, az elfogult barátok komor arckifejezéséhez. Felszállt, mint egy léghajó, s a kék ég biztonságából elmondta, hogy milyen nagy író volt Kodolányi, és milyen nehéz ember, miben volt igaza és miben tévedett. Könyve a marxista irodalomtörténetek között is meglepetést keltett. Engem az lepett meg legjobban, hogy Tüskés képes volt levonni bizonyos történelmi és politikai konzekvenciákat, és nem barikádozta körül magát irodalmi spanyolfalakkal. Kimondta, amit ki kellett, de mindvégig irodalomról és íróról beszélt.

Bevallom, a Sorskovácsok-at gyanakodva kezdtem forgatni. Miért? Mert belefáradtam a társadalom bajaiba. Pihenni szeretnék, olvasva pihenni. Luxushajón utazni Maugham-mal, nézni a tengert Maugham szemével, felfedezni egy különös utast, egy nőt, vagy férfit. Közeledni a szigetekhez, valamihez. A kapitány egyenruhája legyen nagyon fehér, jólvasalt és gondozott. A hajóstársaság meg-

bízható. Ha a pincér kilöttyenti a kávé, az első tiszt kérjen elnézést. — A Sorskovácsok egy vörösfedélű könyv, vasat csapolnak az író neve, és a könyv címe között. Vidéki ipari üzem, egy ktsz a főszereplő. Még bele sem kaptam az olvasásba, már sejtem, hogy mi vár rám: Sok szétszórta kis műhely, vizes falak, rossz a fűtés, nincs mosdó, de a szakszervezet és a szocialista brigádok harcolnak érte. Vagy van mosdó, de nincs szappan, törölköző és melegviz. A munkások bejárnak valahonnan, aztán hazamennek. Nem olvasnak könyvet, csak a televíziót nézik. Egy csomó ember azt sem nézi, csak fusizik, iszik. Nincs lakásuk; van lakásuk, de szanálni akarják. Építkeznek, de nem tudják befejezni, elfogyott a pénzük. Van lakásuk, jól élnek, de kerítésük van. Szép a kerítésük; disznóság. És a nehéz emberek Pellérd vagy Pécs viszonylatában. Feltalálták a gépet, de nem kell, vagy fel sem találták, mert nem engedik. Milliók ki az ablakon. Új igazgató, még újabb, bizalom, hiány, a takarítónő is megmondta... — Nekem most már az idegeimre megy ez az egész. Ha rajtam múlna, elindítanék néhány nagyteljesítményű földgyalut és végetvetnék a dolognak. — Hosszú ideig inkább csak szagolgom Tüskés új könyvét, mint olvasom. Néhány oldal után úgy érzem, mégiscsak jó, ha a társadalom ilyen könyvek megírására inspirálja az író. Ha az új gépek és a hiányzó mosdók ügyét nem is tudja megnyugtatóan elrendezni az író, legalább ordít, jajong, nyüszít. De Tüskés most is méltóságteljes. Ahol csak kell, dokumentálja az ipari üzem helyzetét, pontos leírásokat ad a bevált és az alig használható gépekről. Az öntők helyzete szívszorító. Tüskés leírása alapján magam előtt látom az 500-as olvasztókályhákat, a két munkást, ahogy megcsapolja, és elindul a vödörnyi folyékony alumíniummal az öntőformák felé. Botladoznak. Minden lépésük kockázatos. De ahogy manuálisan, kinlódva végigcsinálják a technológiai folyamatot, vödörrel-vödörre hoznak egy kevés hasznat az országnak, és üzemüknek is. Olyan az egész, mintha nem Európa közepén, hanem Afrika csücskében játszódna, vagy Brazíliában, ahol még bőven akad munkacrő. De itt játszódik Magyarországon, az ország egyik legna-

gyobb városában és környékén. Szerintem a legnagyobb találekonyság és művészet kellett ahhoz, hogy ezeket a manufaktúrális állapotokat sikerült az „illetékeseknek” konzerválni. Az utolsó harminc év forradalmasította az ipart, új technológiákat hozott létre, megváltozott a társadalom és a fogyasztás szerkezete. Minden megváltozott, még az emberi lélek is. De valakiknek körmönfont módon sikerült a manufaktúrákat átörökíteni a szocializmusba. A folyamatban az az ördögi, hogy ezek a manufaktúrák gyakorta nagyobb hasznot hoznak, mint a modern üzemek, és a manufaktúrák rossz munkakörülményeit az emberek jobban elviselik, mint a korszerű üzemek személtelenné váló munkakörülményeit. — Tüskés nem bírál, csak feljegyez jelenségeket, leír. A munkások bírálják, a mérnökök, az üzem vezetője. Amit egy fekete, vagy pohár sör mellett elmondanak, néha döbbenetes.

A szociográfiában Tüskés igyekszik odafigyelni minden kötelező témára, így kihagyozetten ír a nők, fiatalok és cigányok helyzetéről. Ezek a körvrvrészletek engem nem bűvölnek el túlságosan, bár itt is akad olyan írói feljegyzés, ami elgondolkodtató. Sokak szerint a nők kis része visszaél a nőpolitika adta lehetőségekkel. A 22 éves esztergályos szerint a nála fiatalabbakat alig érdekli a munka, és az előmenetel. Ugyanez a szőke esztergályos közös gépen dolgozik egy cigánnyal, s a munkadarabot, amit egyikük a műszak végén félbehagy, a másik befeljezi. Hónap végén összeadják a teljesítményüket és a pénzt elosztják. Elgondolkodtató sorok. Lehet, hogy a nép már rég nem foglalkozik azzal, hogy ki a délszláv, zsidó, sváb, magyar, cigány; jól megvannak együtt az emberek, s amikor az újság azt írja, hogy nacionalizmus, nem is értik miről van szó? Nem tudom. Tüskés könyvében egyébként is hemzsegek a nehéz sorsú, sok nemzetiségből egymás mellé sodródott emberek, akiknek egymással semmi bajuk, a körülményekkel is megbékéltek, s emberi vágyaik minimálisak.

A Sorskovácsok olvasmányos, jó könyv. Azért jó könyv, mert egyetlen pillanatra sem vált üzemi szociográfiává, megmaradt irodalomnak. Tüskés leírja futólag a gépeket, gyártási folyamatokat is, de

szinte minden fejezetének a főszereplője egy ember. A maszek lakatos, akit szövetkezeti korában lecsuktak, testvére, aki kitartott a szövetkezet mellett, a balesetet szenvedett portás, aki parasztból munkássá avanzsált, a konszolidációs hős, aki 1959-ben levetette a rendőrruhát, leszereelt és leszállt az uránbányába, hogy ezerméteres mélységből kaparássza elő az ércet, a pélmonostori asszony, aki már csecsemő korában áldozatul esett a történelem hullámverésének, a cigány, aki várja az elmúlást, a mérnök, aki Don Quijote harcokat folytat az ipari termelés perifériáján, s maga az elnök, aki több sebet kapott egyedül, mint a cigány, a pélmonostori asszony, vagy az elmenekült lakatosok. Az emberi sorsok teszik jelentőssé Tüskés könyvét, az emberarcok szinte egy novellafüzért sejtetnek.

Tüskés újabban úgy ír, mint egy profi. Lemondott a cizellált mondatokról, jelzőszerkezetekről, nem akar minden áron valamilyen szépséget belegyömöszölni a mondataiba. Megértette, hogy a világos, érthető mondatokban megjelenített ember, s az ember körülményeinek ábrázolásánál alig vállalkozhat többre a prózaíró. A felesleges díszítések csak ártanak a műnek. Tüskés új könyve pontos, egyszerű és igaz. Csontig hatol. Az ember elolvassa és elkecsereedik.

BERTHA BULCSU

Takács József:

NINCS VÁLASZ

— A szocialista iparnak új munkáskezekre van szüksége! — hányszor elhangzott két-három évtizede a felhívás. Az új munkáskezek pedig megérkeztek, javarészt falvakról, nem föltétlenül a toborzás hatására csupán. Városba kíváncsoztak: többet keresni, egyenletesen dolgozni, nagyobb kényelemben, urasabban élni. Az iparnak azonban a munkás kezek kellettnek sürgősen, tulajdonosaik életszükségeire alig volt még fedezete; hiányzott a tető a fejük fölül (legfőképpen), a segítő környezet, az ember-átültetés kertész munkája. Miközben végbement egy nagyszabású közgazdasági

folyamat — a termelő erők extenzív növekedése — tömörkedés egyéni szenvedés, olykor személyes tragédia állt a háttérben. Olyan téma ez, amiről érdemes írni, kivált, hogy a jelenség nem tűnt el az akkori évekkel. Sok módosulással, higgadással a társadalmi mobilizáció egyik iránya mentén ma is újratermelődik. Hogy Budapest külvárosaiiban, elővárosaiiban rengetegen laknak még mindig égrenyiló sufnikban, mosókonyhákban, háztulajdonosok kényére kiszolgáltatottan — egészen köztudott.

Takács Józsefnek igaza van: „Róluk keveset írunk”, s ő maga nekifogott első regényében, (kisregényében), amit a fűszöveg „dokumentumregény”-nek deklarál. (Talán mert a szerző valóban megtörtént históriát mond el? Ez esetben a *fiktív* *regény* volna pontosabb megjelölés, ha a genetikai körülményt egyáltalán az olvasó tudomására kellene hozni. A műből mindenestre a dokumentumszerűség eszközei hiányoznak. Értékét persze nem ez minősíti.) Legyen csak regény — jelző, előtag megszorítása nélkül; annak vajon milyen? Paradox válasz kínálkozik, amit lehet, de nem szükséges félremagyarázni: a *Nincs válasz* nem jó regény, de írója mégsem sikertelenül mutatkozik be.

A faluról Pestre menekülők, a városban megkapaszkodni akarók kálváriájának ábrázolásához az író egy, a sorsban osztozó paraszti hős tudatában üti föl nézőpontját. Bikás Tóth András négyévi börtön után, a szabadulása előtti hónapokban megtudja a feleségétől, hogy fia elvette a régi főbérlőjük unokáját, azt, akinek a nagyapját ő — rengeteg szekatúra, számító komiszkodás után — erős felindulásában megölte. A hír megint erős felindulásba hozza, másra sem gondol, mint hogy minden szenvedése hiába volt, a fiatalok tette „legyőzte” végleg, és öngyilkos akar lenni (ami végül nem sikerül). Belső háborgása idézi fel emlékezetében a hajdani eseményeket: ez a regény történetének gerince. A választott írói módszer szükségképpen szubjektívizálja az előadást; a „tudattechnika” minden bemutatást, értékelést a főhős tudati szűrőjén át végez el és annak szűkös korlátai között. De mintha nem érezné se szűkösnek, se elfogultnak, maradéktalanul beéri vele. Közlése nem kerekedik fölébe alakjának: egyenes, írói közlései szinte mindig másodlagos tényekre vonatkoznak, az értékelő, minősítő gondo-

latok pedig mind a hős „szájából” hangzanak el. A szövegelemzés is az írói én nagyfokú axonosulását mutatja, pl. a szinte szétfejtethetetlenül összesodródó, -olvadó egyenes és szabad függő beszéd következtében, utóbbinak egyik gyakori velejárójában, az ún. „kollektív kommentár” virtuális alanyának kettősségében. Természetesen adhat objektív teljességet áttételezeten az egyetlen tudaton keresztül történő ábrázolás is, ha a tudat alkalmas rá, hogy egy általánosabb igazság érvényes gyűjtőpontja legyen. Tóth András azonban kizárólag konok indulatosságát, sértett elszántságát hordozza (nem teljesen meggyőző motivációval), szűk horizontú világát maradéktalanul betölti fogcsikorgató akarása meg a kültekli utca hitvány kispolgár-alakjai, akik a „várost” jelentik. Munkája, munkahelye, ottani környezete egy rezdülésben sem jelennek meg; háborgó emlékeiben városi életéről nem él más konkrétum, mint a hideg, köpadlós lyuk, a tenyérnyi kert, a sovány ételek, a halvány rajzú családtagok és a fennhéjázó, ellenséges udvar- és utcabeliek. (Beszélő neveik tökéletesen kibeszélik közhely-jellemüket: Gunár úr, Bundzsákné-Helénke, Lipcsákné, Csipkés úr, Peczka úr, Lipák stb. kivétel nélkül a „niemand” változatai kapzsisban, kéjsóvárban, fölényes kotnyelesben.) Az író — meglehet szándéka nélkül — Tóthék és városi környezetük viszonyának erős leszűkítésével belopja ábrázolásába a „paraszti tisztaság és bűnös város” mindenkor hamis, rosszlemkű képletét. Azon nem csodálkozunk, hogy Tóth András emlékezete aktuális indulataitól befolyásoltan egyoldalú; lényétől amúgyis távol áll, hogy a világot, önmagát elemezze vagy akár csak életismeret-szinten mérlegelje. Soha nem keresett okokat, összefüggést, soha nem kérdezett. Mindig csak akart vagy nem-akart — keserű konokan. Mikor teljes elveszettségében a regény végén elkialtja kétségbeesett kérdéseit — vádjait inkább —, akkor árulja el legjobban, mennyire nem értette meg eddig és most sem a helyzetét. Nem igaz ugyanis, hogy „Hát neki már soha, semmire sincs válasz?”, ez csak patetikus végszó. A válasz ott volna előtte: a fia példája, amit nem akar megérteni. Végső értetlensége az író kritikájának is tekinthető, de túl későn jön, s a regény szemléleti egységét nem változtatja meg. Ez a szemlélet pedig elkerülhetetlenül a főhősével azonos,

s ez a baj. A lelkiállapot hitelessége és a valóságkép tipikus igazsága ugyanis nem esik egybe. A vádló, fölpanaszló zaklatottság olyan sematizált tömörségben vetíti elénk a sok nyomorúságot, amittől az eleven igazsága nem válhat, szinte anatómiai mintáló marad, amennyiben ábrázolásul szolgál.

Miért tarthatjuk Takács Józsefet mégis ígéretes prózairónak? Az új népiességnek azon a széles útján jár, amelyet Móricz nyitott meg, s azóta sok egyéni szín, lelemény változatában is változatlanul követi a karakterizáló gondolkodásmód, a népies világérzés közvetlen hatású ábrázolását. Tóth András nem szerencsésen választott főhőse *ennek* a regénynek, de tagadhatatlanul valóságos, aktuális helyzetű paraszti alak; erőteljes, bár elnagyolt jellem. Erejét legfőként az írói kifejezésmód adja, ami az átképzeléses előadás in statu nascendi-frissességét próbálja követni jellegzetesen mai felhangokkal, bátor és oldott tónusban. Még nem egyenletes sikerrel, mert pl. nem mindig tud úrrá lenni ennek az elbeszélőmódnak az áttétel folytán előálló, szűrítő-távolító veszélyein: többször az életszerű ábrázolást elmondásba oldó narráció uralkodik el. Az ábrázolási gyengék azonban nem szüntetik meg a szöveg izességét. Nagy kedvvel, gyakorisággal használ tájszavakat, köztük néhány remek hangulatfestő szóval felüdít (pl. bodorkás, dévankozik, puhancs, szamuklál, öszöng, tertyedt stb.), mégsem ezek a nyelvi egzotikumok adják az igazi nyelv erejét. Jóval inkább a paraszti nyelv és városi argó keveredéséből létrejövő jellegzetes és hiteles beszéd zamatai. Szövege alig hat „irodalminak”, oly közel áll az élő beszéd elevenességéhez, de jól választott keverési arányai, mértékletes pongyolasága erős írói tudatosságra, stílusbiztonságra vallanak.

A városiakóvá, ipari munkássá váló parasztember, az új életmódba, új életfeltételek közé csöppent ember küzdelme önmagával és körülményeivel — korunk egyik nagy regénytémája lehetne. Takács József rátalált a témára, de megbirkóznia még nem sikerült vele. Egyelőre többet adott személyes véleményéből, mint az epikus objektíváció meggyőző formálásából. Egyéni hangpróbája mégis több kezdőkísérletnél.

FUTAKY HAJNA

Sipos Gyula:

HÉTVÉGE

Nagy álmokkal, kihajtott fehér ingben indult legújabb kori történelmünk hajnalán egy nemzedék. Hitték: csak fel kell emelni a zászlót, s máris mozdulnak a seregek; hogy paradicsomkert lesz ez az ország; Európa kertje.

Ennek a nemzedéknek volt Sipos Gyula az egyik képviselője, költője, harcosa. Kihajtott fehér ingben járt még akkor is, „mikor az okos emberek hőmérője már mínusz tíz fokot mutatott”. Neve már diákként, húszévesen belekerült a nemzeti történelembe: negyvennégy novemberében ő beszélt a Kossuth Mauzóleumnál, negyvenöt tavaszán ő volt, huszonnégy esztendősen, az egyik földosztó, az Ideiglenes Nemzetgyűlés egyik képviselője. A baráti emlékezet így látta ma is az alakját: „a történelem, a kötelességteljesítés kocsiján”. Szenvedélyes igazságkeresésével, nagy hitével egy nemzedék életébe gyökerezett és ágazott. Költészete, lírája, egy történelem formálására vállalkozó nemzedék útját is tükrözi.

Költői-írói életműve, mint Fekete Gyula mondta, abba a kettős elkötelezettségű sorba tartozik, „amely művészi szépnek és társadalmi igaznak, a magánéletnek és a közéletnek, az érzelemnek és az értelemnek a nemzetnek és az emberiségnek, a jelennek és a jövőnek egyaránt elkötelezett.” Talán ezért is volt vele szemben sokszor bizonytalan vagy éppen gyanakvó a kritika: a közélet felől sokszor túlságosan művésznek tűnt, az irodalom szerelmesei néha túlságosan is politikusnak vélték. Maga alkata, törvénye szerint vállalta ezt a kettősséget: író volt, de tudta, a versnél is vannak fontosabb ügyek. Nem a versírásért élt; lírájával is az életet akarta szolgálni. Persze tudta, hogy az élet végül is — akármennyi csömörrel és üdvözléssel van is telítve — elmúlik, s a versnek önmagáért kell beszélnie.

Ezért törekedett egyre inkább költőileg is a számvetésre. *Szomjúság* — írta egyik gyűjteményes kötete homlokára. Azt az emberi szomjúságot jelezve, amivel a világot mindinkább meg akarjuk ismerni.

Sipos Gyula hátrahagyott versei is a

számadás jegyében születtek. A könyörte-
len, végső számadás jegyében.

Sipos Gyula korábbi számvetései több-
nyire békéltebbek voltak: jó volt az élet,
ha rúgdosott, ha csókolt; az üdvözülés és
a kárhozás is; és szép volt a remény, még
reménytelenül is. Kesernyés töprengései
közben ügyelt a nyár végi színekre, erdők-
re, madarakra; fűtörészve, kolbászos ká-
posztalevest főzve tűnődött: mi minden le-
hetett volna. A hátrahagyott versekben
nem lágyít, nem dallamosít az emlékezet.
A számvető lélek pontosan rögzíti a lel-
tárt, immár a halál előcsarnokában. Vé-
gül is: ez lett. „Lekéztük az utolsó vonatot
/ mely elvitt volna a paradicsomba. / Pe-
dig ott voltunk az állomáson.” Úgy érzi:
szétszakadt a „kötegek testvérisége”. Szem-
benézett a legnehezebbel, a magányos ve-
reséggel is. „Széttört tükrök cserepei va-
gyunk mi — írta. — Egyek és darabon-
ként mást mutatók. Ránk néznek és ránk
ismernek / a széttörők és az összerakók.”

Aki ezeket a verseket írta, már nehe-
zen lehetett békült szívű ember. Fizikai
ereje még jó volt, lelkében azonban már
veszélyt érzett; küzdelmeit érezte megkér-
dőjelezettnak. Visszavonulni lehetett volna
neki is a tusákból a költészet rezervátu-
maiba — tudta, „úgy is lehet élni, hogy
reggel fölkel az ember és este lefekszik.
/ Nem éjszakázik, verset nem ír és nem
kérdez semmit” — de ezt nem tette.

Nem tette le se a keresztet, se a csilla-
got. Őrizte a tüzet; emelte a szekeret, hogy
továbbmehessen. A szellők, a régi fényes
szellők ott muzsikáltak még keserű szám-
vetéseiben is. Tudta: a zászló hullhat, de
él az ember. „... Az erdő mindig roskad,
kis magoncok meg fává lombosodnak.” Azt
meg regénybeli számadásában, a *Senki
földjén*-ben írta: „Mert meghalni köny-
nyebb, ha van miért. És ha nincs miért
meghalni, nincs miért élni.”

Sipos Gyula régebbi költészetét az
„egyensúly, középáram, természetesség” je-
gyében látták alakulni, illetve megmarad-
ni. Utolsó éveiben, mint Tamási Lajos
megfigyelte, *elmozdulás* történt lírájában.
A leíró hangvétel, a ritmus olykor „tem-
pózó kényszerűségei” szerencsésen elma-
radtak; a védekező érzelmesség, az idill
kisértése elmúlt; idegesebb, zaklatottabb,
lényegretörőbb lett. Az önmagát vizsgáló,
magát megvalló ember lép elénk a hátra-
hagyott versekből. A címadó vers, a *Hét-*

vége utolsó nagy körütekintése a világ-
ban, s mintha csakugyan a haldokló haty-
tyú utolsó éneke lenne.

Az igaz, szép élet igazáért szól ez a
költészet. S verekszik — ahogy Tamási
Lajos fogalmazza — „a művészetben a
kicifrázott mellébeszélés ellen, a közössé-
gek, az emberi melegség hiánya ellen, a
hit nélküli szolamok, a megfoghatatlan füg-
gőség hiánya ellen, a hit nélküli szola-
mok, a megfoghatatlan függőségi visz-
onyok a kiszolgáltatottság ellen, öntuda-
tunk hiányai ellen.” *Eszményeit keresi és
kéri számon*, amelyekre feltette életét.

S ezek az eszmények változatlanul ér-
vényesek: az emberiséggel egyidős álom-
mal egybehangzók.

CZINE MIHÁLY

Nagy Gáspár:

HALÁNTÉKDOB

Három évvel ezelőtt jelent meg első
verseskönyve, a Kormos István szerkesztet-
te *Koronatűz*. A kritika megkülönböztetett
figyelmet fordított verseire, s a kevés fenntartásoktól eltekintve, egyöntetűen elismer-
ték költői tehetségét. Azóta minden jelen-
tős fővárosi és vidéki irodalmi lap közli
verseit, nemzedéke legjobbjai közt tartják
számon. Most megjelenő második verses-
kötetében, a „halántékdob” fájdalmas rit-
musára írja az eddigieknél érettebb verseit,
hol a gyermek, hol a felnőtt férfi világán
keresztül közelítve korunk leglényegesebb
kérdéseihez.

Nem szokványos gyerekvilágot ábrázol,
ahol minden adekvát a maga természetes
állapotával, s ahol a mese világa is a leg-
természetesebb valóság. Ezekben az emlé-
kekben „hegymögé bújtak a farkasok”
(*Gyerekkor*) a „nagy mama csontjai” fölött
„diótlán diófa integet” (*Szálmadéltán*), e
félelmes gyermekember-világban „se hó, se
hold nem világol” (*Hótalán a hegyek inge*).
Egy rendkívül érzékeny ember emlékei
ezek, ki a világot belülről éli és érzékeli.
A felnőtté válás fogékony éveit a pannon-
halmi gimnázium rendkívül fegyelmezett,
befelé forduló világában tölti, ami még
jobban elmélyíti költői érzékenységét. A
„... rendőrfelügyelők” vallatásaitól, s

a valóság „bűnbánatlila” világától a „... földigérő ruhájú emberek...”, „... az éjszakai bogarak...”, s a „... tavak mélyéről a holtak...” (*Ha följutunk...*) igények védelmet. Ez a „védelem” sem adott védettséget Nagy Gáspárnak. Diszharmonikus világban él, gyermekkori félelmei egyre jobban tárgyaltan félelmekké válnak. A felnőtté válás kitágítja érzelmi és intellektuális látókörét, a haza s az egész emberiség helyet kap ebben a világban, ami továbbra is sokkal zaklatottabb annál, hogy védelmet remélhetne. A modern társadalmak egyre jobban dehumanizáló világában, a technikai civilizáció embert kipusztító veszélyében elveszettség-érzése kozmikus fokozódik. A „békeviselt nemzedék” szavai ezek:

rommá épül a város
ronccsá teljesül az ember
kinek mondjam: járkálj csak életreitélt
(*Pár sor*)

Az „életreitélttség” dekadens létérzése és az élet rendkívüli *tisztelete* közötti feszültségből születik Nagy Gáspár ontológiai lírája. A kötet minden darabja ezt a létfilozófiát fogalmazza, ilyen szempontból „egytémájú” költő. Egytémájú abban az értelemben, hogy minden verstéma eszköz arra, hogy a „ráktermészetű időben” élő emberiség meglehetősen pesszimistán felfogott életlehetőségeit fogalmazza, miközben saját lírai — és emberi egzisztenciáján keresztül láttatja azokat. Modern korunk életérzését ábrázolja ez a költészet úgy, hogy időszemléletében a végtelenségérzésen alapuló *időtlenység* uralkodik. Így aztán a „semmiből a végtelenbe” indul, hogy belső utazásélményeit megörökítse, de csak a *semmivel* találkozik. Mestere, József Attila, még „ágit” talált ebben a világban, ahol elfáradt „szívét” leültethette („a semmi ágán ül szívem”), Nagy Gáspár már semmi megfoghatót nem érez kissé túlfilozófiált semmivilágában. Nem véletlen, hogy e rendkívül képgazdag, szuggesztív versbeszéd nem nagyon fáradozik azon, hogy az *idő* elé jelzőket keressen, matematikai jeleket választ inkább: „+ — idő” lesz az időből, s ezzel magát a fogalom létét is kérdéssé teszi.

Kozmikus magányérzésében a szerelem

sem jelent menedéket, annál is inkább, mert nem igényel menedéket a költő:

... dőljön Isten partjaira
a szerelmek halottasháza s ne legyen
egyetlen fönnakadó bárka sem,
ne legyen életünk a megmenekülés
Araratja!
(*Éji sóhaj*)

Ha menedékre nincs is szüksége, de a felelősségvállalás „terhére” annál inkább. Vállalni a „szaltószabadság” korántsem kényelmes lírai magatartását, s ha csak egy „hajszálon is”, de „telefonálni az éjben”, mert:

Az indul el akaratlan,
kinek anygala jelen van
hóttalan a hegyek inge —
el kell érnünk Betlehembe!
(*Hóttalan a hegyek inge*)

Egyéniségéhez, költői alkatához a legmegfelelőbb versformát választotta. Többnyire szabadversben ír, de tudja, hogy ez nem egyenlő a költői szabadossággal. A modern költészet technikáját teljes egészében birtokolja, verseszményében Ady, József Attila, Nagy László költői hagyatékát folytatja. A világirodalomból talán Rimbaud nevét említhetném, kitől minden bizonyonnyal nagyon sokat tanult. Legjelentősebb költeményeit (*Csak nézem Olga Korbutot...*, „*Szálla alá poklokra*”) hosszú versben írta, amihez versalkata a legközelebb áll. Egy vers olyan hosszú, amilyen terjedelemre szüksége van, de a hosszú versnél fokozottabban fenáll a túlírtás veszélye. Nagy Gáspár tehetségét dicséri, hogy hosszú verseiben is úrrá tud lenni verstémáján. Fegyelmezett, képcentrikus, szuggesztív költői nyelve már második kötetében önálló költőegyénséget mutat, ki „... a szó egyetemes súlytalansági állapotában...” (*Hétparancsolat*), emberre szabott abszolút erkölcsi mércével alkot, s vallja:

minden igaz költő halánték
hatalmasoknak csupán csak játék
de a csönd is hatalmas katlan
de a zsámoly sohasem térdetlen
(*Csak nézem Olga Korbutot...*)

PAPP ISTVÁN

Folyóiratunk megjelenésének 20. évfordulója alkalmából jubileumi ünnepséget rendezett október 16-án a Baranya megyei Tanács és Pécs m. Város Tanácsa művelődésügyi osztálya. Az ünnepségen *Biró Zoltán*, a Kulturális Minisztérium főosztályvezetője és *Bernics Ferenc*, a megyei tanács osztályvezetője mondott beszédet. A folyóirat tizenkét munkatársa és szerkesztője jutalmat kapott.

A jubileum alkalmából november 27-én irodalmi estet rendeznek a pécsi Kesztyűgyárban.

Pécs megyei Város Tanácsa művelődésügyi osztálya szerkesztőségünknek ajándékozta *Trischler Ferenc Nagy László* szobrát. A bronzból készült portré reprodukcióját a közeljövőben bemutatjuk olvasóinknak.

Október 5—6-án szerkesztőségünkbe látogatott *Nikolaj Jevdokimov* és *Viktor Csalmajev* szovjet író. Pécsi tartózkodásuk során Tolsztoj-ünnepségeken vettek részt a Tanárképző Főiskolán és a Leőwey Gimnáziumban.

Október 11-én baráti beszélgetésre szerkesztőségünkbe látogattak a Magyar Televízió pécsi körzeti stúdiójának vezetői, a folyóiratunk jubileumára bemutatott film alkotói. A stúdió a jövőben rendszeresen készít műsorokat a folyóirat munkatársainak műveiből.

A Pécsi Nemzeti Színház kamaraszínházában október 13-án mutatták be *Spiró György*: *Nyulak Margitja c. drámát*, *Konter László* rendezésében. Az előadás értékelésére visszatérünk, a dráma szövegét következő évfolyamunkban közöljük.

A miskolci Napjaink munkatársai — *Papp Lajos* főszerkesztő, *Kalász László*, *Serfőző Simon* és *Feledy Gyula* — irodalmi esten szerepeltek október 18-án a pécsi Ifjúsági Házban.

A Dél-dunántúli művészeti találkozók Somogyban sorozatában „A szülőföld lelke” címmel irodalmi estet rendeznek október 30-án Kaposváron baranyai, somogyi, tolnai és zalai írók műveiből. — Ugyanezen a napon kerül sor a *Dunatáj*, a *Jelenkor* és a *Somogy* közös szerkesztőségi megbeszélésére.

Krúdy Gyula születésének 100. évfordulója alkalmából emlékünnepeket rendeznek október 30-án a pécsi Doktor Sándor Művelődési Házban. Az emlékünnepeken Czine Mihály irodalomtörténész tart előadást.

Évszázadokon át címmel megjelent a Tolna megye történetének olvasókönyve sorozat első kötete a *Tolna megyei Levéltár* kiadásában. A kiadvány a honfoglalástól 1849-ig terjedő időszak történelmi dokumentum anyagából ad válogatást.

Kiállítások: A Pécs—meszesi galériában október 4—20. *Füzérné Kesztyűs Mária* kerámiai. — A mohácsi filmszínházban október 5-től *Gábor Emil* festményei. — A KPVD SZ pécsi kisgalériájában október 11—23. *Pandur József* festményei. — A pécsi Ságvári Endre Művelődési Házban október 12-től *Goór Imre* grafikai és festményei. — A siklósi vár kiállítótermében október 13-tól a VII. Országos Gerencsér *Sebestyén* fazekaspályázat művei — A Pécsi Galériában október 15-től *Polgár Ildikó* kerámiai.

Október 17-én kiállítással zárták a Siklósi Alkotótelepek IX. kerámia és IX. szobrász szimpoziumját a nagyharsányi szoborparkban ill. a képzőművészek alkotóházában.

Október 7-én avatták fel *Pécsett Vigh Tamás* Régészet c. szobrát az Uitz Múzeum udvarán.